

Anmeldelser

»Bov sogn«.

Udgivet 1969 af Historisk Samfund for Bov sogn. 484 sider, ill.

30 år er gået siden »Bogen om Bov sogn« fremkom. Nu foreligger der igen en egnebeskrivelse af dette sogn, som er resultatet af 14 års samarbejde, et digert værk, der har fået titlen »Bov sogn«.

Tre tylvter mænd har gjort denne bog, det vil sige tre gange tolv agtede mænd, og disse står inde for værkets rigtighed. At en bog af denne art er sammensat af artikler af så mange personer, er ikke almindeligt, og det giver værket et af sine særpræg. I forhold til sin forgænger er den ca. tre en halv gang større, ialt 484 sider. Foruden at være trykt på godt papir er bogen rigt illustreret, endda med indlagte farveplancher, og har en udmærket indbinding. Alene af disse grunde kan bogen anbefales.

De fleste forstår ved Bov sogn i dag vel kun det sydligste sogn af det danske rige, men før grænsedragningen i 1920 så Bov sogn anderledes ud. De mennesker og den del af Bov sogn, der ikke kom tilbage til fædrelandet, er i denne bog ikke blevet glemt. Frøslev kommune var tidligere en del af Hanved sogn, nu indgår dette bysamfund som en del af Bov sogn, fordi det efter ønske og ansøgning kom med til Danmark ved genforeningen. Bogen henvender sig således til befolkningen på begge sider af grænsen.

Bogen, der er opdelt i fem hovedafsnit, handler om Bov sogn i fortid og nutid. I kapitlet »Vi ser det, som det ligger der —« får man en grundig indføring i sognets naturforhold, såvel dets geologi, flora som fugleliv, og her beskrives sognets skove og plantager, der udgør 28 pct. af Bov sogns samlede areal på 97 km².

Afsnittet »Fra fortid til nutid« er en broget fortælling. Da den kendte oldforsker Worsaae i 1850 besøgte sognet, skulle han ved den lejlighed have ytret, at der intet væsentligt var at berette om levn fra sognets oldtid. Det er der til gengæld nu. Gennem vågne amatørarkæologers virksomhed er mange fund og derved megen viden om Bov sogns oldtid blevet reddet for eftertiden. Sådanne amatører kan dansk arkæologi ikke undvære. I forhold til bogens øvrige stof er middelalderen kun sparsomt belyst, og det har sikkert sin årsag i, at kilderne mangler. Men jo længere man når op mod

vor tid, des mere givtige bliver kilderne, og her imellem er meget fængslende stof, ikke blot for den, der har tilknytning til Bov sogn, men også den udenforstående vil her kunne hente megen inspiration og stof til eftertanke og videre fordybelse, som det nu gik anmelderen, da han nåede til omtalen af »Kolonisthusene på Frøslevmark« og »Frøslevlejren«, for nu at nævne et par af de mange emner.

»Hjemlig produktion« er titlen på det tredje afsnit, der spænder lige fra oldtidens produktion af jern og tørv til nutidens grusgravning. Den sidstnævnte foretagsomhed forskønner ikke alle steder landskabsbilledet, for nu at sige det mildt, og det vækker også til nærmere eftertanke, når man får at vide, at store mængder grus fra sognets randmoræner eksporteres mod syd. For tilfældets skyld må det hellere nævnes, forudsat man da ikke ved det i forvejen: den dejlige snaps, Bommerlunderen, stammer fra Bommerlund kro og fremstilledes indtil 1890'erne i Bov sogn.

I afsnittet »Jeg husker —« fortæller der bl. a. glimt fra landbrugets forandring gennem mands minde, og man genopliver her enkelte episoder fra besættelsens fem onde år.

Femte og sidste afsnit omhandler »To hofmænd, to kromænd og ham fra Vejebak«, sidstnævnte er Ernst Christiansen, der i sin tid var redaktør ved Flensborg Avis.

Selv om det er rigtigt, som man gøres opmærksom på i forordet, at andre emner lige så godt kunne være medtaget og omtalt (men på et eller andet tidspunkt må redaktøren nu engang sætte grænsen), så er det alligevel uden forbehold, at jeg kan anbefale andre at læse og erhverve den nye bog om Bov sogn. Det gælder ikke alene dem, der har mere eller mindre tilknytning til denne del af riget, men enhver, der interesserer sig for lokalhistorie og for Sønderjylland i almindelighed. »Bov sogn« er en bog, der er præget af sine forfatteres dybtgående interesse for deres sogn. Det er en værdig bog, der kunne tjene andre til efterfølgelse og forbillede. Ikke uden grund, at den allerede er blevet en succes.

Erik Jørgensen.

Bibliografi og Ikonografi 1864.

Udgivet af Det kongelige Bibliotek og Det slesvig-holstenske Landsbibliotek, Kiel. Karl Wachholtz, Neumünster 1970. I kommission hos Høst & Søn, København. 631 sider + 47 billedsider.

I begyndelsen af 1960'erne opstod tanken om et samarbejde mellem Det kgl. Bibliotek og Landesbibliothek i Kiel om udgivelsen af en 1864-bibliografi og endvidere i 1964 at arrangere en fællesudstilling om krigen i samtidige billeder. Udstillingen blev vist både i København og i Kiel og gav anledning til, at det også besluttedes at udgive en ikonografi, d. v. s. en fortegnelse over billeder fra kri-

gen »for derigennem at bevare de betydelige forarbejder og resultater for eftertiden«, som det hedder i rigsbibliotekar Palle Birkelunds og Landesbibliotheksdirektor, dr. Olaf Kloses fælles forord. Bogens officielle præg underbygges ved de to indledende kapitler, det ene af professor Troels Fink, der skriver om »Den gamle danske hølstats krise og sammenbrud«, det andet af professor Alexander Scharff, der giver et »Bidrag til en historisk forståelse af begivenhederne i 1864«. Begge disse kapitler er, velskrevne som de er, en god ouverture til det store værk, og ligesom forordet og anden forbindelse og forklarende tekst er de gengivne både på dansk og på tysk. I selve biografien og ikonografien er kapiteloverskrifterne også på begge sprog, medens titlerne på skrifter og billeder naturligt nok kun er gengivet på originalsproget.

Bibliografien angives at omfatte alle trykte værker, som behandler tiden fra den 13. november 1863 til den 16. november 1864, for så vidt som de er udkommet i Danmark, Tyskland og Østrig, medens den øvrige litteratur »blot« er medtaget i det omfang, den foreligger i specialsamlingerne i Statsbiblioteket i Århus, Det kgl. Bibliotek i København og Schleswig-holsteinisches Landesbibliotek i Kiel. Men dette »blot« forhindrer dog ikke, at man er nået op på 3424 numre i bibliografien, og man vil forstå, at der hermed er givet de historikere og andre, der ved senere mindelejligheder vil beskæftige sig med 1864-begivenhederne, et særdeles godt og værdifuldt hjælpemiddel i hænde. Værket kan dog også bruges af lokalhistorikere som en vejviser i deres arbejde, idet der er henvisninger til megen litteratur vedrørende lokale forhold og episoder, som man måske vanskeligt eller måske slet ikke vil kunne finde i andre bibliografier.

I indledningen til bibliografien oplyser dr. Klose, at da de danske og tyske katalogiseringsmetoder er noget forskellige, kan der være opstået uensartetheder, og at visse vanskeligheder også er foranlediget af dobbeltsprogheden. Dette mærkes hist og her, vel nok mest i afsnit II, der omhandler den politiske og militære historie og landenes indre forhold (en stor mundfuld!). Under de topografiske afdelinger her kan man vel nok undre sig lidt over, at man anvender en rent alfabetisk opstilling af til tider lidt tilfældige stednavne i stedet for f. eks. at samle bidragene amtsvis og sognevis. Dette ville ganske givet have været en fordel for dem, der arbejdede med begivenhederne inden for en afgrænset egn, og udgiverne ville derved også have undgået nogle ret iøjnefaldende mærkværdigheder. Side 80 træffer vi således et par numre om *Satrup*, og side 82 træffer vi et par om *Sottrup*. Alle bidragene vedrører Sottrup på Sundeved og ikke Satrup i Angel. Det havde også været ganske rart at vide, om det Stenderup, der anføres side 82, er byen i Sundeved, i Angel eller i de otte sogne. Man undrer sig også lidt over, at Peder Skaus navn side 79 sættes i forbindelse med Have i stedet for Bukshave. Ved de

dobbeltsproget anførte stednavne i Syd- og Nordslesvig kunne der også gøres et par anmærkninger, men lad dem ligge.

Bibliografien er udarbejdet af bibliotekarerne ved Det kgl. Bibliotek Mogens Haugstedt og Nils-Henning Jeppesen, der har rådført sig med kollegerne ved samme bibliotek Ib Rønne Kejlbo og Svend Gissel samt kollegaen ved Statsbiblioteket i Århus Otto Larsen. Også overarkivar, dr. Henry Bruun, Rigsarkivet, har medvirket. I Kiel har Olaf Klose stået for udarbejdelsen. Det er alle folk med stor bibliografisk kunnen og viden.

Ikonografien, der er udarbejdet af Jesper Engelstoft og Bjørn Ochsner, Det kgl. Biblioteks billedsamling og Heinz Rautenberg, Kiel, tæller godt 2560 numre. Den omfatter billeder af alle slags — stik, raderinger, træsnit, fotografier og malerier, og man er nået frem til det store antal ved en systematisk gennemgang af samlingerne i Wien, Hamborg, hertugdømmerne og kongeriget. Enkeltportrætter er på grund af deres store antal dog ikke medtaget, derimod nok de mange gruppebilleder. Meget vigtig for lokalhistorikerne er de mange topografiske billeder, hvoraf dog kun dem med en vis tilknytning til krigen og dens begivenheder er medtaget. Blandt disse topografiske billeder er naturligt nok især egnene omkring Danevirke, Slien, Sundeved og Sønderborg rigt repræsenteret. Man lægger bl. a. også mærke til de mange og gode optagelser, som stammer fra den flensborgske fotograf F. Brandts kamera. Et lille hundrede af de bedste billeder findes gengivet bagest i bogen på krideret kunsttrykpapier.

Der er udførlige registre både til bibliografien og ikonografien, begge udarbejdet af dr. Olaf Klose, der i det hele har kørt den korte hammel ved bogens udarbejdelse og derfor også bør have en ekstra blomst. Værket, der naturligvis bør findes på alle biblioteker, er et godt vidnesbyrd om, at der ved samarbejde mellem tyske og danske forskere kan skabes hjælpemidler, som man hver for sig næppe ville kunne magte at udarbejde og publicere.

Peter Kr. Iversen.

Stemplet fortroligt.

Oberst Lundings erindringer. Gyldendal 1970. 170 s., ill.

Født 1899 lige syd for Kongeåen. Dansk sønderjyde og tysk undersåt, dansk opdragelse og tysk skolegang. Det var oberst Lundings udgangspunkt. Og modsætningerne mellem dansk og tysk, forholdet mellem Danmark og Tyskland kom til at præge hans tilværelse og karriere, hvilket erkendes i et indledende afsnit i erindringerne og går som en rød tråd gennem disse.

Men H. M. Lundings livsløb skulle ikke blive forbeholdt lokalhistoriens eller Danmarkshistoriens skueplads. Få mennesker har vel

været det 20. århundredes verdenshistoriske begivenheder så tæt inde på livet, og erindringerne tæller en lang række af vor tidsalders mest fremtrædende politiske og militære personligheder blandt oberst Lundings personlige venner og bekendte eller modstandere.

Krybskytteri og smugleri var i barndom og ungdom et led i den nationale modstand mod det preussiske styre. Senere skulle Lunding komme til at optræde i rollen både som jagtkonsulent og grænsegendarm. Den danske sønderjyde blev tysk husar under første verdenskrig, såret ved vestfronten og deltager i en af verdenshistoriens sidste rytterfægtninger ved østfronten. I genforeningstiden blev han gendarm i 2. zone under Den internationale Kommission, CIS, men må i dag erkende, at en overdreven tjenesteiver i ønsket om at gøre en dansk indsats nok var med til at fremkalde flere tyske end danske stemmer.

Den tyske husarkorporal blev dansk dragonofficer, men krigsveteranen måtte først begynde forfra på en rekruttskole. Som ritmester blev H. M. Lunding efter generalstabsuddannelse i 1936 knyttet til efterretningstjenesten. Nu blev Nazityskland hovedmodstanderen, og med blandede følelser var han ved at hjemtage en bronzemedalje i militær ridning med til at kaste glans over Hitlers store propagandanummer, de olympiske lege i Berlin i 1936.

Den 9. april kom ikke bag på H. M. Lunding. Fremstillingen af efterretningstjenestens observationer og indberetninger i tiden op til besættelsen rummer sammen med mere almene betragtninger af forholdet mellem politiske myndigheder og militær sagkundskab, diskret fremsat, en dyb kritik af den politik, især P. Munch stod som udtryk for. Til sin arrestation den 29. august 1943 var Lunding en af hovedorganisatorerne bag den illegale militære efterretningstjeneste, der rapporterede til de allierede. Som Gestapos fange i tyske fængsler og koncentrationslejre kom Lunding til at opleve og iagttage nazismens mest umenneskelige og brutale udskjelser. I henvend to år hang hans liv i en tynd tråd. At han overlevede, skyldtes nærmest en række tilfældigheder. De afsnit, der skildrer tiden fra 1940 til 45, er vel nok bogens mest spændende og dramatiske. Men skildringerne er holdt i et nøgternt, usentimentalt sprog. Begivenheder og oplevelser får lov til at tale for sig selv.

Efter anden verdenskrig, som efter første, finder vi atter H. M. Lunding i Sydslesvig. Spionen blev diplomat og var fra 1945 til 50 udlånt til udenrigsministeriet som forbindelsesofficer til de britiske militærmyndigheder syd for grænsen. Her var atter mulighed for en national dansk indsats i Sønderjylland. Men også den kolde krig havde bud efter Lunding. Fra 1950 kom han som chef til at lede genopbygningen af det militære efterretningsvæsen. Kommunismen var nu den formodede hovedmodstander, og Nato-fællesskabet kom til at kræve nært samarbejde med de ny tyske militære instanser. Det var atter med blandede følelser, at oberst Lunding ved afslut-

ningen af sin karriere lod sig dekorere med den tyske forbundsrepublik's store fortjenstkors.

Selvom oberst Lunding skulle blive dybt involveret i to verdenskrige og det nærmeste, verden har været udbrudt af en tredje stor-krig, den kolde krigs kulmination med Cubakrisen i 1962, så har han alligevel næppe på noget tidspunkt som iagttagere og aktør været placeret i en så central politisk position som i årene i Sydslesvig fra 1946 til 50. Som den danske regerings repræsentant og det danske mindretals talsmand overfor de britiske militærmyndigheder fik han nære kontakter både til disse og til politikere og myndigheder i den nyetablerede slesvig-holstenske delstat. Han var til stede, når mindretallet forhandlede med regering og politikere i København. Og han var til stede, da danske politikere i 1948 i London forhandlede med repræsentanter fra det britiske udenrigsministerium om Sydslesvig, og da mindretallet i løbet af 1949 førte forhandlinger med landsregeringen i Kiel om en stadfæstelse af dets rettigheder. Ofte er spørgsmålet stillet: Hvilken rolle spillede oberstløjtnant Lunding bag kulisserne? Desværre giver erindringerne kun i ringe grad mulighed for at kaste et blik bag disse kulisser. I skildringen af årene i Sydslesvig træder det erindringsprægede i nogen grad tilbage for en mere almen fremstilling af udviklingen og forholdene, som man også ville kunne læse sig til andetsteds. Af størst interesse er oplysningen om, at Hans Hedtoft, der var en nær ven af Lunding, en overgang undersøgte mulighederne for en afstemning, der skulle omfatte Flensborg med et snævert opland. H. M. Lundings år som forbindelsesofficer i Sydslesvig må rumme stof til en bog i sig selv, og politiske og diplomatiske hensyn kan næppe længere afholde ham fra at gå mere i detaljer og i dybden.

Oberst Lunding har ved udarbejdelsen af sine erindringer haft journalistisk assistance af chefredaktør O. Lippert. Det er en særdeles fængslende og spændende bog. Men når et så begivenhedsrigt livsløb, gennem hvilket verdenshistorien passerer revue, kun bliver registreret på 170 ikke særlig store bogsider, så må en historiker sætte sin lid til, hvad oberst Lundings skrivebordsskuffer måtte rumme, og håbe på, at hans skrivemaskine ikke samler støv.

Erik Stenz.

Poul Enemark: Studier i toldregnskabsmateriale i begyndelsen af 16. århundrede. Med særlig henblik på dansk okseeksport.

Mit deutscher Zusammenfassung. I-II. Århus 1971.

I de senere år har en række handelshistoriske værker set dagens lys, og blandt disse har Poul Enemarks disputats, Studier i toldregnskabsmateriale i begyndelsen af 16. århundrede, en særlig interesse for sønderjyske historikere.

Det er et mammutværk i to bind på tilsammen 650 sider, af hvilke det sidste bind udgøres af ikke færre end 44 bilag, samt 100 sider noter, en overmåde omhyggelig litteraturfortegnelse og en »Zusammenfassung« på tysk. Der er med andre ord tale om et værk, der ud i fremtiden vil blive stående som det centrale hovedværk om vort lands handelshistorie i 1500-årenes første årtier.

Selve fremstillingen er delt op i fem store afsnit. Først præsenteres det foreliggende regnskabsmateriale, regnskaber fra Ribe, Assens, Ålborg, Kolding og Svendborg, derefter vurderes de ydre kildekriterier ved, at de forskellige regnskabsføreres håndskrift søges identificeret, og regnskabsførelsen efterkontrolleres, og der foretages en bedømmelse af toldregnskaber som historisk kildemateriale. Det er måske nok dette tredje afsnit, der vil vække størst interesse, idet forfatteren heri redegør for en lang række problemer, som alle kommer ud for, der arbejder med toldregnskabsmateriale. Der behandles nemlig spørgsmål som transportretning, datering, der foretages sammenligning af, hvad der ved de forskellige toldsteder — herunder også Gottorp — er opgivet af toldpligtige varemængder, ligesom der redegøres for, hvilke mål og emballageenheder, der er anvendt, og for de varer, der har været handlet med — humle, heste, klæder og ikke mindst okser. Der savnes heller ikke en gennemgang af toldstedernes placering i vejnettet, og i den sammenhæng gives der gode oplysninger om det sønderjyske vejnet.

Navne på lokaliteter såvel som på personer kan være optegnet på en højst forvirrende måde fra regnskab til regnskab, alt afhængig af, hvem der har ført det pågældende navn i pennen. På grundlag af det kæmpemæssige kartotek, som forfatteren har udarbejdet til eget brug i løbet af en lang årrække, har han i sit fjerde afsnit forsøgt at bringe orden i det vældige navnegalleri, der optræder i det benyttede regnskabsmateriale, og han har endda вовet sig ud i en vurdering af de forskellige navnetyper, der er anvendt. Der er i denne behandling af navnestoffet mange gode vink at hente for enhver, der beskæftiger sig med gamle toldregnskaber, selv om anmelderen måske nok i nogle tilfælde ville have været noget mere varsom med at drage slutninger om herkomst ud fra de patronymiske navnetyper. Især kan der være frygtelige faldgruber i patronymikon-ss-gruppen.

Fremstillingens femte og sidste afsnit handler om lokalisering og ejerforhold og sigter henimod den identifikations- og lokaliseringsmetode, som de mange forskellige regnskaber må anspore til at forsøge. Der tilkommer i den forbindelse forfatteren stor ros for det oprydningsarbejde, som han — takket være sit vældige kartotek — har set sig i stand til at yde. At han samtidig også har været nødsaget til at korrigere tidligere behandlinger af den slags materiale, er næsten en selvfølge.

Poul Enemarks store bog vil ikke blive folkelæsning, men den vil

være uundværlig for alle, der søger råd og vejledning i behandlingen af ældre tiders toldregnskabsmateriale. Der er imidlertid meget mere at hente i dette værk. Lokalhistorikere vil kunne øse en masse gode oplysninger, og ikke mindst takket være sit grundige personnavneregister vil bogen fremover være en fundgrube for alle personalhistorikere.

H. V. Gregersen.

L. S. Ravn: Lærerne under sprogeskripterne 1851-1864.

Udgivet af Poul Kürstein. Flensborg 1971. 298 s.

I rækken »Sydslesvigske år og dage« har studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg i 1969 udgivet en skildring af Flensborg Avis gennem 100 år. Nu følger under Poul Kürsteins dygtige redaktion ovennævnte bog af fhv. skoleinspektør L. S. Ravn om lærerne ved de sydslesvigske skoler, som efter 1850 fik dansk skolesprog.

Bogens titel viser, at forfatteren mindre har villet behandle sit emne som en del af det danske sprogstyres historie end som et afsnit af skolevæsenets historie i Sønderjylland. Bogens saglige tyngdepunkt er de 361 lærerbiografier på s. 185-248 og oversigten over det behandlede områdes 149 skoleembeder og disse skolers lærerrækker fra 1851 til 1864 (s. 157-184). Til dette værdifulde materiale knytter sig statistiske oversigter over de behandlede læreres uddannelsessteder i 1850 og 1863 og redegørelser for henholdsvis de danske og de tyske myndigheders holdning til de lærere, der havde skoleembederne i 1850 og 1864. Der er her fremlagt et nyt og vigtigt materiale, der værdigt føjer sig til L. S. Ravns skrift om de danskuddannede lærere i Nordslesvig efter 1864.

Man læser også med stort udbytte de to afsnit om skolelovgivningens regulering af lærernes forhold og om de vilkår, der gjaldt for sydslesvigske lærere i 1850'erne (elevantallet pr. skole, skolebygningernes alder, lærerlønnen m. m.). L. S. Ravn har glædeligvis også fundet tid til at skrive et kapitel om de tyske skolebøger, der var i brug i 1850, og om de danske skolebøger, der siden blev indført.

Det er et beundringsværdigt arbejde, forfatteren har udført for at fremskaffe dette væld af oplysninger. Savnet af et tilsvarende arbejde om de nordslesvigske lærere i denne periode føles herefter så meget stærkere.

I afsnittet »Visitatsberetninger fra de blandede distrikter« har L. S. Ravn udnyttet en del af det meget store materiale, de forskellige visitatsberetninger indeholder om lærerne og deres forhold blandt befolkningen. Desværre har disse arkivalier været for omfattende til, at de har kunnet udnyttes til bunds. Kun fra de 10 sogne i Gottorp provsti, som hørte til det blandede område, synes forfatteren at have

gennemgået lærernes egne, hidtil så godt som uudnyttede indberetninger. Præste- og lærerindberetninger fra disse sogne harmonerer, skriver Ravn, og når ud fra dem til det resultat, »at de på adskillige områder tegner et ret fortrøstningsfuldt og optimistisk billede af skolernes og lærernes stilling« (s. 74). Med henblik på hele det blandede distrikt hedder det, at »de talrige beretninger fra tiden efter 1857 så godt som alle melder en god fremgang for skolens arbejde« (s. 123).

Vi ville have fået et mere differentieret billede af skoleforholdene, hvis Nordangel »med de stærke og bitre nationale brygninger« (s. 75) og de sydtønderske sognes ret indifferente befolkning var blevet studeret med samme grundighed som de gottorpske sogne, men denne mangel bør ikke skygges for den fortjeneste, Ravn har indlagt sig ved at pege på, at skolens forhold ikke kan bedømmes ud fra de gejstlige indberetningers »få, ret stereotype sætninger angående skolens undervisning og skolens lærere« (s. 9). Præsterne var kongerigske embedsmænd, der på forhånd var på kant med befolkningen. De allerfleste lærere var derimod slesvigere, der forholdsvis hurtigt fik et godt fodfæste i deres skoler. »Kontakten med hjemmene var ved at blive etableret, og man bør påstå, at der i adskillige skoledistrikter var skabt gode betingelser for fremgang i sprogreformens ånd set på længere sigt« (s. 93). Ravn kommer derfor, ligesom Jens Engberg nogle år før ham, til en mere optimistisk vurdering af den danske sprogpoltiks muligheder i Sydslesvig, end den, der er kendt fra Holger Hjelholts værk.

Ravns mange statistiske og skematiske oplysninger afbalanceres i bogen af skildringer af enkelte læreres vilkår i datidens Sydslesvig, de to er livserindringer, udgivet af H. F. Petersen, den tredje en biografi, skrevet af Aage Bonde. Der er grund til at takke Poul Kürstein for dette fuldt berettigede optryk.

Kürstein har også æren af de levende underskrifter til bogens mange gode billeder af skoler og lærere. De præcise noter og henvisninger og det omhyggeligt udarbejdede navne- og stedregister stammer sikkert fra samme hånd.

Det fine »apparat«, hvormed bogen er udstyret, giver imidlertid indtryk af en akademisk stringens og præcision i fremstillingen, som faktisk ikke er tilstede. Som eksempel skal nævnes stykket om Tønder seminarium på s. 26. Det er forsynet med flere noter, der i sig selv kan være udmærkede, men man mangler den afgørende henvisning, der skulle fortælle, at stykket bygger på de akststykker, der findes i H. Eckerts bog om seminariet. Efterhånden, som man arbejder sig igennem bogen, opdager man, at de enkelte afsnit enten slet ikke er forsynet med kildehenvisninger eller kun med en henvisning, der angår en detailoplysning.

Disse kritiske bemærkninger tilsigter imidlertid ikke at udslette det positive hovedindtryk af bogen. L. S. Ravn har igen ydet et so-

lidt bidrag til udforskningen af Sønderjyllands historie. Ud fra sit almindelige kendskab til det sønderjyske undervisningsvæsen har han i sine to hovedarbejder stillet sig selv betydningsfulde spørgsmål vedrørende landsdelens skolehistorie og ikke helmet, før han ud fra sikre konkrete detaljer har fundet svaret.

G. Japsen.

Viggo Petersen: Ringridningen i Åbenrå gennem tiderne.

Udgivet i anledning af 75-året for stiftelsen af Amtsringriderforeningen Aabenraa den 4. juli 1896. Åbenrå 1971, 88 s., ill.

Arkivar Viggo Petersens lille bog om ringridningen i Åbenrå fortæller ikke kun om denne sportsgrens udøvere her, men beretter også træk fra ringridningens historie i Danmark.

Da de egentlige turneringer var ved at ophøre i 1500-årene, bredte ringridningen sig under italiensk påvirkning til de europæiske hof-fer sammen med de andre ridderspil, som hørte til den såkaldte karrusel. Vi møder den også ved det danske hof, hvor den første gang omtales af Frederik 2., der i 1586 ventede fyrstebesøg og derfor skrev til en lang række af landets fornemste mænd, at han var blevet opfordret til at arrangere ringrenden.

Viggo Petersen oplyser, at ringridningen kendes i Sønderjylland fra 1596, da der i Tønder Fastelavnslavs protokol er oplyst, at de unge svende og adskillige lavsbrødre allerede havde »stukket efter ringen og sat en daler«, men der er mulighed for at komme endnu længere tilbage. Christian 4., ved hvis kroning i 1596 der blev holdt ringridning, nærrede stor kærlighed til denne sport, og da kongen jævnlig opholdt sig på slottet Hansborg ved Haderslev, hvor hans bryllup f. eks. fandt sted i 1597, er det nærliggende at antage, at der på væddeløbsbanen her, der blev ny anlagt i 1595, har fundet ringridning sted flere år før.

Selv om der ikke er mange vidnesbyrd fra de følgende år, mener Viggo Petersen dog med nogenlunde sikkerhed at kunne sige, at skikken har eksisteret lige siden, og han fremdrager forskellige eksempler på ringridningens forekomst. Fra Sønderborg ved vi således gennem et billede i Resens Atlas af Sønderborg slot og by fra omkring 1670, at der må have fundet ringridning sted, idet der umiddelbart nord for slottet meget tydeligt ses to par søjler af den slags, ringen til ringridningen blev ophængt imellem.

Vi skal derefter helt hen til 1742, inden vi påny hører om ringridning i Sønderjylland. Christian 6. fortæller da i sin dagbog, at han så nogle borgere ride efter ringen i Tønder, og i 1748 blev der til ære for Frederik 5. ligeledes i Tønder afholdt ringridning, hvor kongen selv deltog. I 1806 blev der oprettet et ringridergilde i Frederiksstad og i 1826 i Husum. I Åbenrå har der i alt fald eksisteret

et ringriderkorps allerede i 1838, idet der fra dette år er bevaret en kongeplade med Frederik 6.s kronede monogram, men Viggo Petersen udkaster den tanke, at Det grønne Korps til hest, der var oprettet i 1766 i anledning af, at den 15-årige prinsesse Caroline Mathilde, der den 1. oktober i London var blevet formælet med Christian 7., passerede Åbenrå, måske også har dyrket den ædle ringridning, idet korpsets standart senere befandt sig i ringriderkorpsets besiddelse. Lignende korps blev oprettet i andre byer, f. eks. i Haderslev, hvor det også medvirkede ved den unge dronnings modtagelse, men desværre kan der ikke herfra gives bekræftelse på korpsets deltagelse i ringridning.

Fra 1838 er der bevaret en »Reiterlied für das Apenrader Ringreiter Korps« og fra 1842 en anden vise »Zum Apenrader Ringreiten«, men hvordan det forøvrigt er gået korpset ved vi ikke, kun at det i 1873 eksisterende »Ringreiter-Corps für Apenrade und Umgegend« følte sig som det gamle korps' arvtager. Ringriderkorpsets formand, senator Poul Davidsen, døde den 26. februar 1900, og foreningen synes da at være gået i opløsning, og vi skal helt hen til 1913, da »Apenrader Ringreiter-Club« blev dannet, før vi atter møder en lokalforening i Åbenrå.

Forfatteren omtaler kort ringridningen i »det gamle land«, og han understreger og beviser, at det er en misforståelse, når det er fremhævet, at ringridningen kun var kendt i Sønderjylland, idet der fra forrige århundrede og begyndelsen af vort findes utallige optegnelser om gamle folk, som kunne huske, at ringridning havde fundet sted på deres hjemegn. Viggo Petersen behandler også de regler, som var gældende de forskellige steder for ringridningen, og han berører ganske kort den erotiske symbolik, der var knyttet til ringridningen, men herom er der ifølge sagens natur kun meget lidt overleveret, selv om der hist og her kan anes en smule. Det er vel således næppe tilfældigt, skriver han, at den mand, der slet ikke ramte ringens hul med sin lanse, mange steder blev udnævnt til munk eller munkestikker, og på Møn stak man f. eks. til jomfruen, og et andet sted på samme ø havde ringen form som en kvinde og havde kvindelklæder på. Endelig omtales cyklingridningen, der indførtes i Åbenrå 1932.

Ringridningen lå ikke stille i Åbenrå efter ringriderkorpsets ophør, idet Apenrade Kreds Ringriderforening var stiftet ved et møde på Cæcilielyst den 4. juli 1896. Viggo Petersen fremhæver det mærkelige i, at man til et dansk navn valgte den tyske form Apenrade, men han understreger, at denne navneform, som Hadersleben for øvrigt også er blevet det, gennem århundreder havde været anvendt i danske tekster. Amtsforeningen kunne allerede den 30. august i stiftelsesåret afholde sin første ringridning, hvori der deltog 34 ryttere, et tal, som året efter allerede var oppe på 68, og som i de føl-

gende år med få undtagelser varierede mellem 100 og 200 og efter 1945 yderligere steg til maximum 278 i jubilæumsåret.

Her skal de årlige amtsringridningsfester ikke omtales, kun skal fremdrages endnu et enkelt træk, der viser, at foreninger i Sønderjylland indtager en særstilling i forhold til tilsvarende foreninger i det gamle land. Det gælder de nationale forhold, som naturligvis ikke har kunnet undgå at spille en rolle. Amtsringriderforeningen, der fra starten havde både danske og tyske medlemmer, blev betegnet som upolitisk, selv om Hejmdal allerede det første år kritiserede, at festprogrammet var affattet på tysk, hvortil Apenrader Anzeiger svarede, at alle medlemmer kunne tysk; man kan, da kongepladens indskrift var på dansk, og der i 1899 blev sunget en politisk, d. v. s. dansk sang, antage, at foreningen virkelig har været upolitisk, og at man i alt fald fra ledelsens side har søgt at holde den fra politik. Senere blev programmerne da også udfærdiget både på dansk og tysk.

Fra myndighedernes side kom der en vis usikkerhed til udtryk over for de mange ringriderforeninger, som var skudt op rundt omkring i Sønderjylland i disse år. Da der i 1900 blev dannet en ringriderforening i Hellevad, hvor det i statutterne blev fastslået, at enhver politik var udelukket, mente landråden alligevel, at foreningen, da et overvejende antal af medlemmerne var dansksindede, skulle betragtes som politisk. Det synes også, som om landråden har været skeptisk indstillet over for amtsringriderforeningen, der også efter genforeningen endog i nazitiden ville være neutral, selv om der i 1941 udbragtes et leve for kongen. Først fra 1946 føres på festdage dannebrog i spidsen for foreningens optog, og selvom den fortsat tæller både danske og tyske medlemmer, skriver Viggo Petersen, er der ikke så meget som skyggen af et nationalt modsætningsforhold i foreningen i dag.

Bogen er godt illustreret, dels med billeder, der viser ringridningens forekomst i Danmark i ældre tid, og dels med billeder af de gamle standarter og af kongepladerne samt fra foreningens virke gennem de 75 år og op til i dag, heriblandt tre dejlige billeder med rytternes optog gennem det gamle Åbenrå.

Olav Christensen.

Morten Kamphövener: Klang af skæbne og tyng.

Dy-Po Bogforlag - 1971, 154 s.

Når man kender redaktør Morten Kamphöveneres flid og ved, at han godt og vel har rundet de firs, kan det ikke have været så ligetil at udvælge 15 artikler og fortællinger af et langt livs vågne mangfoldighed til denne ene bog. Alligevel gør det vurderingen til en

interessant opgave, fordi det er forfatteren selv, der på opfordring har mønstret sine litterære gangere og egenhændigt spændt dem for vognen.

Kamphövener gør da også både i titlen og forordet opmærksom på, at udvalget ikke er tilfældigt. Det er grænselandets skæbne og udvikling, der altid har interesseret ham, og med stor grundighed dykker han derfor ned i historien for at finde spiren til det, der blev skæbne langt senere. Hans ærinde kan i denne forbindelse være at rette misforståelser, som har gjort sig gældende og tildels stadig gør sig gældende. Kamphövener yder herved også et bidrag til at gøre ret og skel i forholdet mellem tysk og dansk i grænselandet (»Hvad er en hjemmetysker?«).

Men selv ved behandlingen af de rent historiske emner mærker man *journalistens* sporsans, på nydansk: flair. En overskrift som »Den første jordkamp« vil nok chokere læseren lidt. Han må gerne tro, at der kommer noget om det første »Landeværnet« eller tilsvarende fra vor tid, men så er det middelalderen, det drejer sig om. Da var der også jordkamp, tilmed i den store stil. Det er det slesvig-holstenske ridderskab, der skal have stillet sin enorme jordhunger. Men Kamphövener præciserer, at der ikke var tale om nationalitetskamp i moderne forstand. Årsagen var materielle og økonomiske forhold. Hvis man lægger andet og mere i det, begår man »den fejltagelse at tilbageføre langt senere tiders politiske opfattelse og sædvaner til en fortid, hvor en sådan tankegang ikke var rådende«.

Et lille mesterstykke er »Lovrup Skrøp og Paragraf 5« fra 1957. På knap fire sider er det lykkedes at belyse væsentlige historiske, landskabelige, botaniske og sproglige sønderjyske forhold. Det begynder allerede med, at »vikingerne« tager navnet »skrøp« som betegnelse for et lavt krat af egepur med sig til England, hvor »a scrub« den dag i dag betyder nøjagtigt det samme. Hvem vidste iøvrigt, at to danske orkideer vokser i Lovrup Skrøp nord for Løgumkloster: hvid og lang trådspore?

Kamphöveners interesse for det personalhistoriske og litterære møder man i undersøgelsen af digteren Johannes Ewalds rod i Sønderjylland og i et tidligt journalistisk »scoop«: en påvisning af, hvem der var Herman Bangs sønderjyske modeller i romanerne »Tine« og »De uden fædreland«. Her anvendes lejlighedsvis en stilfærdig interview-form, der samtidig minder om en tid, da journalister kun stillede få og relevante spørgsmål for helt at koncentrere sig om svaret og ikke for at diskutere med offeret. Samme teknik går igen i et causeri om »Det skjulte Sønderborg«. Her er et indslag om dialekter, der udbygges i kronikken »Det slesvigske tungemål« om specielt Tyrstrup-målet, hjemegnens dialekt.

Forfatteren er igen på hjemmebane, når han skriver om den herrnhutisk-pietistiske vækkelse i fødesognet Stepping. »Som en stad på bjerget« har han kaldt denne positive og følsomme skildring af

»disse stille og fromme folk, som i en tid, da rationalismen bredte sig, gjorde deres tro på Kristi fuldgyldige forsoning til et skinnende lys«.

Lad gennemgangen slutte her, for at læseren også selv kan gå på opdagelse. Der er meget at finde i bogens halvanden hundrede sider. De klinger af grænseland, som titlen lover. Klangen er ægte, som den bliver det, når instrumentets mange strenge ikke er overspændte, men har mellemtonerne med.

Eskild Bram.

Gerd Callesen: Die Schleswig-Frage in den Beziehungen zwischen dänischer und deutscher Sozialdemokratie von 1912 bis 1924.

(Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Heft 21, Jahrgang 1970). Apenrade 1970.

Den unge hjemmetyske historiker Gerd Callesen, der er ansat ved Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i København, forsvarede i 1970 sin ovennævnte doktordisputats ved universitetet i Kiel. Afhandlingens emne præciseres noget i undertitlen: »Ein Beitrag zum sozialdemokratischen Internationalismus«, og en gennemlæsning viser, at det har været forfatterens hensigt at undersøge, i hvilket omfang de socialdemokratiske partier i Danmark og Tyskland i deres stillingtagen til det slesvigske spørgsmål lod sig lede af den internationalisme i marxistisk forstand, som begge partier principielt tilsluttede sig.

Det må i høj grad påskønnes, at Callesen med sin undersøgelse har taget et emne op, der er af væsentlig betydning for forståelsen af de nationale forhold. Man har altid været klar over, at kirkeligt vakte kredse satte religionens bud over de nationale hensyn; nu minder Callesen os om, at også i en vigtig politisk bevægelse som socialdemokratiet måtte det nationale nøjes med andenpladsen, medens de sociale krav blev sat øverst. Nationalismen blev altså aldrig så alt afgørende i det brede slesvigske folk, som man har været tilbøjelig til at mene.

Callesens bog er ikke særlig omfangsrig. Selve afhandlingen er, med forord, på 129 sider; derefter følger ikke mindre end 46 sider noter samt kildefortegnelse og en vidtløftig litteraturliste. At bogen ikke er forsynet med register, må siges at være en utilgivelig mangel. Afhandlingen er delt i 10 kapitler, af hvilke de 8 i kronologisk orden fremstiller socialdemokraternes holdning til det slesvigske spørgsmål fra 1912 til 1924. Det store 1. kapitel (30 sider) skal opfattes som en indledning om tiden fra 1872 til 1912, og det afsluttende 10. kapitel (på kun 6 sider) rummer en række lidet givtige betragtninger over de to partiers holdning til internationalismen.

Afhandlingen er afgjort læseværdig. Den rummer en mængde nye oplysninger og bringer et frugtbart synspunkt ind i drøftelsen af det slesvigske spørgsmål.

Hvad formen angår, kan der til gengæld rettes ikke få indvendinger mod bogen. Læsningen vanskeliggøres f. eks. af en ofte uklare disposition. Kapitlerne 5 og 7 skulle således efter overskrifterne behandle socialdemokraternes stilling til grænseproblemet i hhv. 1. og 2. zone, men i 5. kapitel fremstilles også de flensborgske socialdemokraters holdning, og i 7. kapitel tales der blandt meget andet også om socialdemokraterne i 1. zone. Om opråbet af 28.3. 1919 får man på s. 87 kun at vide, at socialdemokratiet heri gik ind for folkenes selvbestemmelsesret, og først på s. 98 tilføjes den lige så vigtige oplysning, at partiet desuden opfordrede slesvig-holstenerne til at stemme tysk.

En langt alvorligere fejl er det naturligvis, at man ikke finder en redegørelse for den marxistiske teori om nationen og navnlig for begrebet internationalisme, skønt begge er grundlæggende for afhandlingens tankegang. Der vil også være almindelig enighed om at beklage, at de slesvigske problemer ikke er sat ind i deres europæiske sammenhæng, d.v.s. Tysklands, II. Internationales og det tyske socialdemokratis almindelige historie. Disse udeladelser er på forhånd generende for læseren; vi vil derudover få at se, at de på afgørende måde svækker forfatterens bevisførelse.

Gerd Callesen bygger især sin fremstilling på det righoldige materiale, der beror i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i København (ikke mindst korrespondancen med tyske socialdemokrater). Kildefortegnelsen nævner derimod intet om, at forfatteren har benyttet socialdemokratiske arkiver i Tyskland. Det er muligt, at de er ufuldstændigt bevarede eller kun indeholder lidt af betydning for Callesens emne, men den ensidige fordybelse i det danske materiale har været medvirkende til at give hele fremstillingen slagside, selvom det må bemærkes, at resultatet glædeligvis også er blevet en kritisk og skønsom bedømmelse af det danske parti.

Denne skævhed i vurderingen kommer bl. a. til udtryk i den overdrevne vægt, Callesen tillægger diskussionen mellem nationalisten Marott og internationalisterne Sundbo og Sabroe samt det officielle danske socialdemokratis afbrydelse af denne diskussion. (Fremstillingen af denne affære udgør i sig selv et af bogens mest vellykkede afsnit). For Callesen er diskussionen og socialdemokratiets holdning til den så skelsættende, at han (jfr. bogens titel) lader sin problemdrøftelse begynde her og vier »Die Stellungnahme der dänischen Partei 1912« et særligt kapitel. Han har ret i, at striden er velegnet til at vise, at det danske parti i disse år, også når det gjaldt internationalismen, var på march i pragmatisk-opportunistisk retning. Det giver imidlertid et ganske fordrejet billede af grænsespørgsmålet i internationalismens lys, hvis man ikke samler opmærksomheden om

det tyske partis meninger og handlinger i denne sag. Det danske parti afholdt sig — af grunde, der ikke nødvendigvis var af internationalistisk natur — fra at blande sig i de slesvigske anliggender og fastholdt denne passive holdning i afstemningstiden. Denne indstilling fra det danske partis side stod i forbindelse med, at SPD var den ubestridte autoritet for det internationale socialdemokrati, og at specielt de danske socialdemokrater følte sig som tyskerne læringe (jfr. s. 49). I alle principsspørgsmål var det SPD, der gav tonen an, og man undrer sig derfor over, at Callesen ikke flytter sit skel tilbage fra 1912 til 1902, da de slesvig-holstenske socialdemokrater vedtog en resolution, der principielt anerkendte den danske befolknings selvbestemmelsesret i henhold til § 5 (s. 32), samtidig med at rigsdagsmand Frohme, åbenbart uimodsigt, udtalte de nationalistiske ord: »einen etwaigen Eigensinn der Dänenpartei in ihrem Festhalten an der Sprache brauchen wir nicht zu fördern« (s. 33). Callesen ville i så fald have haft den fordel, at hans hovedafsnit begyndte samtidig med revisionismens frembrud i Tyskland.

Idet Callesen tillægger det danske partis holdning i 1912 væsentlig betydning, mister katastrofeåret 1914, da det tyske socialdemokrati sluttede op om krig og kejser, sin centrale placering i internationalismens historie. Skønt det er evident, at SPD's nationalistiske kovending fik indgribende følger for dets stillingtagen til de nationale problemer, nævner Callesen den ikke med ét ord. I stedet læser man denne forbavsende sætning: »Der Ausbruch des ersten Weltkrieges hatte ursächlich keine Änderung der bisherigen sozialdemokratischen Politik zur Folge« (s. 50). Det må tilføjes, at man også savner en principiel redegørelse for novemberrevolutionens konsekvenser for socialdemokraternes syn på nationalitetsproblemet (revolutionen omtales slet ikke).

Callesen gør udmærket rede for, hvorledes det danske socialdemokrati i 1870'erne og 1880'erne — uanset al naivitet og manglende sagkundskab — optrådte ganske internationalistisk (s. 16 ff.), og han giver mange eksempler på en tilsvarende indstilling hos det tyske parti (f. eks. s. 35 f.). Spørgsmålet er nu, om ikke revisionismen, der efter 1900 i stigende grad underminerede socialdemokratiets marxistiske basis, i samme takt gjorde det af med internationalismen, så at det i de afgørende år fra 1918 til 1920 er to overvejende nationalistiske partier, der står over for hinanden.

Hermed er vi nået til afhandlingens hovedtese. Den fremføres på afhandlingens sidste side (s. 135) og går ud på, »dass sich der Internationalismus noch relativ lange (efter revisionismens sejr) entfalten und die Frage (d.v.s. det slesvigske) annähernd gelöst werden konnte, ohne dass die Parteien durch sie ihre Politik ändern mussten«. Formuleringen er ikke just klar, men meningen må være, at de to partier fastholdt deres internationalistiske grundindstilling med henblik på det slesvigske spørgsmål (om end med nogen slinger i valsen). Et

par linjer længere nede skriver Callesen, at spørgsmålet blev løst i overensstemmelse med traditionel socialdemokratisk politik, d.v.s. på grundlag af selvbestemmelsesretten.

Gennem hele bogen går påstanden om, at en løsning på grundlag af selvbestemmelsesretten er en løsning på den socialdemokratiske internationalismes grund. Men taget for sig er den nationale selvbestemmelsesret fuldt forenelig med enhver demokratisk bevægelse; man behøver blot at minde om, at samtlige den danske rigsdags partier i 1918 erklærede, at de ønskede det slesvigske spørgsmål løst på dette grundlag. For at bevise sin hovedtese kan Callesen altså ikke nøjes med at påberåbe sig, at det danske og det tyske socialdemokrati fastholdt selvbestemmelsesretten. Men selv denne påstand kan han ikke skaffe dækning for i kildematerialet.

Her skal nævnes nogle få eksempler: Da Stauning i 1914 bad om oplysninger om 1902-resolutionen, hvori selvbestemmelsesretten blev anerkendt for slesvigerne, kunne hverken socialdemokraterne i Flensborg eller distriktsledelsen i Altona huske noget om den (s. 53); Eduard Adler søgte i november 1918 at forhindre Nordslesvigs genforening med Danmark ved at foreslå Stauning oprettelse af en slesvig-holstensk republik, i hvilken Nordslesvig skulle have national autonomi (s. 74); arbejder- og soldaterrådene i afstemningsområdet ville 15.1.1919 kun gå med til afståelse af kommuner, hvor danskerne havde $\frac{2}{3}$ flertal (s. 80), og få måneder senere gik det slesvig-holstenske socialdemokrati ind for det samme krav (s. 99); i oktober 1919 dannede socialdemokraterne sammen med de borgerlige nationalister Deutscher Schutzbund für Nordschleswig (s. 105).

I stedet for at acceptere kildernes entydige vidnesbyrd om, at det tyske socialdemokrati havde forladt internationalismen, gør Callesen kapitel efter kapitel anstrengte forsøg på at rense partiet. Et interessant eksempel er tolkningen af SPD's holdning til Slesvig-problemet på den internationale socialdemokratiske konference i Stockholm i 1917 (s. 58 ff.). Her gik de tyske socialdemokrater udtrykkeligt kun ind for kulturel autonomi for danskerne i Nordslesvig; men ud fra en vag tysk erklæring om, at grænseændringer var mulige på grundlag af venskabelig overenskomst samt nogle uklare interview-udtalelser af Borgbjerg og Stauning, kommer Callesen til den konklusion, at det må antages, at de tyske kammerater har overbevist danskerne om, at SPD fastholdt selvbestemmelsesretten for Slesvigs vedkommende. En sådan slutning kan man imidlertid kun nå frem til ved at se bort fra en samlet vurdering af SPD-delegationens rolle på Stockholm-konferencen. De tyske flertalssocialisters forslag på konferencen lå nemlig helt på linje med den kejserlige regerings politik; derfor afvist selvbestemmelsesretten for nationale mindretal i Tyskland, og ordene om grænsekorrektioner ved venskabelig overenskomst sigtede kun til nogle små reguleringer af grænsen mel-

lem Frankrig og Tyskland i Elsass-Lothringen (som man absolut ikke ville afstå).

Flere steder i bogen nævnes socialdemokratiske resolutioner, der principielt går ind for selvbestemmelsesretten, men samtidig protesterer mod afstemningsreglerne (således s. 86 og 96). I stedet for at overveje, om ikke disse voldsomme protester gør anerkendelsen af selvbestemmelsesretten illusorisk, og om ikke de kan være fremsat, fordi bedre argumenter mod Nordslesvigs genforening med Danmark ikke var forhånden, erklærer Callesen uden vaklen, at netop ud fra deres anerkendelse af selvbestemmelsesretten måtte socialdemokraterne vende sig imod de »udemokratiske« afstemningsregler (s. 88). Af samme betænkelige art er de socialdemokratiske udtalelser, der ganske vist godkender selvbestemmelsesretten eller afstemningsresultatet, men samtidig udtrykker ønske om en ny grænse-dragning. Eksempelvis skal henvises til resolutionen af 26.10.1919 (s. 96 f.), der taler om at korrigere den påtvungne afgørelse, og til det tyske socialdemokratiske erklæring i 1924 om, at grænsen var fastsat »auf Grund einer anfechtbaren Volksabstimmung«. Endelig er der udtalelser, hvor Nordslesvigs afståelse forkastes under påberåbelse af den nylig gennemførte revolution i Tyskland (s. 79 f.). Callesen ser heri simpelthen udslag af en revolutionær tankegang (s. 88), skønt en analyse af f. eks. arbejder- og soldaterrådernes meget forvirrede resolution af 15.1.1919 sandsynligvis ville have bragt ham til denne overbevisning, at forfatteren snarere er en højresocialdemokrat som Ewald fra Åbenrå end en spartakist.

At Callesens hovedtese bliver der altså ikke ret meget igen. Der vil sikkert være almindelig tilslutning til den opfattelse, at hverken det danske eller det tyske socialdemokrati af afstemningsårene lod sig lede af en internationalistisk indstilling. Callesens fejl udspringer af, at hans analyse af dokumenterne er gennemført på et for snævert grundlag.

Alle de læsere, der med glæde har fulgt Gerd Callesens flittige forskning og den ungdommelige dristighed, hvormed han har anlagt nye synspunkter i sin bog, vil med spænding imødesee hans kommende arbejder.

G. Japsen.

Hans Dietrich Lehmann: Der »Deutsche Ausschuß« und die Abstimmungen in Schleswig 1920.

Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Band 55 (Karl Wachholtz Verlag, Neumünster 1969), 322 s.

»Det tyske udvalg for hertugdømmet Slesvig« oprettedes i oktober 1918 med det formål at varetage tyskhedens interesser i grænseområdet på en sådan måde, at Tysklands nederlag i verdenskrigen

kunne få færrest mulige konsekvenser for Slesvigs nationale tilhørsforhold. Udvalget kom til at spille en central rolle i det tyske nationale arbejde i perioden 1918–20; selv hævdede det til enhver tid, at det talte på alle tysksindede slesvigeres vegne. Alligevel har »Det tyske Udvalg« ikke før været genstand for en selvstændig historisk behandling. Den foreliggende bog, der i sin oprindelse er en doktordisputats fra Kiels universitet 1965, kan derfor gøre krav på en betydelig interesse.

Forfatteren har med flid indsamlet og gennemgået et omfattende, for en stor dels vedkommende utrykt kildemateriale. Det vigtigste findes i afstemningsarkivet (i Flensborg byarkiv), som rummer »Det tyske Udvalg«s arkiv, og i det slesvig-holstenske landsarkiv på Gottorp. Hertil kommer en gennemgang af dagspressen og af propagandaskrifter fra afstemningstiden. Endelig er en del supplerende oplysninger bragt til veje i form af mundtlige meddelelser fra forskellige personer, der var nær begivenhedernes centrum på tysk side i afstemningskampen. Med hensyn til både kilde- og litteraturbenyttelsen dominerer materiale af tysk oprindelse helt, sådan som det fremgår af bogens noteapparat.

På dette grundlag behandles »Det tyske Udvalg«s virksomhed fra oktober 1918 til juni 1920, da det opløstes. Forfatteren har koncentreret sin interesse om tre punkter, som han gør opmærksom på i forordet, nemlig udvalgets oprettelse, dets politik, og spørgsmålet om, hvorvidt udvalget virkelig kan siges at repræsentere den samlede tyske befolkning i afstemningsområdet. Men disse afgrænsninger af emnet kan naturligvis ikke forhindre, at Lehmann samtidig må forsøge at komme ind på de fleste af de andre centrale spørgsmål vedrørende afstemningskampen.

Fremstillingen har afgjort sin styrke dér, hvor forfatteren selv har lagt tyngdepunktet, nemlig i skildringen af »Det tyske Udvalg«s organisation, brydninger inden for udvalget og dets agitation i forbindelse med afstemningen. Når det altså gælder de interne forhold i udvalget og en redegørelse for dets virksomhed i snævrere forstand, giver bogen, såvidt det kan skønnes, en udtømmende og redelig fremstilling. Forfatteren har formået at leve sig ind i tankegangen hos »Det tyske Udvalg«s medlemmer og er derfor i stand til at fremstille deres synspunkter med forståelse og sympati. Denne indforståethed og indlevelse befordres måske af, at undersøgelsen er foretaget ud fra et overmåde ensidigt og tendentiøst kildemateriale, der kun i ringe grad er søgt suppleret med kilder og litteratur, der fremstiller sagen fra dansk side. Men måske er forfatteren ikke ret kyndig i det danske sprog. Dette bevirker, at han nok i for høj grad er tilbøjelig til at se hele begivenhedsforløbet med »Det tyske Udvalg«s øjne, og han bruger megen energi på at forsvare udvalgets holdning som den eneste rigtige i de skiftende situationer.

Denne ensidighed bliver især iøjnefaldende, når »Det tyske Ud-

valg«s forhold til de andre faktorer i afstemningskampen skal vurderes. Det bliver f. eks. afgørende for bogens skildring af det danske arbejde. Her overtager forfatteren sine tendentiøse tyske kilders oplysninger og formuleringer uden at distancere sig fra dem med blot det mindste sproglige forbehold. På denne måde kan man ikke undgå at få det indtryk, at han er enig i de synspunkter, der udtrykkes i »Det tyske Udvalg«s propaganda. Særlig grelt er det i kapitlet om gennemførelsen af folkeafstemningerne — det må være tilstrækkeligt at henvise til de eksempler, der anføres i Bjørn Svenssons anmeldelse i Sønderjysk Månedsskrift 1970, s. 309 ff.

Men det er ikke blot skildringen af den danske side, der kan kritiseres. Forfatterens tilbøjelighed til at overtage »Det tyske Udvalg«s vurderinger bevirker også, at han har svært ved at give en tilfredsstillende fremstilling af holdningen hos de tyske grupper, der ikke altid var enige med udvalget, f. eks. socialdemokratiet. Gerd Callesens disputats »Die Schleswig-Frage in den Beziehungen zwischen dänischer und deutscher Sozialdemokratie von 1912—1924 (Åbenrå 1970), især s. 73—88 og 98—109, kan læses som et nødvendigt supplement til Lehmanns fremstilling på dette punkt. Lehmann beskæftiger sig særlig med Socialdemokratiets holdning s. 179 ff. Han synes vist nærmest, at socialdemokraterne ikke var nationale nok og lader sig irritere lidt over deres uenighed med udvalget. I konklusionen s. 309 glæder han sig derimod over, at socialdemokraterne omsider vendte sig fra deres »illusoriske folkeforbrødringsideer« til en »sund national indstilling«, en formulering, der siger nok så meget om forfatterens egne værdipræmisser som om socialdemokraternes. Hans fremstilling af socialdemokratiets holdning må med sin overvejende refererende karakter efterlade læseren lige så uforstående, som Lehmann selv synes at være. Han mangler bl. a. forståelse for og undlader at forklare, hvor meget det betød for udviklingen i socialdemokraternes synspunkter, at Tyskland i november 1918 var blevet en republik under socialdemokratisk ledelse. I det kejserlige Tyskland havde de været behandlet som samfundsfjendtlige elementer, men nu, hvor de var blevet det regeringsbærende parti, kunne de pludselig meget lettere identificere sig med den tyske stat og dens interesser.

Som helhed må man dog sige, at Lehmann inden for et begrænset emne med omhu har samlet og refereret et væsentligt stof til afstemningstidens historie. Desto mere beklageligt er det derfor, at han ikke har kunnet etablere den fornødne afstand til sit følelseladede emne, hvorfor man desværre på en del punkter må være skeptisk over for hans oplysninger og vurderinger.

Dorrit Andersen.

**Harboe Kardel: Fünf Jahrzehnte in Nordschleswig:
Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Organisationen
der deutschen Volksgruppe von 1920—1970.**

Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft Nordschleswig, Åbenrå, 340 s.

I historieskrivningen og den historiske forskning vedrørende grænselandet har ideologiske og generelle anskuelser så hyppigt spillet en væsentlig rolle, at det principielle i dette faktum som oftest er blevet overset. Grænselandshistorikerne har da heller ikke drøftet fundamentale spørgsmål som historieforskningens objektivitet o. lign., og en af den nyere forsknings hovedteser, at historikeren ikke er i stand til at møde virkeligheden forudsætningsløst, og at det ikke uden videre kan lade sig gøre med Leopold von Ranke at skildre »wie es eigentlich gewesen«, har man her måske ofte stiltiende taget for givet. Også dr. Kardel opfatter den specielle del af Nordslesvigs historie, han ønsker at skildre, ved hjælp af forestillinger og forudsætninger, som han selv medbringer. En væsentlig tanke er således, at det tyske befolkningselement ved sit politiske virke bør være et forbindende element mellem nord og syd. Det fundamentale i fremstillingen er troen på det traditionsbundne menneske, specielt det hjemmetyske, der er forblevet sin opgave tro, »at bevare den hjemmetyske tradition og give arven videre til den kommende generation« (s. 328). Bogen er således historieskrivning, der skal »bruges« og har tendens, idet den dels skal bidrage til at forstå det tyske mindretals kamp for bevarelse af sin egenart og sikring af eksistensen også fremover, dels skal vise den tyske ungdom dens fremtidige opgaver. I denne forbindelse bør det ligeledes nævnes, at forfatteren selv har været centralt placeret i mindretallets arbejde.

Alt dette formår imidlertid ikke at antaste bogens værdi. »Objektiviteten« er, om man så må sige, bevaret ved et klart markeret standpunkt. Bogen belyser derfor væsentlige forudsætninger for den tyske befolkningsskildres politiske handlen i årene fra 1920 på en måde, som det allerede blev lovet læseren af dr. Kardels mindre publikation: »Nordschleswigs Erbe — Vom Weg und Wesen des Heimdeutschtums«, der udkom i 1964, og hvori det indledningsvis betones: »Hvad der bliver bragt, skal være tilforladeligt . . .«

For tidsrummet mellem 1920 og 1934 er det også relativt let at følge dette forsæt, ikke mindst på grund af de som kilde anvendte omhyggeligt førte protokoller. Mindretallets anstrengelser for at finde sig selv skildres prisværdigt detaljeret. Det er et bevis på det tyske mindretals seje livsvilje, at det i mellemkrigstidens økonomiske kaos trods pastor Schmidt, Vodder's på det økonomiske område så usikre ledelse lykkedes at samle de tyske ikke-socialdemokratiske stemmer omkring den »Slesvigske Vælgerforening«s program. De indre og ydre vanskeligheder var store. Udvandringen til Tyskland, den tabte kamp

om jorden, indre uoverensstemmelser vedrørende det politiske mål — Kongeå-grænse eller selvbestemmelsesret — vælgerforeningens ustandselige pengesorger og endelig de økonomiske vanskeligheders kulmination omkring verdenskrisen, hvor de hårdt ramte nordslesvigske bønders utilfredshed udløstes i utopiske politiske kandestøberier som f. eks. selvstyretanken, planer om en toldgrænse ved Kongeåen m. m. På baggrund af hovedtanken om, at mindretallet bør gøre sig politisk gældende, bliver afvandringen »kardinalsorgen« (s. 26, 43 m. fl.). Det er imidlertid et åbent spørgsmål, om ikke mindretallet selv har været bedst tjent med at slippe af med en række af de folk, der gav tonen an i »Deutscher Verein« og, for at tale med Johs. Tiedje, udelukkende fordømte den tyske kultur »ind i stambordshjørnets kritiske hjørne« (»in den Schmollwinkel der Stammtischecke« i »Die Zustände in Nordschleswig«, s. 33f.). At man på den anden side har måttet give afkald på nogle af landsdelens bedste sønner, er en beklagelsesværdig kendsgerning.

Hvad bogens første del angår, giver dr. Kardel en kompetent skildring af, hvordan den »Slesvigske Vælgerforening« med kravet om en ny grænsedragning som mål støvner gennem akutte økonomiske vanskeligheder og farlige politiske skær, som LS-bevægelsen, Frits Clausens danske nazister og det stigende pres fra højreradikale og nazistiske kredse i Tyskland. Ligeledes synes forfatterens vurdering velbegrunnet: »Men det følelsesmæssige dominerede. Man bevægede sig ikke altid på realiteternes sikre grund«. (s. 111).

I afsnittet om den nationalsocialistiske bevægelses fremtrængen og sejr samt besættelsestiden er kildegrundlaget svagt. Alligevel er det spændende læsning, måske fordi der er forskellige eksempler på, at tiden stadig er et stykke »unbewältigte Vergangenheit«. I midten af 30'erne er mindretallets dilemma på den ene side en række rivaliserende »føreres« pres, på den anden side pastor Schmidts arbejde for at bevare grænselandets tysksindede som en enhed. Forvirringen kulminerer i 1934 i hele tre NS-partier. I denne forbindelse forekommer landsretssagfører, dr. jur. Lauritz Clausens stilling uklar. Medens han på s. 137 og 150 omtales som Peter Larsens kampfælle, figurerer han på s. 139 som forbundet med Albert Hostrup, uden at omsvinget forklares. Hvad Lauritz Clausens politik i enkeltheder gik ud på (s. 262), lades ligeledes uomtalt.

I 1938 lykkedes det at samle de spredte kredse under dyrlæge Jens Møllers ledelse. Det danske nazistiske parti havde man på det tidspunkt forlængst taget afstand fra. Medens dr. Kardel ikke kan lide Lauritz Clausen, er skildringen af Jens Møller båret af sympati. Hans politik karakteriseres som rolig og målbevidst (s. 159 m. fl.). Selvfølgelig lades man ikke i tvivl om, at Møller var nazist, men fremhævelsen af Møllers civilcourage og indsats til fordel for forskellige arresterede danske borgere m. m. vil være træk, der taler med, når det endelige facit vedrørende mindretallets historie i besættelsesårene

kan drages. Det bør dog bemærkes, at den omtalte indstilling hos Møller udgør en ret sen udvikling. At tiden til at sige det sidste ord om besættelsestiden endnu ikke er inde fra tysk side, er evident. For blot at nævne enkelte punkter: Nazismens totalitære karakter også hos de tyske nordslesvigere forekommer ikke tilstrækkeligt markeret. Ligeledes savnes en skildring af de forskellige pressionsmetoder, der anvendtes i agitationen for deltagelse i den »frivillige« fronttjeneste og de øvrige mangfoldige nazistiske aktiviteter. Hos mange mennesker lever endnu bitterheden over at have været udsat for et uimodståeligt pres.

Det kan heller ikke være rimeligt at forklare endsige undskylde de tyske nordslesvigeres tilslutning til nazismen ved henvisninger til Kaj Munk og andre, der har udtalt sig på baggrund af mere eller mindre tilfældige indtryk (s. 317). Med langt større ret ville man f. eks. kunne have henvist til det, der i 30'erne skete i »Konservativ Ungdom«. To gange henvises til »en så national dansker som Kaj Munk« (s. 134 og 317). Kaj Munk har godt nok været national forfatter allerede i 30'erne, men at antage, at hans følelsesbetonede skribentvirksomhed skulle berettige til noget som helst i retning af det af dr. Kardel antydede, ville dog være helt forfejlet. I denne forbindelse kan det nævnes, at Kaj Munk i midten af 30'erne tog et klart standpunkt i mindretalsspørgsmålet ved at være prædikant ved »Det unge Grønseværn«s stævne i Løgumkloster. Sin afstandtagen fra de stærke mænd antyder digterpræsten i 1940, og i dramaet Niels Ebbesen (1942) er det nye standpunkt klart markeret. Dersom Kaj Munks indflydelse på de hjemmetyske menneskers beslutninger virkelig skulle have været så stor — jeg tvivler på, at man i det hele taget har haft ham i tankerne — hvorfor har man så ikke også fulgt ham på vejen bort fra vildfarelserne? Endvidere må det understreges, at Kaj Munks genialitet fortrinsvis lå i det dramatiske virke, og at han ikke med ret og rimelighed kan kaldes en politisk opinionsdanner i nazistisk retning. Kaj Munk var jo i øvrigt ikke nazist. At clearingmordet, som også forfærdede mindretallet (s. 195), for alvor gjorde ham til national martyr, og nationalt samlingsmærke, er en helt anden sag.

Endvidere skal det bemærkes, at det på s. 179 angivne tal (500) på de danske frivillige, der ønskede at kæmpe på finsk side i vinterkrigen mod Rusland, er ukorrekt, idet der fra Danmark kom 1100 mand samt en ambulance. Kun få danskere kom dog i ilden, da de først skulle uddannes til vinterkrigsførelsen.

Til trods for, at dr. Kardel i forordet antyder, at han har været sig vanskeligheden ved at skrive samtidshistorie vel bevidst og derfor beder om en »eftergivende dom« (s. 7), indeholder afsnittet om tiden efter krigen en fyldig og god orientering om det, der har bevæget mindretallets politiske organisationer i disse år. Der spores en stigende opfattelse af, at det politiske og kulturelle arbejde enten bør

adskilles (f. eks. hos Schmidt, Oksbøl), eller at man helt og holdent bør undlade al politisk aktivitet. Måske er det gået op for mange, at påstanden om at være kulturformidler ikke er holdbar, så længe de mennesker, man ønsker at formidle den tyske kultur til, har en tydelig fornemmelse af, at kulturen fortrinsvis skal være politikens tjenerinde!

I slutbetragtningerne genfremsætter dr. Kardel bl. a. dogmet om velsignelsen ved bevidst at pleje tosprogetheden, der så ofte med kraft er brug i mindretallets propaganda. Tosprogetheden kan visse- lig have sine fordele, lige så evidente er dog de negative sider. Tosprogetheden manifesterer sig menneskeligt som usikkerhed og historisk i vanskeligheden ved at skabe kulturelle præstationer, der har bud også udover ens egen kirketårnshorisont.

Til slut nogle bemærkninger vedrørende det formelle. Fremstillingen er strengt kronologisk, annaler, hvori dr. Kardel lægger 50 tvær- snit gennem det tyske mindretals historie. Grunden til denne form er formodentlig, at de anvendte hovedkilder har været forhandlings- protokoller — for tiden indtil 1933 vælgerforeningsprotokoller og for tiden efter 1945 optegnelser fra »Bund deutscher Nordschleswi- ger«s hovedbestyrelsesmøder. Bogen bærer tydeligt præg af, at et lig- nende kildemateriale savnes for det interessante tidsrum fra 1933- 1945. Den kronologiske opbygning øger givetvis bogens værdi som opslagsbog, hvorimod dens pædagogiske sigte ville have været bedre hjulpet ved en strengere disposition og en mere gennemgribende anvendelse af tematiske længdesnit. I det hele taget er bogen som pæ- dagogisk appetitvækker betragtet uegnet. Snarere kan den med godt udbytte bruges dels af modnere mennesker, der ønsker at konfron- teres med deres fortid, dels af organisationsfolk og sådanne, der er interesseret i grænselandets nyere historie og ønsker at vurdere denne historie på det bredest mulige grundlag. Med disse formål for øje ville forfatteren sikkert have dokumenteret sin fremstilling bedre og derved gjort bogen endnu mere anvendelig. Kritisabelt er det, at dr. Kardel ofte vækker ens nysgerrighed på forskellig vis, for så at lade en sidde skuffet tilbage med sin spænding ved ikke at forklare sam- menhængen nærmere. Et enkelt eksempel: På s. 267 nævnes »Rektor Gimms ydmygende forflyttelse fra Sønderborg« (»Die demütigende Abschiebung des Rektor Gimm aus Sonderburg«) som en af forklar- ingerne på stemmetabet ved valget den 15. 11. 1960, uden at det dog på mindste måde antydes, hvad sagen drejer sig om.

Alt i alt må det dog siges, at dr. Harboe Kardel har ydet et vær- difuldt og fyldigt bidrag til forståelsen af Nordslesvigs historie, og man kunne ønske en publikation også om, hvordan mindretallet for- står sit kulturelle virke, hvori bl. a. det interessante problem at efter- spore tosprogethedens kulturhistoriske virkninger blev taget op.

G. Weitling.

Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon.

Herausgegeben im Auftrage der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte von Olaf Klose und Eva Rudolph. Band 2. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster.

1. bind blev anmeldt i Sdj. Årb. i 1970 s. 211 f.

Siden da har leksikonnet fået et redaktionsudvalg bestående af professorerne Kurt Hector og Kurt Jürgensen og dr. Heinz Rautenberg, og de har næppe arbejdet forgæves. Der er kommet lidt mere rimelighed ind i artiklernes indbyrdes størrelse. Dog har familien Fürsen afgjort fået for meget. Det samme gælder da vist Friedrich von Hahn, som vel er født i Holsten, men ellers har haft sit virke uden for hertugdømmerne. Dermed er spørgsmålet rejst, om der overhovedet er plads til de udførlige biografier af folk som Erich og Franz Adickes, Arp, Drews, Karl Hahn, Leisner og andre, som har betydet noget i Berlin, Brasilien og andre i denne sammenhæng ligegyldige steder, især da flere af dem findes i andre tyske biografiske leksika. Med al respekt for andres interesse for insekthandler Michael Christian Sommer må man på åndshistoriens vegne grue for og tvivle om, at der bliver plads til de to mænd af navnet Sommer, som har spillet en væsentlig større rolle.

Nogle artikler er forbilledlige i deres klarhed, korte form og udtømmende litteratur- og billedhenvisninger. Det er en særlig glæde at kunne nævne Hermann Clausens biografi, som anmelderen ikke kunne gøre bedre, selv om han har haft meget at gøre med Clausen. Fremhæves kan også biografierne af brødrene Brix, som har en særlig interesse for danske læsere, også her med udførlige litteraturhenvisninger, om astronomen Brorsen bortset fra trykfejlene i danske og svenske titler. Man hilser artiklen om Axel Bundsen med glæde på den triste baggrund, at danske kunsthistorikere ikke har gidet, kunnet eller villet skrive om ham. Artiklen om A. H. von Detmers er ligefrem klassisk i sin fyldestgørende korthed. Flere forfattere har altså vist redaktionen, hvordan dens leksikon burde være. Helt godt bliver det først, når det er redaktionen, der får forfatterne til at tage ved lære.

Anmelderen har haft grund til at sysle med J. G. C. Apel og har fundet, hvad han søgte, andet steds, da han råder over et rigtig godt bibliotek. Men hvad skal man gøre, hvis man bor i Farsø og henvender sig til sit centralbibliotek i Viborg? Så bliver man af dette leksikon henvist til MGG, som er »Musik in Geschichte und Gegenwart«, hvad selv en bibliotekar har svært ved at finde ud af, hvad er, og man har ikke dette værk. Det er stadig overladt til tilfældighederne, om der er gode litteraturhenvisninger, dårlige eller, som her, slet ingen. Dette leksikon hører til de værker, som egentlig bør findes på større danske bibliotekers læsesale, men hvis de gør deres pligt og

anskaffer værket, har de også ret til at vente, at det gør sin pligt med litteraturhenvisninger.

Dansk litteratur bliver fortsat fortiet. Det er sært, at redaktionen kan bruge Asger Nyholm som medarbejder, men ikke anfører hans store afhandling om Klaus Harms i Sønderjyske Årbøger og A. Pontoppidan Thyssens samme steds. H. F. Petersen har skrevet en hel bog om ham, »min ringeste«, sagde han ganske vist, det beskedne menneske, men så ringe, at den ikke bør være med her, er den nu ikke. H. V. Gregersens udgave af Laurids Skaus breve til politiske venner i København er medtaget, men hverken udgaven af brevene til de sønderjyske venner eller Gregersens afhandlinger om Laurids Skau og Goldschmidt er nævnt. For den ældre litteratur henvises til Dansk biografisk Leksikon, som man næppe råder over i et tysk bibliotek som f. eks. i Nibøl, og hvad skal man så gøre? Det er urimeligt at henvise til Lübker og Schröder, en sjælden bog, som ikke engang biblioteker kan skaffe sig, når der spørges efter Asschenfeldts forfatterskab. Det samme gælder henvisninger til Alberti. Nyttens af dette leksikon mindskes mægtigt ved de manglende henvisninger. Johanne Skovgaards bispehistorie forties stadig.

I artiklerne finder man sære ting og savner vigtige. J. A. Cramers »Landeskatechismus« nævnes, næsten selvfølgelig uden nogen som helst bibliografisk nøjagtighed, og det omtales heller ikke, at den blev forbudt i hertugdømmet Slesvig af generalsuperintendent Rehloff i 1864.

At Frederik Fischer yderst fortjenstfuldt har udgivet den sønderjyske digter Hans Mikkelsens digte, nævnes ikke. Det burde anføres både for udgiverens og digterens skyld. Det er jo nærmest komisk, at det omtales, at den gamle hugaf von Gablenz gav Klaus Groth titel af professor, men det ser ud som en tanke og en trist tendens, at andre tyske udmærkelser fremhæves, mens det totalt forties, at den kongelig danske regering meget tidligt gav Klaus Groth en rundelig digterløn. Et leksikon skal først og fremmest indeholde oplysninger om vigtige, håndgribelige ting.

Om Laurids Skau hedder det, at han efter 1851 var »tätig in der Kommunalverwaltung«. Det anbefales dog at bruge »Königlich Dänischer Hof- und Staatscalender«, som klart viser, at Skau var »Amtsverwalter des Westeramtes Hadersleben« og altså kongelig embedsmand og ikke beskæftiget i »Kommunalverwaltung«. Han var tillige »Ritter des Dannebrogssordens« og »Dannebrogsmann«, og både hans embede og hans ordener er sjældne for en bondefødt og selvlærd mand i denne tid. Laurids Skau – ved siden af hertugen af Augustenborg – den mest fremtrædende og dygtigste politiker i Sønderjylland før 1864 får én side, Otto Hoevermann får fire, mens den socialdemokratiske ministerpræsident Lüdemann må nøjes med tre!!! Og alligevel bliver der ikke plads til omtale af, at Hoevermann systematisk besatte

*Generalsuperintendent
Jacob Fabricius
den Ældre.
Udsnit af
oliemaleri på
hans epitafium
i Slesvig
domkirke.
Foto:
Schleswig-
Holsteinisches
Landesmuseum.*

embeder, hvis indehavere var fjernet som følge af afnazificering, med flygtninge, hvis nazistiske tilhørsforhold måtte være indlysende. I omtalen nævnes Hoevermanns forhold til danskerne og Slesvigsk Forening slet ikke. Det hører dog nøje sammen med brigadier Hendersons forkærlighed for Hoevermann, som omtales.

I anmeldelsen af 1. bind så vi os nødsaget til at bringe et samtidigt vellignende billede af Stephan Klotz, som redaktionen ikke kendte, samt til at henvise til »Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holsteins«. Det er atter pinende nødvendigt at gøre opmærksom på dette værks eksistens. I Slesvig domkirke, nøjagtig der, hvor man kunne vente at finde det, findes et samtidigt vellignende oliemaleri af generalsuperintendent Jacob Fabricius den Ældre. Det er gengivet i »Die Kunstdenkmäler der Stadt Schleswig« bd. 2, side 440.

Poul Kürstein.

Quattuor Centuriæ Epistolarum.

Provst Johannes Pistorius' Brevsamling 1541-1605 (1614) ved A. Andersen. Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 1971, 373 sider.

Den begavede præstesøn Johannes Pistorius (Hans Becker) fra Husum kom efter skolegangen i Lüneburg til universitetet i København, fortsatte sine studier i Wittenberg, blev præceptor for to unge danske adelsmænd af slægten Hardenberg og fulgte med den ene til Paris. Efter hjemkomsten blev han 1558 præst i Tetenbøl i Ejdersted og havde dette embede til sin død 1605. Han efterlod sig en brevsamling på flere hundrede numre, som nu udgives i sin helhed. Gennem sine studier knyttede Pistorius mange kontakter, og da de fleste breve er til ham, får denne brevsamling betydning langt ud over hans embedsområde. Der er således en lang række breve fra hans studiefæller i Lüneburg, København og Wittenberg, f. eks. fra Johannes Holmann fra Stade, der som kryptokalvinist blev afskediget fra sit præsteembede i hjembyen og derefter fik et professorat i Leiden. Pistorius selv var en begejstret tilhænger af Melancthon, der gav ham et godt vidnesbyrd, og i de mange breve fra Wittenberg hører vi om tidens brændende religiøse problemer. Blandt brevskrivere kan endvidere nævnes Pistorius' velynder, hofpræsten Poul Noviomagus, og den senere Ribe-bisp Hans Laugesen. På det mere lokale plan kan blandt korrespondenter nævnes hans kolleger, sognepræsterne Albert Meier i Lindholm og Arnold Muls i Welt, og navnlig Volquart Jonæ, senest hofpræst i Kiel, foruden superintendenterne Paul v. Eitzen og Jacob Fabricius den Ældre.

Disse breve udgør en sand guldgrube med mangfoldige bidrag til det 16. århundredes kirke-, kultur- og personalhistorie, ikke alene i hertugdømmerne, men også i Danmark og Tyskland. Vi underrettes om de begivenheder, der gik forud for religionsfreden i Augsburg 1555, om urolige tider og besværlige forbindelser. Vi hører om Ditmarskerfelttoget 1559 og får en indgående beretning om en stormflod i Tønder amt 1594. Pistorius' venner fra fjern og nær betror ham deres små og store bekymringer. Fra Ribe beretter således Hans Laugesen om sine advancementsproblemer, indtil han blev biskop 1565. Volquart Jonæ sender 1560 en udførlig rejseberetning fra England. Mange breve handler om bøger og undervisning, om bryllupper og barnedåb og om sygdomme med gode råd til at kurere dem. Fra Løjt skriver sognepræsten 1601 om passagen af russiske udsendinge og om deres meriter i Assens. Således er der mange overraskende enkeltheder at hente i denne samling. Spektret er dog bredest i første halvdel, idet hovedvægten efterhånden kommer til at ligge på Slesvig, med problemer omkring konkordieformlen 1580-81 og med de mange ægteskabssager, som har optaget meget tid og papir.

I forordet understreges, at den taknemmelighedsgæld, hvori Historisk Samfund for Sønderjylland står til udgiveren, pastor A. Andersen, vokser støt. Det samme gælder utvivlsomt de mange brugere, og man må kun beklage, at denne udgave af økonomiske årsager kun er udsendt som en xeroxf kopi i 200 eksemplarer af det maskinskrevne manuskript. Dette nyttige værk havde fortjent en finere ramme. Indholdet står fuldt på højde med de to foregående udgaver af samme art: »Jacob Fabricius den Yngres Optegnelser 1617-1644« (1964) og »Johannes Oldendorphs Selvbiografi« (1966). Dog er brevene i denne udgave ikke oversat, men registerne er i det store og hele tilstrækkelige til at danne sig et indtryk af deres indhold. Mange af de kunstfærdige latinske vendinger har kun interesse for filologer.

Udgaven indeholder i alt 395 breve, nogle med varianter, men desværre er der ingen samlet fortegnelse over indholdet, som ville lette orienteringen med hensyn til brevskrivere. En sådan kunne muligvis være indbygget i det udmærkede, ret udførlige personnavne-register, som afslutter værket. Dette er et uundværligt led ved nyttelsen, og udgiveren har også gjort sig særlig umage ved identifikation af de mange personer, af hvilke en del kun nævnes en enkelt gang og da ofte ved fornavn. Det kan tilføjes, at Matthias Carolinus er salmedigteren Mads Carlsen fra Ribe, der studerede sammen med Hans Laugesen i Wittenberg og senere blev sognepræst i Malmø. Sigismundus Transsylvanus hedder egentlig Sigmund Báthory (1573—1613), fyrste af Siebenbürgen, der i 1590-erne tilsluttede sit land til Ungarn. Endelig er Villanus næppe identisk med jesuiten Bartholomæus Viller, hvis virke lå betydelig senere end 1557, men snarere med en af de mange lærde, der hedder Villani, eller med Leonard de la Ville (Villanus) fra Charolais, der omtales i Jöchers leksikon.

Pistorius' brevsamling bekræfter endnu engang, at Sønderjyllands historie ikke kan betragtes som lokalhistorie i snæver forstand. Med sine kildeudgaver har pastor A. Andersen på udmærket måde fremlagt et svært tilgængeligt materiale — et arbejde, der ikke kan påskønnes nok.

Vello Helk.

Jens Bladt: »... og så blev jeg folketingsmand«.

Udsendt af Historisk Samfund for Sønderjylland. 150 s., ill.

Fra 1953 til 1968 repræsenterede Jens Bladt Augustenborg-kredsen i Folketinget, valgt af Socialdemokratiet. Det er om oplevelser fra disse 15 år, han fortæller i sin ny bog, efterfølgeren af hans »Alsiske minder«, der udkom 1967 og ligesom den sidste blev udsendt af Historisk Samfund for Sønderjylland. Den fik dengang en

god modtagelse, og det fortjener hans oplevelser fra hans tid som folketingsmand ligeledes. Jens Bladt er en god fortæller, og det lader til, at han som sådan endog har forbedret sig.

Titlen på bogen med dens »... og så« synes at betegne et afgørende spring i hans tilværelse. Den kunne såmænd godt have været »Jeg har moret mig dejligt«, for det har Jens Bladt. Men han har også haft øjnene med sig, og han har derfor været i stand til at give os et billede fra det indre Christiansborg og af livet der, hvor folkets repræsentanter færdes. Det bliver ikke ringere af, at det er tegnet fra hans synsvinkel, og det er af værdi, at han skildrer sin vej fra landlig organisationsmand til Folketinget; ligeså interessant er det at lægge mærke til, hvorledes en tingmands udvikling former sig.

Lidt fremmedartet var det vel nok til at begynde med for ham at færdes mellem de scenevante lovgivere. Men som det har været tilfældet for mange andre, varede det heller ikke længe, før han følte sig hjemme og kom med i en lille klike af partifæller i Snapstinget. Efterhånden optrådte han som sit partis ordfører, således 1962 i anledning af den nye færgeforbindelse Fynshav-Bøjden. Ved denne lejlighed holdt han sig ikke helt til emnet, uden dog at blive afbrudt af den højtærede formand, da han fortalte en oplevelse fra sin drengetid før første verdenskrig. Hans fader havde da taget ham med ud til Lillebælt og vist ham en kyst i det fjerne med en bemærkning om, at det land der langt ude var Danmark. Denne private bemærkning blev der lagt mærke til.

Jens Bladt fortæller om mennesker, han mødte, partifæller og folk fra andre partier, om en fornøjelig valgkamp, hvor sporerne skulle fortjenes, og om udvalgsarbejdet. Han var gennem 14 år medlem af Indfødsretsudvalget, og det gav indsigt i mangt og meget. Hans eneste grænsepolitiske tale, som han citerer, var både klar og velbegrunnet. Det var 1. behandling af forslaget om mindretalsrettighederne i april 1955. Han godkendte den kritik, der havde påtalt, at man ikke på forhånd havde orienteret sig hos ledende kredse i Nordslesvig, men fremhævede betydningen af den korridorsamtale, udenrigsminister H. C. Hansen havde haft med forbundskansler Adenauer, som blev optakten til de dansk-tyske mindretalserklæringer.

Som det vil erindres, var Fr. Heick den første, der rejste spørgsmålet, om det sydslesvigske 5 pct.-klausulspørgsmål ikke burde fremdrages på NATO-mødet i Paris, hvilket havde mødt modstand i nordslesvigske kredse. Det blev også nævnt i udenrigsministerens tale, men afgørende blev dog hans samtale med Adenauer. Forinden havde folketingsmand Bøgholm haft »inoffizielle Besprechungen« med det tyske forbundsdagsmedlem Will Rasner, der stod forbundskansleren nær. Det er iøvrigt et forhold, som tiltrænger en nærmere historisk klarlæggelse.

Den ros, Bladt modtog for sin tale, var fortjent. Her skal han

også roses for de mange fornøjelige småtræk, han har krydret sin bog med, og som han endog for nogles vedkommende har kunnet ledsage med karikaturtegninger fra »æ Rummelpot'«. Han fortjener desuden anerkendelse for, hvad han fortæller om deputationstogt til Østrig og Berlin. Han er ikke nøjedes med at deltage i banketterne, som ellers er det mest centrale ved slige besøg, men har fået et stort personligt udbytte af samtaler og iagttagelser, som også kan komme læserne af hans bog til gode.

Morten Kamphøener.

J. N. H. Skrumsager: Ane Marie Skrumsager. Et lille mindeord skrevet for børn og venner.

Udg. ved Dorrit Andersen af Historisk Samfund for Sønderjylland. 1970. 161 s., ill.

I den lille serie af levnedsskildringer, som udgives af Historisk Samfund for Sønderjylland, indtager J. N. H. Skrumsagers skildring af hans ægtefælle, Ane Marie Skrumsager, født Kloppenborg, en særlig plads. Han har skrevet den kort efter hendes død i 1895 som et »lille mindeord« for deres børn og venner, men manuskriptet blev først i 1970 afleveret til landsarkivet i Åbenrå, hvorfra det forståeligt nok øjeblikkeligt blev udgivet ved arkivar Dorrit Andersen, der har forsynet udgaven med en lang række nyttige noter.

Det er på forhånd klart, at der ikke kan ventes nogen videnskabelig biografi, når en mand skriver om sin kone, og skildringen tilmed i høj grad kredser om de to så forskelligartede ægtefællers samspil og om de forviklinger, deres ægteskab voldte i forhold til hendes far. Et videnskabeligt biografisk sigte har da heller ikke noget øjeblik været i Skrumsagers tanker. Han har villet fæstne et minde, som slægt og venner kunne leve på, fastholde et levnedsløb, ikke just som et forbillede, men som en rigdom, hvis ihukommelse var til vederkvægelse og til velsignelse. Dette ganske uvidenskabelige sigte udelukker aldeles ikke, at også videnskaben kan drage nytte af Skrumsagers bog. Netop i sin stærkt subjektive holdning udgør den en værdifuld kilde til livsformer og synsmåder i et grundtvigsk præget storbondehjem, nedfældet ikke af en iagttager, men af en deltager. Hvor afslørende er ikke den lille skildring, da Marie efter et opgør ved eettiden om natten banker på sin forlovedes vindue for at få talt ud med ham – men han behøver ikke følge hende hjem, for hendes mor venter hende ved flagstangen. Eller den næsten reformatoriske vrede, hvormed han afviser pastor Sveistrups forsøg på at tale hende fra at trodse sin fars vilje – »det er en prælats myndighed, han her har tillagt sig«. Eller det bastant patriarkalske forhold, der indtages over for tyendet.

Disse og mange andre træk er interessante og retfærdiggør i sig selv manuskriptets udgivelse. Men bogens egentlige værdi ligger på et

andet felt. Uden at bruge noget særligt nuanceret sprog skriver Skrumsager så godt, at bogen er blevet et overbevisende menneskeligt dokument. Denne kejtede vestjyde, der forkludrede sit første frieri ved at iklæde det just på Rødding højskole erhvervede fjer, først fra den nordiske, så fra den græske mytologi, evner ved sin kones død at frembringe et sjælemaleri af en helt særegen art.

Med brede, næsten naive strøg afbildes hendes mors forborgne styrke og enorme praktiske sans. En stor del af billedet optages af faderen, en storladen skikkelse, der med hensynsløs energi er sine venners ven, men sandelig også sine fjenders fjende. Datteren var på en måde hans lige. Endnu, inden Skrumsager dukkede op i hendes liv, forpurrede hun faderens giftermålspolitik. Da den unge vestjyde med et sind i stejlhed næsten mage til hendes har vundet hendes hjerte, tør hun med stålblank vilje byde faderen trods: den kendte bortførelse i 1866 behøver ikke blive skildret her, ej heller at det nygifte par indrettede sit hjem bogstaveligt inden for Kloppenborgs synsvidde. Krüger-Bevtoft indledte kort efter en udsoning, som yderligere be-segledes, da det unge par fik børn, og nu er det forholdet mellem ægtefællerne, der rykker i forgrunden, næsten 30 års samliv mellem meget forskelligartede naturer, der foruden deres stejlhed og en efterhånden anselig børneflokk havde synet på folkelivet og kristenlivet tilfælles. Atter et storslået sjælemaleri, men farverne er nu mindre voldsomme, end da han skildrede hendes og deres brydning med den egenrådige far. Nu er det en harmoni, forankret i en ærbødig respekt for menneskenaturens forskellighed, der dominerer billedet.

Dorrit Andersen har forsynet bogen med kyndige noter. De giver for det meste personalhistoriske oplysninger eller henvisninger til relevant litteratur, og enkelte ikke mere gængse udtryk forklares. Om Kloppenborgs forbindelse med ansættelsen af pastor H. Sveistrup i Rødding i 1861 (s. 64 ff) kunne man have ønsket sig en henvisning til Sofus Høgsbros Brevveksling og Dagbøger, bd. I. s. 96 ff. Til gengæld kunne i noten til s. 64 de 5 af Sveistrups fornavne uden skade være udeladt.

Lorenz Rerup.

Bognyt

Knud Prange: Hvorfor lokalhistorie?

Udgivet af Lokalhistorisk Afdeling, Historisk Institut ved Københavns Universitet ved indvielsen den 21. april 1971 (Odense 1971), 32 s.

I gennem snart en menneskealder har lokalhistorisk interesserede kredse med Dansk Historisk Fællesforening som centrum arbejdet for oprettelsen af et særligt institut, hvis virke skulle styrke og inspirere den lokalhistoriske forskning her i landet. Disse bestræbelser har omsider i foråret 1971 resulteret i åbningen af et sådant lokalhistorisk institut under navnet Lokalhistorisk Afdeling ved Historisk Institut ved Københavns Universitet. I denne pjece redegør afdelingens leder, amanuensis, mag. art. Knud Prange fængslende for de tanker, der ligger bag afdelingens oprettelse og for hovedpunkter i diskussionen om lokalhistoriens mål og midler, illustreret med eksempler fra talrige danske og udenlandske lokalhistoriske undersøgelser.

D. A.

Kristian Hald: Personnavne i Danmark. I. Oldtiden.

Dansk Historisk Fællesforening, 1971, 123 s.

Da Dansk Historisk Fællesforening for en halv snes år siden begyndte udsendelsen af sin håndbogsserie, havde man ganske vist store planer, men vel næppe mange havde regnet med eller turdet håbe, at serien ville vokse og udvikle sig, som tilfældet har været. Redaktøren, redaktør ved Diplomatarium Danicum Herluf Nielsen, har stor ære af denne række nyttige håndbøger, som ikke blot er til stor hjælp for landets mange lokalhistorikere, hvem sigtet vel først har været rettet imod, men også for faghistorikere og da navnlig for de historiestuderende ved studiet af deres bidiscipliner. Man kan nu og da blive lidt misundelig på de unge på grund af alle de gode hjælpemidler, der er stillet til deres rådighed. Flere af håndbøgerne har måttet udsendes i nye oplag.

Tidligere har professor Kristian Hald, som vil være læserne kendt fra stednavneafhandlinger i Sønderjyske Arbøger, i håndbogsserien skrevet om »Stednavne og kulturhistorie«, og nu foreligger 1. bind af en trilogi om personnavnene i Danmark. I dette første bind om oldtidens navne er der lagt særlig vægt på fremstillingen af kortformerne. Bogen kræver vel nok

visse filologiske forudsætninger for at kunne læses med fuldt udbytte, men sønderjyske lokalhistorikere vil dog kunne hente adskilligt af interesse. Vi læser bl. a. om guldhornsnavnet HlewagastiR, Lægæst, »det mest berømte navn af alle urnordiske navne« og om Hairulfr, Hærulv, på Øster Løgumstenen, som vi ellers plejer at kalde Hovslund-stenen. Endvidere noterer vi som noget meget interessant, at Thor-navne mangler i Sønderjylland, der her har et fællestrek med de engelske egne i England, hvilket er af betydning for forståelsen af spørgsmålet om anglernes oprindelse og færden.

Det er en nyttig håndbog, præget af sin forfatters store, filologiske viden.

P. K. I.

Svend Tito Achen og Ole Rostock: Bibliografi over heraldisk litteratur i Danmark og om Danmark 1589-1969.

Dansk Historisk Fællesforening 1971, 192 s.

Denne bog er udsendt af Dansk Historisk Fællesforening uden for den egentlige håndbogsserie, som den også adskiller sig fra ved format og side-tal. Heraldikken er en hjælpevidenskab, især for middelalderhistorikere, men adskillige slægter fornøjer sig også i dag med at have et våben, ligesom kommuner, amter og kirkelige embeder kan have deres våbener og segl. Nogen større praktisk betydning har de vel ikke, men i hvert fald som statussymbol er det ganske hyggeligt for moderne teknokratisk indstillede kommuner også at have et våben. Historisk Samfund for Sønderjylland har også sit våben, ganske vist ikke registreret.

Et hjælpemiddel som denne heraldiske bibliografi har givetvis sin store værdi. De tre forfattere (foruden de to nævnt på titelbladet også amtskommunaldirektør Ernst Verwohlt, Roskilde) har med stor flid samlet ialt ca. 2600 titler. Af særlig interesse for lokalhistorikere må vel kapitlet om sigiller, d. v. s. segl, og om de kommunale våbener være. For personalhistorikere har kapitlet: Slægtsvåbener stor interesse. I indledningen siges, at stort set alt, hvad der på dansk er trykt om emnekredden, er taget med, men at udenlandske bidrag om dansk heraldik ikke systematisk er blevet eftersøgt. Det må være derfor, at afdøde stadsarkivar fra Reval, Paul Johansens afhandling om dannebrogens oprindelse ikke er nævnt.

P. K. I.

Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse.

En oversigt af Anne Riising. 1970.

Arkivalier vedrørende sønderjyske forhold skal i al almindelighed søges i arkiverne i Åbenrå, Slesvig og København (Rigsarkivet), men man bør ikke glemme, at Als og Ærø har hørt under biskoppen i Odense, indtil der i 1819 blev oprettet et særligt bispeembede for disse to øer. Dette bispedømme blev atter ophævet i 1864, og de to øer blev derefter lagt under

Slesvig (senere Haderslev) og Odense stift. Det er derfor rimeligt, at medlemmerne af Historisk Samfund for Sønderjylland gøres opmærksom på, at der nu findes et hjælpemiddel til hurtig orientering om arkivalierne i Landsarkivet for Fyn. Det vil sikkert interessere visse forskere at høre, at en del af arkivet fra biskoppen over Als og Ærø findes i Odense med indkomne breve fra tidsrummet 1819-64 og med sager vedr. kirke- og skoleforhold 1671-1863, og derudover vil der kunne findes adskilligt mere stof til oplysning om vor sønderjyske landsdels historie.

Gg.

**Foreløbige arkivregistraturer, ny serie nr. 1.
Privatarkiver. Politikeren Andreas Frederik Krieger.**

Udgivet af Rigsarkivet. 1969.

Der findes i København utroligt mange breve fra det 19. århundrede, og hovedparten af dem findes i Håndskriftssamlingen i Det kongelige Bibliotek og i privatarkiverne i Rigsarkivet. Der skal ofte en del sporsans til for at finde frem til alle disse mange breve, og det er derfor såre fortjenstfuldt, at Rigsarkivet nu med det foreliggende hæfte er begyndt at udsende sine dupliserede arkivregistraturer i offset-tryk.

Politikeren A. F. Kriegers privatarkiv er af stor interesse for sønderjysk historie, fordi Krieger i 1851 blev medlem af notabelforsamlingen i Flensborg og i 1855 blev departementschef i ministeriet for Slesvig, for derefter at beklæde forskellige ministerposter og andre fremtrædende politiske hverv i årene efter 1855. Alle, der beskæftiger sig med tiden mellem de to slesvigske krige, må derfor også have søgelyset rettet mod A. F. Krieger, og hertil er det foreliggende hæfte en velkommen hjælp.

Gg.

**Bibliografi over trykte arbejder af historikeren,
professor, dr. phil. Aage Friis.**

I anledning af hundredeårsdagen for hans fødsel den 16. august 1870, udgivet ved Rigsarkivet. 1970.

Vil man lære en forfatterpersonlighed at kende, er det altid lønnende at stifte bekendtskab med en oversigt over hans efterladte værker. Man skaffer sig herved et hastigt vue ud over hans liv, thi efterladte arbejder fortæller noget om, hvem manden er, og således forholder det sig også med Aage Friis. Han var både historiker og politiker, og hans særlige emnekreds blev snart Sønderjylland, historisk såvel som aktuelt, og dertil dansk-tyske forbindelser iøvrigt. Hans bibliografi vil derfor kunne interessere medlemskredsen af Historisk Samfund for Sønderjylland. Hvem skulle have troet, at Aage Friis alene har præsteret over 600 avisartikler om sønderjyske emner, og at hans samlede forfatterskab når op på intet mindre end 1148 numre. Denne bibliografi bliver derfor et vidnesbyrd om Aage Friis's enestående flid og aldrig svigtende iver.

Gg.

Oversigt over skolehistorisk materiale i Landsarkivet for Sjælland m. m.
 2 bd. Foreløbige arkivregistraturer udgivet af Landsarkivet for
 Sjælland m. m. og Institut for Dansk Skolehistorie
 (København 1971), 270 s.

Denne store 2-binds arkivregistratur er bl. a. bemærkelsesværdig, fordi det er første gang, det offentlige arkivvæsen i Danmark har udarbejdet en tværgående registratur, koncentreret om en institutions historie. Ved tværgående forstås, at man har valgt at koncentrere sig om et bestemt emne, skolehistorien, og derfor har opstillet en fortegnelse over alt det registrerede skolehistoriske materiale i de gejstlige og verdslige arkiver i Landsarkivet for Sjælland. Princippet for de hidtidige udgivelser af arkivregistraturer har som regel været at registrere hele det forskelligartede indhold i f. eks. præstearkiver, amtsarkiver, retsbetjentarkiver o. s. v., altså registrering efter arkivtype, ikke emne. Det er klart, at en sådan emnemæssig registratur vil lette kildesøgningen betydeligt for alle, der forsker i skolehistorie. Den foreliggende registratur er blevet til ved ekcerpering fra de eksisterende arkivregistraturer og afleveringsdesignationer i landsarkivet, hvorfor det ikke har været muligt at korrigere de inkonsekvenser og forskelligheder, der er et resultat af, at ordnings- og registreringsarbejdet er blevet foretaget af skiftende arkivargenerationer gennem en lang årække. Men det forhindrer naturligvis ikke, at forskningen her har fået et overordentligt nyttigt hjælpemiddel i hænde, og man kan glæde sig over, at udgiverne også har sørget for at få udarbejdet både et sag- og et stedregister, hvorved registraturrens brugbarhed yderligere øges.

Man må håbe, at der vil være både tid og råd til at fortsætte med registrering af skolehistorisk materiale i de andre landsarkiver og Rigsarkivet, sådan som det er planlagt, og at arkivvæsenet også vil overveje udarbejdelsen af flere tværgående registraturer. Der mangler ikke egnede emner.

D. A.

Aage Friis: Die Bernstorffs und Dänemark.

Ein Beitrag zur politischen und kulturellen Entwicklungsgeschichte des dänischen Staates 1750-1835. II. Band.
 Johan Hartwig Ernst Bernstorff in Conseil Friedrich V.
 (Bentheim 1970), 338 s.

Denne bog er en oversættelse af bind 2 af den danske historiker Aage Friis' værk »Bernstorfferne og Danmark« fra 1919. Allerede i 1905 udkom første bind af værket i tysk oversættelse, et par år efter den danske udgaves fremkomst. Når det nu omsider er lykkedes også at få bind 2 oversat, skyldes det et initiativ fra det »Bernstorff'sche Familienverband«, der har bekostet udgivelsen. Desværre er Aage Friis' forord med redegørelsen for kildematerialet udeladt i denne udgave. Bogen er et privattryk og kan kun fås ved henvendelse til Joachim Graf v. Bernstorff, 4442 Berntheim, Löwenstrasse 65, Vesttyskland.

D. A.

Holger Hjelholt: Great Britain, the Danish-German Conflict and the Danish Succession 1850-52.

Det kgl. danske Videnskabernes Selskab.
Hist. Filologiske Meddelelser 45, 1, 1971, 323 s.

Det er fast utroligt, at fhv. overarkivar, dr. phil. Holger Hjelholt, Sønderjyske Årbøgers mangeårige, meget værdsatte medarbejder, i sin høje alderdom omtrent årligt kan udsende en stor bog. Nu har han for kort tid siden i fortsættelse af de store værker om treårskrigen udsendt en bog på engelsk, der for et internationalt videnskabeligt forum behandler de udenrigspolitiske forviklinger fra London-protokollen 1850 til London-traktaten af 1852—forhandlingerne forud for den danske tronfølgeovns tilblivelse. Interesserede skal blot her gøres opmærksom på bogens udgivelse. I næste årgang af Sønderjyske Årbøger vil den få en sagkyndig anmeldelse.

P. K. I.

Statsrådets Forhandlinger 1863-64. IX bind.

Udgivet af Rigsarkivet ved Harald Jørgensen. København 1970.

Med prisværdig præcision er Statsrådets Forhandlinger 1848-63 blevet udsendt bind efter bind i årene siden 1954, og nu foreligger det 9. i rækken, der vedrører den for Danmarks og Sønderjyllands historie så betydningsfulde tid fra januar 1863 til juli 1864, d. v. s. C. C. Halls 2. ministerium og ministeriet D. G. Monrad.

Det er blevet et bind, der behandler et særdeles spændende stof: den græske tronkandidatur, forhandlingerne frem mod fællesforfatningen mellem Danmark og Slesvig, spørgsmålet om en mulig forbundseksekution (indgriben fra de tyske magters side), Frederik VII's pludselige død og den nye konges tiltrædelse, hans undertegnelse af den nye forfatning og den påfølgende krig, samt de fredsforslag der var fremme i den periode. Det er altsammen stof af den allerstørste interesse, og det bliver for den uindviede ikke mindre spændende, fordi man her får et indblik i, hvorledes man har stillet sig til de forskellige problemer i selveste statsrådet. Dertil kommer naturligvis sager af mere rutinemæssig art såsom bevillings- og benådningssager, men de er ofte af betydelig lokal- og personalhistorisk interesse.

Der er naturligvis i de bevarede protokoller kun tale om referat af de forskellige indlæg, der er fremkommet under de stedfundne forhandlinger, men alligevel aftegner de deltagendes profiler sig ofte mærkeligt klart. Der kan derfor heller ikke herske tvivl om, at offentliggørelsen af de mange statsrådsforhandlinger yder et meget væsentligt bidrag til klarlæggelsen af den tids problemer. På den baggrund må det hilses med glæde, at der er truffet beslutning om at fortsætte rækken frem til dannelsen af ministeriet Estrup i 1875.

Gg.

Otto Madsen: Brundlund slot. En bygningshistorisk undersøgelse.

Aabenraa byhistoriske forening. Aabenrå 1970. 102 s., ill.

I 1749 indledede arkitekten Laurids de Thurah sin beskrivelse af Brundlund slot og nu atter i 1970 Otto Madsen sin beskrivelse med at falde i forundring over, at dronning Margrethe »skulle have ladet sig nøje med at lade opføre et slot af så lidet begreb, så ringe anseelse«. Det er kunsthistorikerens fuldstændigt anakronistiske syn. En historiker må først spørge om den almindelige politiske situation ved slottets grundlæggelse i 1411, og den truede med at blive militær. Dronningen ønskede at have et brohoved ved den sejlbare fjord på tærskelen til en stor krig, som hendes søn også ragede ind i. Det er i Erik af Pommerns borge, man skal finde nøglen til forståelse af Brundlund. Hans sønderjyske Kongsborg er lige som Brundlund en ø omgivet af volde med et tårn ved struben, den snævre adgang til det faste land.

Dette har Otto Madsen ikke gjort meget ved, og han skal heller ikke holdes fast ved det, for hans ærinde er Peter de Castellans og C. F. Hansens ombygninger af slottet i 1587–1606 og 1804–1807, som begge er den rene arkitektur uden forsvarsøjemed. Og bogen skal ses som en ren arkitekturhistorisk undersøgelse. Som sådan har man stor glæde af den, ikke mindst fordi den uden smålig skelen til omkostninger er udstyret på det bedste med tegninger, fotografier og gengivelse af gamle billeder, til dels i farver.

Dette kan man rose Aabenraa byhistoriske forening for, men det må skarpt påtales, at den ellers har ladet forfatteren i stikken. Den burde have skånet ham og os for urigtige, urimelige, ja usømmelige udtryk (se side 11, 16, 17, 18 og 28), som nemt kunne være fjernet uden at træde forfatteren for nær. En historisk forening har ansvaret for, hvad den udgiver. I dette tilfældet er det tungt. Det kan foreningen takke sig selv for, ikke forfatteren.

P. K.

650 Jahre Rödemis. 1319-1969.

Udg. af Schulverein der Iven-Agßen-Schule Rödemis, 1969, 140 s. + 38 tvl.

I 1969 havde Iven-Agßen-skolen i Rödemis 350-års jubilæum, og i den udmærkede anledning begyndte man at udarbejde et festskrift om skolen. Under indsamlingen af materialet fik medarbejderne imidlertid lyst til ikke alene at skrive om skolen, men om hele Rödemis, der nu er en del af Husum. Rödemis er første gang nævnt i kilderne i 1319, og byen havde derfor en slags jubilæum samme år som skolen. Den lille bog, der er blevet resultatet, kan siges at bestå af tre dele: først en kronologisk opbygget byhistorie, derefter et afsnit om den jubilerende skole og til sidst en gennemgang af nogle af byens foreninger og institutioner. I de sidste to hovedafsnit er der temmelig meget stof, der ikke er historisk, og det gør naturligvis rammerne for de historiske afsnit i den beskedne bog så meget snævrere. I stedet for

at beklage dette, hvad man som historiker jo let kunne fristes til, er der snarere grund til at rose det initiativ, der her er taget. Ved at udvide emnet, så ikke kun skolen, men hele byen er beskrevet, henvender man sig til en langt større læserskare. Glædeligt er det også, at forfatterne har taget opgaven alvorligt, og at der bringes så mange gode oplysninger. Bogen er forsynet med noter og kildehenvisninger, men et register leder man forgæves efter.

Lad mig til sidst komme med et lille hjertesuk. Hvorfor er det så almindeligt i tyske bøger at se titler på danske bøger og lignende stavet forkert? I den foreliggende bog er der kun få henvisninger til danske bogtitler, men alligevel er det lykkedes at få trykfejl i dem alle!

V. P.

**Egon Weber Paulsen: Romantik i røg og damp.
Haderslev Amts Jernbaner 1899-1939.**

Signalpostens forlag 1971, 151 s., ill., kort, planer.

Mærkeligt nok havde ingen af de sønderjyske amtsbaner indtil 1970 fundet sin historiograf, men til gengæld foreligger der nu ikke alene en smuk lille bog om Haderslev Amts Jernbaner, skrevet af en femten-årig skoleelev, men samtidig er der under udarbejdelse et større værk på fem hæfter, hvoraf to i skrivende stund foreligger, og dermed turde Haderslev-banerne være udtømmende behandlet.

Det kan ikke undgås, at den lille bog bærer præg af sin forfatters, Egon Weber Paulsens unge alder. Han har søgt at give en populær skildring af banernes historie, og det er til en vis grad lykkedes, selv om der er huller, således at bogen langt fra giver alle relevante oplysninger, medens på den anden side andre ting set fra et historisk synspunkt kunne være forkortet eller forbigået; men da bogen i sit oplæg ikke blot skal ses i historisk belysning, men fra udgiverens side først og fremmest fremtræde i en serie af bøger om danske jernbaner for særligt jernbaneinteresserede, er det naturligt, at der er taget hensyn hertil.

Billedmaterialet, der omfatter 101 fotografier samt sporanlæg og arbejds-tegninger af lokomotiver og jernbanevogne, og som gengiver en lang række stationsbygninger og viser lokomotiver, motorvogne, hele tog og enkelte vogne, er derimod fortrinligt. Det spænder fra jernbanernes glansperiode over nedgangstiden med dens mergeltransport til nedlæggelsen, ja, bringer endog en vogn i sin fornedrelse som redskabsskur.

Selv om amtsbanernes anlæg blandt andet var et led i fortyskningens tjeneste, blev de små baner dog ret populære. De betød navnlig i de første år, inden rutebilerne kom ind i billedet, gode og hensigtsmæssige forbindelser for det store Haderslev amt til og fra købstaden, selv om deres snoede linjeføring gav meget lange og tidsspildende rejser, som f. eks. fra Rødding til Haderslev varede i over tre timer, ja, helt op til fire timer, indtil de senere motorvogne nedsatte rejsetiden noget. Men når forfatteren på grundlag af den citerede artikel fra »Modersmaalet« om præsentationen af den

første motorvogn skriver, at vognen blev modtaget med vild begejstring af publikum og den lokale presse, har han misforstået artiklen, der må forstås ironisk. Det var ikke begejstring, man nærrede for motorvognene, og at man først fyldte disse, som et citat fra Privatbane-Tidende antyder, skulle understrege denne begejstring, er heller ikke rigtigt. Det skyldtes, at der om vinteren ingen varme var i personvognen, thi om sommeren tog man lige så gerne plads i denne, såfremt man da ikke foretrak den for motorvognen, hvis benzindunst fordrev mange fra disse vogne.

Når Paulsen skriver, at banerne i tysk tid havde lave billetpriser, kan det i høj grad diskuteres. En billet fra Haderslev til Årø sund kostede 1.05 mark og til Toftlund 1.60 mark, og det kan ikke kaldes billigt, når man tænker på, at en arbejder dengang kun tjente ca. 15 mark egentlig.

Et par andre fejl skal også rettes her. Det var ikke remisen, som i 1940-45 fungerede som teater for danske borgere i Haderslev, men værkstedshallen, som en enkelt gang, da Dansk Ungdomssamvirke den 15. juni 1942 i anledning af byjubilæet samlede flere tusinde mennesker til nogle historiske optrin, dannede rammen om denne forestilling. Trinbrættet Kjelstrup Strand, som også blev kaldt Kjelstrup Bad, har ikke officielt heddet Kjelstrupstrand, men navnet kan måske være brugt internt af jernbanens personale, og endelig bør Haderslev ikke skilles Hader-slev, som det er sket flere steder, men Haders-lev, idet forleddet er mandsnavnet Hader i ejefald.

Bortset fra disse og andre fejl og mangler er Egon Paulsens bog en interessant forøgelse af litteraturen om et betydningsfuldt intermezzo i Haderslev bys og amts historie, og den kan vel også i nogen grad dække behovet hos mange, medens den mere interesserede læser, der ønsker den historiske baggrund udførligt og kritisk belyst, må holde sig til politiadvokat Birger Wilckes meget bredt anlagte bog, der vil blive omtalt, når alle fem hæfter foreligger.

O. C.

Festskrift til Haderslev Statsseminarium i anledning af 50-års jubilæet.

Udgivet af Haderslev Seminariefund. Haderslev 1970, 280 s., ili.

Medens Tønder Statsseminarium fra sine første 75 leveår har fyldige og gode oplysninger om seminariets 4487 dimittender i Tønder Seminaristat 1788-1963, forelå der for Haderslev Statsseminarium kun elevbiografier fra seminariets tyske tid 1884-1920 og ret mangelfulde oplysninger om jubilæumsårgange efter 1920. Haderslev Seminariefund har derfor i 50-året for genforeningen ligesom statsskolernes elevsamfund ladet udarbejde et festskrift med personalier over seminariets 2069 dimittender fra 1921-1970.

Festskriftets første 74 sider omfatter en række artikler om seminariets historie og virke. Her fortælles om livet på og omkring seminariet og om den udvikling, seminariet har gennemgået i de forløbne 50 år, da dimittendernes antal er vokset fra 225 i tiåret 1921-30 over 249, 316 og 501 i de efterfølgende tiår til 778 i det sidste, medens antallet af lærere er vokset fra seks til 25.

Seminariefundets formand, seminarielektor Eskild Hjorth, der er dimittend fra 1947, skriver indledende, at bogen kunne være fremkommet alene med den begrundelse, at mennesker gerne ønsker at vide så meget om medmenneskers liv og baggrund som muligt. Det er derfor beklageligt, at bogens hovedafsnit, personalierne, der iøvrigt bringer gode oplysninger om alle tidligere elever, som har svaret på de udsendte spørgeskemaer, ikke medtager oplysninger om de biograferedes forældre og vielsessted, men værre er det, at der om de afdøde, over 70, kun anføres navn, fødselsdato og fødested samt et † og kun i ganske enkelte tilfælde andre oplysninger.

Redaktøren af dette afsnit, lærer Poul Korse, og hans syv medarbejdere burde have udarbejdet personalier også over de afdøde, så kammerater og andre interesserede også kunne have fået oplysning om deres liv og virke. Det ville have kostet mere arbejde, men også forøget festskriftets værdi.

Medens man for de første 40 årgange kun savner adressen på 93 af 1291, synes der at være gjort for lidt ud af eftersøgningen for de sidste 10 årganges vedkommende, hvor der mangler adresser på omtrent 300 af 778. Når hertil kommer manglende svar på det udsendte spørgeskema, er antallet af personalier for disse år for ringe.

Bogen er rigt illustreret og bringer billeder af samtlige dimittendhold med undtagelse af årgang 1934, og den afsluttes med et udførligt register, der medtager dimittenden såvel under fødenavnet som under et senere erhvervet efternavn.

Trods de anførte mangler er festskriftet med sine omkring 1500 biografier en værdifuld opslagsbog, der vil blive værdsat i vide kredse, ikke mindst blandt Danmarks mange personalhistorikere.

O. C.

Sønderborg Statsskole 1920-1970.

Udgivet af Sønderborg Samfundet 1970, 368 s., ill.

Som det andet af de sønderjyske gymnasier nåede Sønderborg Statsskole endnu i jubilæumsåret at få udsendt sin jubilæumsbog, redigeret af to af skolens lektorer, Erik Eriksen og Viggo Petersen samt en tidligere elev, klinisk psykolog Astrid Grevsen Kappel. Ligesom Tønder Statsskoles omfatter bogen en historisk indledning og biografier over skolens dimittender fra 1921-1970.

Af første afdeling, der omfatter en trediedel af bogens 368 sider, er halvdelen skrevet af Viggo Petersen og indledes med et afsnit om den højere skole i Sønderborg før 1920. Denne skole har fået sin historie behandlet i 1961, da tidligere elever udsendte en »Chronik der königlichen Real- und Oberrealschule zu Sonderburg 1865-1910«. Overrealskolen havde som leder Direktor Bruun, der var altysker, og det kan derfor ikke undre, at det, der havde gjort mest indtryk på en tidligere elev, var »den stramme og jernhårde disciplin og den mønstergyldige orden i et og alt«, medens en dansksindet elev fortæller, at al dansk tale var forbudt på skolen, også i frikvarteret.

Næste afsnit fortæller om statsskolens grundlæggelse, overgangen til dansk skole og de vanskeligheder, dette medførte, men også om den store forskel, der var på den tyske skoles preussiske disciplin og den danske skoles frihed med det gode forhold, som rådede mellem lærere og elever.

Disse to afsnit er de interessanteste, men de øvrige 12 små artikler giver hver sit lille bidrag til at skildre livet, som det har formet sig gennem skolens første 50 år som dansk gymnasium, og fortæller om traditioner, der skabtes, om skolen under besættelsen og i efterkrigsårene, om legater og skolekomedier og meget mere.

Bogens anden afdeling, biografierne over skolens dimittender, der er redigeret af Erik Eriksen, omfatter over 3000 personer, hvoraf næsten alle er udgået af skolen med studenter- eller realeksamen. Medens Tønder Statsskole er så heldig, at redaktionen har fundet frem til alle adresser på nær en enkelt, er der her en række huller, og selv om anmelderen af egen erfaring ved, hvilket slidsomt arbejde det er at opdrive adresser på tidligere elever, der i dag er spredt over hele jordkloden, synes der, da adressen savnes for over 300, at kunne være udført en endnu større eftersøgning.

Det er beklageligt, at redaktionen ikke ved let tilgængelig litteratur (stater og lignende) har søgt at supplere mangelfulde besvarelser på de udsendte spørgeskemaer eller at give oplysninger om alle, der ikke har svaret på henvendelsen, men mere beklageligt er det dog, at alle elever, mere end hundrede, der er døde, kun anføres med navn og et »afgået ved døden«. De afdøde kunne dog have fortjent en lille nekrolog i alt fald med de mest relevante personalhistoriske oplysninger om fødsel, ægteskab og død samt de vigtigste data fra deres virke efter skoletiden. Alle, der har udfyldt spørgeskemaet, havde vel krav på at kunne læse også om deres afdøde kammerater. Det ville have forøget redaktionens arbejde betydeligt, men det ville også have givet bogen større værdi.

Bogen slutter med et stort navnerregister, og det noteres med tilfredshed, at pågældende elev er at finde ikke alene under det navn, som benyttedes i skoletiden, men også under det senere i livet brugte.

Trods de anførte mangler rummer bogen oplysninger om op mod 3000 gamle elever og er en værdifuld forøgelse af den righoldige sønderjyske personalhistoriske litteratur.

O. C.

Åbenrå Statsskole 1920-1970.

Udgivet af Åbenrå Statsskoles Samfund 1971. 270 s., ill.

Som den tredje i rækken af de sønderjyske statsskolers jubilæumsbøger forelå i sommer Åbenrå-skolens. Bogen bringer indledende rektor Georg Buchreit's tale ved indvielsen af skolens nybygninger den 28. april 1969 og hans tale ved 50 års jubilæet og rummer som Tønders og Sønderborgs et tilbageblik over skolens halvtredsårige historie, men meget mere kortfattet og springende end de to andres. Til gengæld bringer den et mere fyldigt billedmateriale, herunder en række lærerkollegier og klassebilleder,

der mere end teksten giver glimt af skolens liv gennem de femti år.

Bogens hovedafsnit, elevbiografierne, omfatter 2750 elever, men den er med dette afsnit, der er på 129 sider, den svageste af de hidtil foreliggende jubilæumsbøger. Redaktionen, fru Esther Buchreitz, direktør Carlo Daus-Petersen, adjunkt Preben Sørensen og forretningsfører Frands Gregersen, synes da heller ikke at være tilfredse med resultatet, idet elevsamfundets formand, købmand Hans Schmidt, i forordet anfører, at en »fuldstændig biografi over dimittender, som bogen skulle indeholde, ikke har givet det resultat, vi havde ønsket«. Det er så sandt, som det er skrevet, idet bogen rummer alt for mange mangelfulde biografier. Ved afdøde elever er der i de fleste tilfælde kun anført et »afgået ved døden«, og ved over 1000 andre er der ikke oplyst andet end fødsel og faderens navn, idet man har savnet adressen, som redaktionen synes alt for hurtig at have opgivet at finde frem til. Bogen bringer derimod ligesom Tønders, men i modsætning til Sønderborgs, biografier over lærerne, hvilket absolut må betegnes som et plus.

Elevbiografierne bringes ikke i en fortløbende nummerering, men nummereres særskilt for studenter, realister og HF-studerende med et foran nummeret anført S, R eller HF, hvilket besværliggør eftersøgningen af en elev. Værre er det, at navneregisteret ligesom Tønders kun bringer elevens navn i skoletiden, men ikke et senere ved giftermål eller på anden måde erhvervet, ligesom lærernes navne ikke er medtaget i registeret, hvilket også må siges at være en mangel.

O. C.

Hans Andersen: En dansk sydslesvigers livsgerning (A. Edsen Johansen).

57 s. duplikeret + 7 trykte billedsider.

Hans Andersen, Kongsbjerg, Landeværnets og Danske Samfunds mangeårige formand, er gået på aftægt. Han har i den høje alder af snart 86 år opgivet de fleste af de mange tillidsposter, som har været betroet denne højt begavede vestslesvigske bonde med den sorte krave. I sin aftægt er han dog stadig i fuld vigør. Medens han før rejste land og rige rundt, får han nu tiden til at gå med huslige sysler, men først og fremmest ved stille og flittigt arbejde ved skrivebordet. Kort før han blev 80, skrev han i erindringsglimt en lille bog om Landeværnet, der blev ham overrakt som privattræk på 80-årsdagen. Senere har han, til dels sammen med gode venner, samlet et stort materiale til Abild sogns historie og har på grundlag heraf udarbejdet et omfangsrigt manuskript, som i maskinskrivne eksemplarer findes hjemme i sognet, på Tønder bibliotek og på landsarkivet i Åbenrå. Det ligger nær at antage, at han også i skrivebordsskuffen har erindringer liggende fra et langt livs fortjenstfulde indsats i det nationale og folkelige arbejde.

De sidste par år har hans tanker især samlet sig om en sydslesviger, seminarielæreren og tegneren A. Edsen Johansen i Jelling. Der var mange nordslesvigere, som i fremmedherredømmets tid søgte nordpå, men en und-

tagelse, at en sydslesviger gjorde det. Derfor har Hans Andersen også helt ret i, at Edsen Johansens navn ikke bør gå i glemmebogen, og da mindst i det sydvestligste hjørne af vor landsdel, hvis særegne natur gav ham inspiration til smukke, nu og da farvelagte stregtegninger. Der kan nævnes motiver som åerne med deres broer, Lægan og grænsen ved Sæd.

H. Edsen Johansen fødtes den 6. oktober 1862 i Vestre, Ladelund sogn, lige syd for grænsen, hvor hans fader var maler. Om sin barndom og ungdom har han berettet i den selvbiografiske fortælling »Lille Jan Jansen« i »Dansk Børneblad« 1929-30. Han tegner heri et nænsomt billede af livet i småkårhjemmet, især et kærligt og varmt af moderen, der døde tidligt — medens han endnu var barn. Han måtte tidligt ud at tjene ved landbruget, men da han kom til skade, sendte faderen ham til en farbroder i Ålborg, hvor han blev konfirmeret og kom i tømrerlære 1877. Udlængsel førte ham dog snart til søs, men efter adskillige, til tider lidt for spændende oplevelser vendte han tilbage for at lade sig uddanne til lærer på Jelling seminarium. Han blev lærer i Skjern og senere leder af øvelsesskolen og tegnelærer ved Jelling seminarium. Mange af hans elever blev påvirket for livet af hans inspirerende undervisning. Under hele sin løbebane fulgte han nøje udviklingen søndenå og efter 1920 specielt i Sydslesvig. Under hans mange besøg, også i hans høje alderdom, blev de smukke tegninger til. Mange af dem blev brugt som illustrationer i det af skoleinspektør Holger Skovmand i Løgumkloster redigerede. »Dansk Børneblad«, hvor han var en flittig medarbejder til kort før sin død i midten af 1950'erne.

Hans Andersen lader Edsen Johansen komme til orde gennem breve, optegnelser og digte, og det er lykkedes ham at give et sjældent tiltalende billede af en betydelig sønderjyde, som vi hidtil har kendt alt for lidt til hernede. Hans Andersen har ære af denne lille bog, der burde have været trykt, men som interesserede nu kan købe i smukt dupliserede eksemplarer formedelst 10 kr. ved henvendelse til Historisk Samfunds ekspedition på landsarkivet i Åbenrå. Bogen bliver nok en bibliofil sjældenhed.

P. K. I.

T. V. Adolph: Meinungsbildung in der Bundesrepublik Deutschland und in Dänemark.

133 s., ill.

»Meningsdannelse« er titlen på den sjette »lommebog« i serien af tyskdanske bøger, der er udkommet på Chr. Wolff-forlaget i Flensborg. Det er lederen af radiohuset i Kiel, Thomas Viktor Adolph, der har redigeret bogen, som belyser massemediernes problemer og deres betydning i den moderne demokratiske stat på baggrund af forholdene i Danmark og i forbundsrepublikken Tyskland.

Th. V. Adolph og Hans Sølvhøj klarlægger de to landes opbygning af og mening med radio- og TV-arbejdet, der på grund af landenes samfundformer er noget forskellig, men begge steder bæres af erkendelsen af disse

mediers bærende funktion for demokratiets levende virkelighed. Man får besked om, hvordan mediernes opgave som meningsdannende faktorer røgtes nord og syd for grænsen, og hvordan man i begge lande bestræber sig på at sikre en kulturel og politisk meningsdannelse uden at åbne muligheden for manipulation fra stærke samfundsgruppers side.

På denne baggrund er det også særdeles interessant at læse et bidrag fra Claus Janus om reklameudsendelser i TV — et emne som også i den danske diskussion omkring radio og TV fremdeles er aktuelt.

Erik Reske-Nielsen giver et overblik over journalistuddannelsen i Danmark, hvor man i mange år med held er gået delvis nye veje.

Forståeligt, at det danske bidrag er noget mere skeptisk i vurderingen af mulighederne. Mulighederne på dansk side er nemlig noget mere begrænsede. Det følger af, at Danmark i forhold til forbundsrepublikken er den mindre part. Det følger naturgivet også af sprogforståelsen i begge lande, der gør, at dansk indsats ikke vil have mulighed for at nå den breddevirkning, som en tilsvarende tysk aktivitet kan regne med.

Der berøres mange problemer i denne nye bog, og den opmærksomme læser vil ikke kun hente oplysning om emnet, men tillige få mulighed for at danne sig en mening om tingene. Og det er jo meningen med både det talte og det skrevne ord.

Rolf Lehfeldt.

Noter og nyt

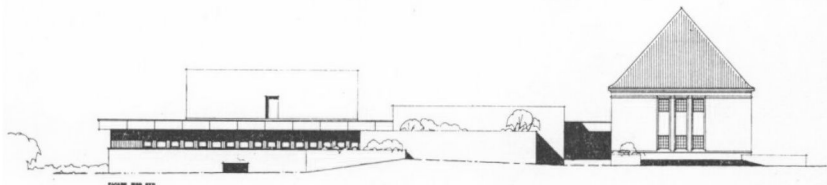
Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, Åbenrå.

Nybyggeriet.

Det nuværende arkiv er bygget i en udpræget sparetid. Dets magasiner var beregnet til at kunne rumme 3600 lm arkivalier, men med ekstra reoler og hylder sat op i gange og kroge er der nu placeret ca. 5000 lm, hvortil kommer depoter i landsarkivet i Viborg, i amtsvejvæsenets bygning i Tønder, i Sparekassen Sønderjyllands bygning i Sønderborg og i den i 1967 købte naboejendom. Sagerne har endvidere ved adskillige embeder hobet sig op i uhyggelig grad. Forholdene for personale og besøgende har altid været utilfredsstillende, og der har måttet gives dispensation fra arbejds- og fabriksstilsynet, indtil ombygning og udvidelse har fundet sted. Sagen om udvidelsen er første gang rejst i 1962 over for rigsarkivaren, og derefter fulgte ret hurtigt forhandlinger med Åbenrå by om arealerhvervelse på ca. 1/2 ha vest for den nuværende bygning til en pris af 135.000 kr., ligesom det 1967 lykkedes at erhverve den mod nord beliggende naboejendom, hvormed fulgte en større havegrund. Der er i byplanen sikret plads til yderligere 2-3 udvidelser.

Ved forhandlinger med kgl. bygningsinspektør Jørgen Stærmosé, Odense, og hans medarbejdere blev det fra arkivvæsenet præciseret, at der i magasinerne skulle skaffes plads til 10.000 lm arkivalier i brandsikrede betonrum, at der skulle indrettes nye kontorer og arbejdsrum for et fordoblet personale samt bogbinderværksted og fotografisk atelier. Den nye læsesal skulle kunne rumme 25-30 besøgende, og der skulle indrettes en kombineret udstillings- og foredragssal til ca. 70 personer. Også til Historiske Samlinger for Sønderjylland og deres medarbejdere skulle der skaffes plads.

Disse drøftelser fortsattes i det af ministeriet for kulturelle anliggender nedsatte byggeudvalg, som holdt sit første møde i Åbenrå den 7. juni 1968. Formand for udvalget var ekspeditionssekretær, nu kontorchef Hans Vilstrup, senere afløst af amtmand C. A. Vagn-Hansen. De øvrige medlemmer blev rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt, landsarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen, arkivar H. H. Worsøe og landsarkivar Peter Kr. Iversen. Udvalgets sekretær er fuldmægtig i ministeriet for kulturelle anliggender K. Fedder. Der udarbejdedes derefter detailprojekt af kgl. bygningsinspektør J. Stærmosé og ingeniørfirmaet Crone & Koch. Som det fremgår af planen, opføres parallelt med den nuværende bygning et nyt magasin i fire etager, hvoraf de to under jorden. Hver af etagerne deles i fem sektioner adskilt

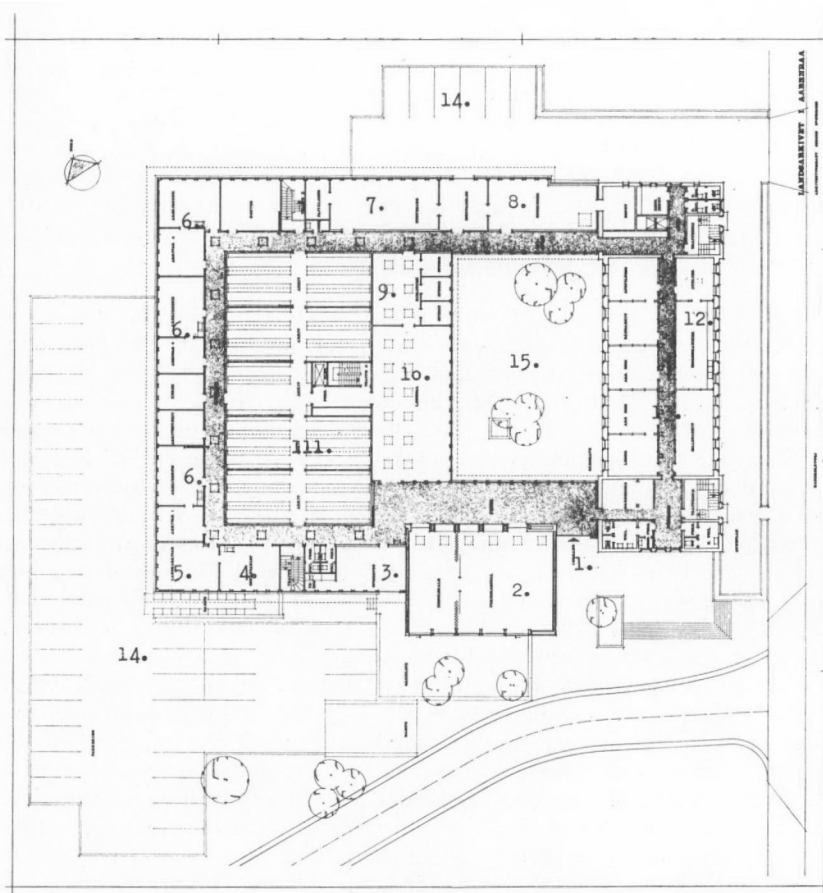

Landsarkivets facade mod syd. Den eksisterende bygning til højre, den nye med magasinet ragende op over de lave kontorlokaler til venstre.

med mur og selvlukkende branddøre. I den midterste sektion samles al indre kommunikation via trapper og elevator. I midtersektionen anbringes endvidere nogle stationære reoler. I de fire andre sektioner vil der kun blive anbragt arkivalier. Compactusreoler anbringes i halvdelen af nederste kælderetage, i øverste kælderetage og i øverste etage, medens der i stueetagen og i halvdelen af nederste kælderetage opsættes stationære reoler. Alle reoler har en dybde på 40 cm. Det nye magasin kan rumme ca. 13.000 hyldemeter. Et led i brandsikringen er opsætning af iondetektorer i magasinerne med direkte alarm til brandstationen.

Det gamle og det nye magasin forbindes med to én-etages bygninger. Den sydlige kommer til at rumme hovedindgang og den kombinerede foredrags- og udstillingssal, hvorfra et mindre mødelokale kan skilles fra med en skydevæg. Ved siden heraf er lige overfor læsesalen placeret en frokoststue med plads til 24 personer. I den nordlige forbindelsesfløj indrettes bogbinderværksteder og modtagelses- og sorteringsrum for arkivalier. En tilkørselsrampe til aflæsning fra lastbiler placeres her. Læsesal, håndbibliotek og tre studierum placeres på østsiden af den nye magasinbygning mellem de to forbindelsesfløje ud mod en lille grønnegård. Iøvrigt placeres kontorer og arbejdsrum omkring det nye magasin. Arkivarkontorerne er sektionsvis placeret sammen med arbejdsrum til 2-3 medarbejdere. I hver sektion er der garderobe og håndvask. Under kontorerne på vestsiden af magasinbygningen placeres et beskyttelsesrum for personer, og under læsesal og frokoststue findes de tekniske installationer.

I den gamle bygning indrettes der i stueetagen fotografisk atelier og mørkekammer, og her indrettes der også lokaler til Historiske Samlinger for Sønderjylland, bl. a. billedarkiv, båndarkiv og afspilningsrum. I den nordlige ende placeres en elevator, og nye trappeopgange anbringes mod nord og syd i bygningen. På 1. sal mod syd indrettes magasin for kort og pergamenter og mod nord yderligere nogle kontorer. Hele komplekset opvarmes med fjernvarme, i kontorer ved radiatorer, i magasiner, læsesal, foredragssal m. v. ved varmluftsindblæsning. Akademikerstrejke og byggestop medførte en forsinkelse af byggeriets påbegyndelse, og først ved finansudvalgets skrivelse af den 3. marts 1971 blev der givet grønt lys til, at licitation kunne iværksættes.

TEGNFORKLARING TIL GRUNDPLANEN.

Grundplan af stueetagen efter udvidelsen og ombygningen. - 1. Hovedindgang, der er flyttet mod syd til hjørnet mellem den gamle og nye bygning. 2. Foredrags- og udstillingssal. 3. Frokoststue. 4. Sekretariat. 5. Landsarkivarkontor. 6. Arkivarkontorer med tilstødende arbejdsrum. 7. Sorteringsrum for afleveringer. 8. Bogbinder- og konserveringsværksted. 9. Håndbibliotek. 10. Læsesal. 11. Magasin. 12. Fotografisk atelier og mørkekammer. 13. Historiske Samlinger for Sønderjyllands lokaler. 14. Parkeringspladser. 15. Grønnegård.

På et byggeudvalgsmøde den 29. marts 1971, hvor amtmand C. A. Vagn-Hansen for første gang præsiderede, fastlagdes tidsplanen, efter hvilken byggearbejdet skulle gennemføres. Licitationen på bygnings- og installationsarbejderne fandt sted den 17. juni 1971, på haveanlægsarbejderne den 27. juni 1971, og på et byggeudvalgsmøde den 23. juni 1971 blev der foretaget indstilling til ministeriet, idet der dog skulle afholdes bunden licitation over reolleverancen forinden. Denne sidste fandt sted den 22. juli, og

den 27. juli kunne den kgl. bygningsinspektør derefter til byggeudvalget give en samlet oversigt over udgifterne ved udvidelsen og ombygningen af landsarkivet. Tilbuddene fra entreprenørerne havde været så fordelagtige, at udvidelsen vil kunne udføres for ca. 10 mill. kr. mod oprindeligt beregnet ca. 11 mill. kr. Ved skrivelse af 8. sept. 1971 bemyndigede ministeriet for kulturelle anliggender derefter den kgl. bygningsinspektør til at foranledige byggearbejderne iværksat, og den 27. sept. mødte hovedentreprenøren, Toftlund Byggeindustri A/S, med den første gravemaskine. Arbejdet var begyndt.

Beretning om arbejdet.

Antallet af besøgende på læsesalen har i det sidste par år været vigende, idet det 1968 kulminerede med 2502, og derefter har været faldende i 1969 til 2252 og i 1970 til 2062. Også antallet af ekspeditioner til læsesalen er mindre i 1970 end 1969 (15146 mod 19389). Årsagen til denne tilbagegang i besøgende og ekspeditioner kan måske forklares ved de dårlige læsesalsforhold og publikums forventning om bedre forhold, når nybygningen er fuldført, men de vigende tal kan måske også forklares ved det stigende xeroxforbrug. (1969: 46611 optagelser, 1970: 55948). Antallet af indlån og udlån har vist en betydelig stigning, for indlånenes vedkommende fra 143 bd., pk. og stk. i 1969 til 189 bd., pk. og stk. i 1970 og for udlånenes vedkommende fra 93 i 1969 til 145 i 1970. Tallet på skriftlige ekspeditioner, herunder tilføjelser og rettelser til personregistre og kirkebøger, har været i stadig stigning gennem årene. 1969 var antallet af tilføjelser 497, 1970: 542. Landsarkivet har tidligere været meget imødekommende overfor skriftlige henvendelser fra private om undersøgelser, men må nu beklageligvis lægge en dæmper på denne spørgelyst ved at henvise til, at undersøgelserne må besørges som privatarbejde af landsarkivets medarbejdere i deres fritid mod betaling. Antallet af tjenstlige undersøgelser var 1969: 153, 1970: 198. I indeværende år vil antallet blive betydeligt mindre.

Af særlig interesse for de besøgende kan oplyses, at xeroxkopieringen af kirkebøgerne er fortsat. Alle de gamle hovedministerialbøger, der kun forefindes i eet eksemplar, er nu kopieret, og kopieringen af de meget medtagne alfabetiske registre til skyld- og panteprotokollerne er påbegyndt. Senere følger kopieringen af købstædernes og de store landsognes kontraministerialbøger. Det er tanken, at disse kopier, når den nye læsesal er taget i brug, skal opstilles på åbne hylder, så at de besøgende selv kan betjene sig i disse meget anvendte arkivalier.

Takket være lån af nogle kælderlokaler i amtsvejvæsenets bygning i Tønder har landsarkivet i 1970 været i stand til at hjemtage 1746 bd., 1177 pkr., ialt 184 løbende hyldemeter af primær statslig proveniens og 949 bd., 377 pkr., ialt 68 løbende hyldemeter af primær kommunal proveniens. Hertil kommer så afleveringer fra private, ialt 85 bd., 59 pkr. og 136 stk. eller læg, ialt 8,20 løbende hyldemeter. Også i 1971 har landsarkivet kunnet modtage nogle embedsarkivalier, nemlig arkivalier fra Åbenrå og Sønderborg amter og fra Åbenrå-Sønderborg amt, ligesom man har taget imod

sager fra den nu nedlagte amtstue i Tønder. Fra privat side er bl. a. modtaget supplerende aflevering til forstander Hans Lunds privatarkiv (ved fru Ellen Margrethe Lund), gårdejer i Kollund Hans Schmidts privatarkiv (ved frk. Gudrun Brinck-Schmidt), supplerende aflevering fra redaktør Morten Kamphövener, supplerende aflevering til redaktør Anders Lebecks privatarkiv (ved fru Anna Ølgaard, Åbenrå), kontrolassistent i Bovrup J. Chr. Laursens privatarkiv (ved sognepræst Urban Schrøder), urmagerne i Rødding Andr. J. Marcussen, sen. og jun., deres privatarkiver (ved fru Marcussen, Rødding). Af foreningsarkiver er bl. a. modtaget supplerende afleveringer fra Danske Samfunds lokalafdelinger (ved redaktør Kai Edv. Larsen), Haderslev Amts Sognerådsforening (ved amtsrådsmedlem B. Diemer) samt Forsamlingsgården Sundeved og Sangforeningen Sundeveds arkiver (ved gdr. Viggo Alexandersen). Endvidere er modtaget dele af Åbenrå Rederi-Aktieselskabs arkiv (ved skibsreder Harald Cleemann) og et par nedlagte mejeriers arkiver. Som sædvanlig har mange afleveret familie- og ejendoms-papirer, især bør gdr. Laurids Nørgaard Lund, Roager, nævnes som en glad giver.

Arkivar Viggo Petersen har i vinteren 1970 ledet et vejledende kursus i personalhistorisk arbejde, arrangeret af Historisk Samfund for Sønderjylland. Efteråret 1971 påbegyndes et lignende kursus med Viggo Petersen som leder. På grund af overfyldningen i magasinerne har landsarkivet været tilbageholdende med at arrangere omvisninger. Disse sker kun i forbindelse med kursus eller vejledning i arkivbenyttelse for seminariestuderende med historie som liniefag og for historiestuderende. 1970 var der derfor kun 5 omvisninger med 52 besøgende. I 1971 har der foreløbig kun været nogle få omvisninger.

P. K. I.

Historiske Samlinger for Sønderjylland.

Indsamlingsarbejdet er fortsat efter de hidtidige retningslinier. Det nyttilkomne billedmateriale beløber sig i beretningsåret 1970-71 til 3621 stk. plus en del negativer, der alle er registreret ved fru Vibeke Gribsvad. Blandt de største gaver kan nævnes økonoma Gudrun Brinck-Schmidts 7 albums og en del løse billeder fra familien Schmidt, Øster-Lindet og Kollund, hvorimellem både personbilleder og topografiske billeder. Der er også modtaget værdifulde afleveringer fra fru A. M. Skau, Nygård, gårdejer Søren Nissen, Harres, landsarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen, København, professor, dr. phil. Troels Fink, rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt, København, redaktør Morten Kamphövener, landsarkivar Peter Kr. Iversen, seminarielektor H. V. Gregersen, Haderslev, professor, dr. phil. Peter Skautrup, Århus, Esbjerg og Vejle byhistoriske arkiver, biblioteket i Saksøbing og dyrlæge R. Michelsen, Åbenrå. Som depositum er modtaget fra Sønderjyllands Erhvervsråd det meget værdifulde materiale fra jubilæumsudstillingen i København 1970, der illustrerer, hvad der erhvervsøkonomisk er nået i Nordslesvig efter genforeningen.

Historiske Samlinger har fortsat modtaget billeder fra den kreds i det tidligere Tønder amt, der nu under lærer W. Leicks ledelse fotograferer gamle gårde og huse. Inden for beretningsperioden har man afsluttet fotograferingen i Tønder landsogn, Emmerlev og Rabsted sogne, og billedsamlingen er herved blevet øget med 373 fotos og lige så mange negativer.

Ved køb er billedsamlingen øget med et betydeligt antal personbilleder fra fotograf P. Clausens atelier i Åbenrå, ligesom der er taget kopier efter Historisk forening for Skærbæks negativer og en del af pladesamlingen i museet på Sønderborg slot.

Udlån af billeder og Historisk Samfunds klicheer, der også administreres af Historiske Samlinger, er stigende.

Den mangeårige medarbejder ved indsamlingen af traditionsstof på bånd, lærer Jens Kristensen, har nu anset det for nødvendigt at måtte holde op med dette arbejde. Med hans sidste aflevering omfatter samlingen nu 151 bånd. Historiske Samlinger står i stor taknemmelighedsgæld til lærer Kristensen.

P. K. I.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Ved udgangen af august måned 1970 trak overbibliotekar Torben Glahn sig tilbage fra sit embede som leder af centralbiblioteket og dermed også som medlem af tilsynsrådet, som formand og som tilsynsførende med det daglige arbejde i studieafdelingen. Ved bibliotekets afskedsfest for overbibliotekaren udtalte denne om studieafdelingen, at han havde set det som sin opgave at være som gartnerimedhjælperen, der sørger for vand og varme og andre vilkår for god vækst. Bedre kan ingen anden udtrykke et væsentligt træk ved overbibliotekar Glahns virke for studieafdelingen lige fra dens første begyndelse.

Denne ændring var forudset, men trods viden om skoleleder Hans Petersens sygdom kom det uventet, at han døde i foråret 1971. Hans Petersen var talsmand for Sydslesvigsk Forening i tilsynsrådet og omfattede studieafdelingen med megen interesse. På sit sidste møde i tilsynsrådet den 9. maj 1970 udtalte han ønsket om, at studieafdelingen måtte vokse og trives, og han var også villig til at arbejde for større tilskud fra Sydslesvigsk Forening. Hans Petersen har på udmærket vis udtrykt Sydslesvigsk Forenings interesse for studieafdelingen, og han har været studieafdelingen en god mand.

Overbibliotekar Jørgen Hamre fulgte efter overbibliotekar Glahn som tilsynsførende med studieafdelingens daglige arbejde. Sydslesvigsk Forening har udpeget skoleleder Jørgen Hentschel, Gottorp-Skolen i Slesvig, i Hans Petersens sted. Herefter består tilsynsrådet af:

Højesteretsdommer Frants Thygesen og kontorchef O. M. Olesen, der repræsenterer Grænsforeningen, landsarkivar Peter Kr. Iversen Historisk Samfund for Sønderjylland, kontorchef Lars Schubert og skoleleder Jørgen Hentschel Sydslesvigsk Forening, og rektor Knud Fanø, der er talsmand

for den danske skole i Sydslesvig. Overbibliotekar Jørgen Hamre blev valgt til formand for tilsynsrådet, og som rådgiver for studieafdelingen virker generalkonsul, professor, dr. phil. Troels Fink.

Cand. mag. Gudmund Tybjerg har fortsat sit stipendium og studeret forholdene omkring bladet Dannevirke i Köller-tiden, især Margrete v. Wildenradt-Krabbes redaktørvirksomhed og de følger, den fik i Nordlesvig og Danmark. Tybjerg har benyttet hidtil ukendte tyske kilder fra Landesarchiv Schleswig-Holstein og Deutsches Zentralarchiv i Merseburg. Desuden har Tybjerg taget del i aftenhøjskolens arbejde og medvirket ved anmeldelserne i Flensborg Avis.

Gudmund Tybjerg har nu afsluttet sin virksomhed og er blevet afløst af cand. phil. Anders Ture Lindstrøm som stipendiat.

Arbejde med L. S. Ravns bog: »Lærerne under sprogreskripterne 1851—64« er blevet fremmet, og bogen vil foreligge hen på efteråret. Hartwig Schlegelbergers bog: »Europa set fra den dansk-tyske grænse. Opgøret med fortiden« er udkommet og blevet godt modtaget. Bogen er oversat af vicekonsul Herluf Hansen, Flensborg.

Som sædvanlig har studieafdelingen udgivet folderen »Vort tilbud« i en efterårsudgave 1970, men kom så overens med centralbiblioteket om, at dette skulle udgive vinterprogrammet 1971. Folderen er nu blevet afløst af Sydslesvigsk Forenings medlemsblad »Kontakt«.

Studieafdelingen søger for anmeldelser af vigtige værker om sønderjysk og tysk historie og samfundsforhold samt om fællesmarkedet i Flensborg Avis, og dette arbejde er blevet fortsat.

Folkeuniversitetsvirksomheden har været svag. Allerede udvalgets tilbud var svagt, og foreningerne svarede følgelig svagt, og i sidste omgang mødte også deltagerne svagt, ved fire forelæsninger kun henved 100 tilhørere. Også aftenhøjskolen har været meget svagt besøgt.

P. K.

Haderslev amts museum.

Undersøgelsen af den store tuegravplads fra den ældste jernalder ved Årupgård hos gårdejer Wilhelm Moldt, der påbegyndtes sidste år i samarbejde med Statens Humanistiske Forskningsråd, blev fortsat i år midt i maj måned. Som påtænkt afdækkedes 30.000 m² af pladsen, hvorved fremkom ca. 480 grave; undersøgelsen afsluttedes i begyndelsen af oktober måned. Efter to udgravningssæsoner er hermed den del af gravpladsen, der ligger i dyrket ager, ca. 12 tønder land, nu fuldstændig undersøgt som planlagt, og der er sammenlagt afdækket ca. 1100 tuegrave. Tuegravpladsen ved Årupgård er hermed den største gravplads, vi kender herhjemme fra den ældste jernalder. Undersøgelsen har indtil nu langt indfriet de forventninger, man på forhånd havde stillet til dette forskningsprojekt, dette gælder både antallet af grave som de indvundne forskningsresultater, og Haderslev museum bliver i sandhed en seværdig, omfangsrig og særdeles vigtig samling rigere. Det er ikke meningen, at disse fund skal gemmes og

Tuegravpladsen ved Årupgård. Billedet viser, hvor tæt gravene ligger. Hver cirkel indeholder en grav. (Foto: Erik Jørgensen).

glemmes og museet vil gøre sit til, at det ikke sker. Det har hele tiden været hensigten at ville holde Sønderjyllands befolkning løbende orienteret om denne og sine øvrige aktiviteter, og i den forbindelse har dagspressen været os behjælpelig i stor udstrækning og har sin del af æren for, at Årupgård-udgravningen er blevet en så stor publikumssucces, som tilfældet er. 5 $\frac{1}{2}$ -6 tusinde gæstede os i år i de ca. 4 måneder, udgravningen varede, heri er medregnet de lidt over to tusinde interesserede, der tog imod vort tilbud, da vi indbød til »arkæologisk søndag« den 4. juli. Det er planen, at undersøgelsen vil blive fortsat til næste år med udgravningen af en del af de urørte tuegrave, der ligger i heden nord for det undersøgte areal, for at få klaring på tuegravenes opbygning og brug samt at finde pladsens ældste grave.

Museets udgravningsaktivitet startede imidlertid et godt stykke tid før Årupgård-udgravningerne. Hos gårdejer Anker Eriksen i Halk undersøgtes et forstyrret gravanlæg fra yngre stenalder tilhørende tragtbægerkulturen. Derefter udgravedes en gravhøj hos gårdejer Jes Thomsen ved Over Jersdal. Højen var bygget i to tempi. Den ældste høj, der var 12 m i tværmål og $\frac{1}{2}$ m høj, var fra yngre stenalder og opført af enkeltgravsfolket. Den gravlagte havde fået sin stridsøkse, flintøkse og -mejsel med sig i graven. Over dette gravanlæg var opført en endnu større høj, hvilket antagelig er

sket engang i bronzealderen, men centralgraven i denne høj var plyndret, idet højens midterparti var fuldstændig gennemrodet. Herefter flyttede udgravningsholdet til Arnitlund. Ved anlæg af have havde man hos værkfører Hans Jessen stødt på nogle store sten; disse viste sig at hidrøre fra to ikke tidligere registrerede langdysser fra yngre stenalder. Museet undersøgte heri to forstyrrede gravkamre samt en del af randstenspartiet ved den ene langdysse, hvor der fandtes adskillige skår af rigt ornamenterede lerkar.

Umiddelbart efter Årupgård-udgravningerne udgravedes 21 tuegrave på en mindre nærliggende gravplads nær Gelsåen på en mark tilhørende gård-ejer Aage Ibsen, og endelig har museet undersøgt en gravhøj hos gårdejer Jørgen Heiselberg i Neder Jerstal. Denne høj indeholdt rester af en ødelagt langdysse, og også ved dette gravanlæg fremkom der adskillige skår af flere rigt ornamenterede lerkar ved foden af randstenene.

For at belyse baggrunden for Årupgård-udgravningerne og for at placere denne i en større kulturhistorisk sammenhæng arrangerede museet i vinterhalvåret 1971 en forelæsningsrække over den ældste jernalder. Forelæsningerne blev holdt af professor, dr. phil. Carl Johan Becker, amanuensis, mag. art. Jørgen Jensen, amanuensis, mag. art. Olfert Voss samt undertegnede og omhandlede følgende emner: »Fra oldsamlere til udgravning med traktor«, »Hvad skete der ude i Europa, da jernalderen vandt indpas i Danmark omkring 500 før Kristi fødsel«, »Jernudvinding i Danmarks oldtid«, »De ældste jernalder-landsbyer i Jylland, de nyeste forskningsresultater fra udgravningerne i 1960'erne« og »En tuegravplads fra den ældste jernalder, Årupgård-udgravningerne 1970«. I tilknytning til denne forelæsningsrække havde museet arrangeret en særudstilling om Årupgård-udgravningerne ved fund, plancher, fotografier og rekonstruktioner.

Foruden denne udstilling har der været to kunstudstillinger, af henholdsvis den sydafrikanske maler Gerard Sekoto og af kunstneren Ole Sparring fra København. I tiden omkring påske vistes en udstilling, der omhandlede »Smykker fra oldtid til nutid«, og i samarbejde med våbensamlere i Haderslev og Tøjhusmuseet i København arrangeredes en »Våbenudstilling«, der omfattede skydevåben fra det 17. årh. til det 20. årh. Og endelig har museet vist en sølvsamling af gamle Haderslev-mestre ved en særudstilling i november måned.

Sølvsamlingen er i det forløbne år blevet forøget med væsentlige arbejder af Haderslev-mestre. Nævnes skal en sølvskål af Claus Otzen fra 1779, en flødeske af Martin Hinrich Petersen fra ca. 1813, en strøske af Peter Eriksen fra ca. 1864 samt en sølvtedåse med indskriften: :Jh: Maria Cathrina Thaysen Toftlundgaard — Thaysen 1826 Juhl Boysen 1907. Hertil kommer 5 sølvgafler af Jens Hansen Basse og 6 sølvskeer af J. W. Nissen fra ca. 1842 og én ske af Volquard Hinrichsen.

Også i 1971 har Haderslev og Omegns Folkedansere givet opvisning på museet, ligesom museets samlinger og udgravninger fortsat er blevet anvendt som led i flere skolars orienteringsundervisning, og også i år har erhvervspraktikanter deltaget aktivt i museets arbejde.

Efter nogen forsinkelse er museets årsskrift udkommet. Foruden årsberetningen indeholder årsskriftet følgende artikler: »Et provinsmuseum« (om Haderslev Amts Museum i museumsdirektør C. M. Lunds embedsperiode 1905-1936) og »Museets hidtil ældste lågkrus« af H. Neumann, »Sjælden karform fra Sønderjyllands yngste bronzealder« af Andreas Wortmann, »På sporet af den førromerske rytter« og »Tuegravpladsen ved Årupgård« af E. Jørgensen samt endvidere »E Gårnergård i Haderslev« af C. F. Nielsen og endelig »Et forsvundet herresæde i Fjelstrup sogn« af Henrik Fangel.

Udover nævnte artikler i årsskriftet har H. Neumann skrevet en artikel om »Et dødehus fra Endrupskov« til det arkæologiske tidsskrift KUML, og i det populærvidenskabelige tidsskrift SKALK har undertegnede behandlet tuegravpladsen ved Årupgård under titlen »Liden tue« samt til tidsskriftet Nationalmuseets Arbejdsmark skrevet en artikel om et kendt midtjysk gravanlæg fra yngre stenalder, »Hagebrogårdjættestuen«.

Og endelig er der her i efteråret startet en studiekreds på museet, der behandler emnet: »Flintredskaber og flintteknik gennem stenalderens forskellige kulturafsnit«.

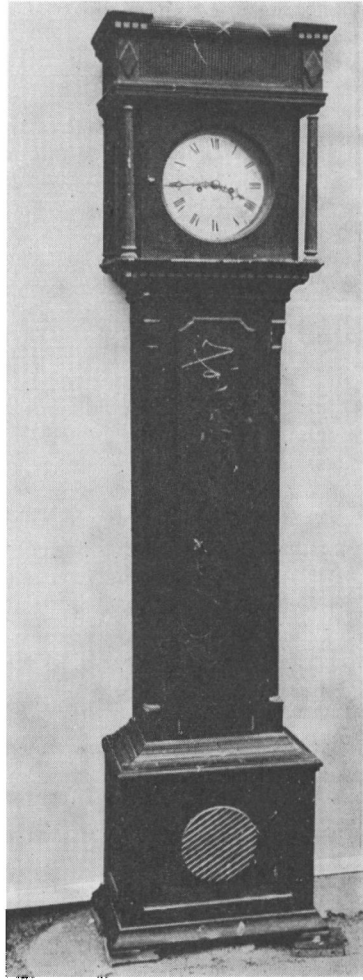
E. J.

Åbenrå museum.

Åbenrå museum kan glæde sig ved konstant stigning i besøgstallet. Medens man i 1961 havde 2.175 gæster, havde man i 1970 13.268 besøgende. Forklaringen ligger delvis i, at lejrskolerne efter indbydelse fra museet har fundet vejen hertil og tilsyneladende er glade for at komme her, idet de gentager besøget hvert år. Ligeledes har museet forøget sine særudstillinger i væsentlig grad, så der sker noget hele året rundt. Af udstillinger 1970-71 har man haft følgende:

Malerier og grafik af Louis Michael. U-Landsudstillingen arrangeret af »Terre des Hommes« (3700 besøgende). Tegninger af Harald W. Lauesen, Bodum. Oldemors juletræ pyntet for børnene (der danses om juletræet hver eftermiddag fra 16. 12. - 30. 12.). »Trykkerbanden« grafik. Malerier og akvareller af F. P. Becker, Hovslund. »Agora«-udstilling af arkitekttegninger og modeller til det overbyggede torv på Høje Kolstrup, Åbenrå. Elevarbejder fra Statsskolens II og III G (tegninger m. m.). Retrospektiv mindeudstilling for Gustav Wolnar. (Gruvemanns privatsamling). Malerier, akvareller, collager og tegninger af Lise Kragh. Collager af Rita Nissen. Fotoudstilling af Åbenrå Fotoklub. Udstilling i anledning af »Åbenrå festival« (væverske Hanne Vedel og guldsmed Bent Gabrielsen, Kolding, der udstillede moderne smykker i guld og sølv).

Sølvtøjssamlingen er suppleret med gode korpusarbejder af diverse Åbenrå-guldsmede såsom Fr. Chr. Hansen, Peter Johansen Petersen, Dietrich Christopher Breundle, Hans Petersen Halk, Thomas Jensen og Heinrich Gottlieb Breundle. Samlingen af skibsbilleder blev forøget med et maleri af skibet »Calløe« af Åbenrå, malet af den kendte engelske skibsmaler

*William Green ur fra omkring 1790.
Gave fra konsul George Jorcks og hustru Emma Jorcks fond.*

Tudgay, hvis malerkunst er af overordentlig høj kvalitet, og af hvem museet i forvejen har et billede. Museet har desuden haft den store glæde, at det ved hjælp af konsul George Jorcks og hustru Emma Jorcks fond har kunnet købe et standur af William Green, Abenrå, om hvem man blandt andet ved, at han var urmager for Sct. Nicolaj kirke og passede tårnuret der. Han nævnes som sådan i 1770. Museet havde i forvejen et af faderen Peter Green og broderen Jonathan Green af den fra Liverpool indvandrede urmagerfamilie.

H. J.

Museet på Sønderborg slot.

Med den store genforeningsudstilling, der i sommeren 1970 arrangeredes i samarbejde med Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg slot og Museet på Koldinghus lykkedes det at øge besøget mærkbart. Under slottets mangeårige restaurering har besøget været aftagende, til det 1969/70 for første gang siden 1954/55 nåede under 50.000. Nu steg det med godt 8.000 til lidt over 56.000, idet størsteparten af stigningen faldt i sommermånederne. Det må dog atter understreges, at selvom genforeningsudstillingen modtog fondstilskud fra Carlsbergs Mindelegat, og selvom de to andre deltagende museer også dækkede en del af udgifterne, så opvejede merindtægten langt fra de ekstraudgifter, som udstillingen medførte for museet.

Da genforeningsudstillingen lukkede, besluttedes det at arrangere en mindre udstilling, baseret udelukkende på museets eget materiale, om perioden 1864-1920 med hovedvægten lagt på genforeningen. Hertil benyttes plancher, billeder og genstande fra den store udstilling, suppleret med en række oplysende plancher, der specielt udarbejdedes hertil, samt en række af de ting og billeder, der ikke var blevet plads til om sommeren. Udstillingen er anbragt i to rum på sydfløjens 2. sal og dækker et areal på ca. 185 m². Udstillingen, der blev meget billig at sætte op, har vakt interesse blandt de besøgende og har især kunnet udnyttes i undervisningen af gymnasier, seminarier og højskoler. Ikke mindst de fyldige tekst- og kortplancher har givet stof til undervisningsopgaver.

I hjørnerummet på 2. sal har museet holdt et par særudstillinger, først en instruktiv vandreudstilling om dansk fredningslovgivning, dernæst en meget smuk hollandsk vandreudstilling »Holland værner fortiden«, om hollandske bestræbelser på at sikre sit ældre bymiljø. Derefter arrangerede museet på grundlag af egne samlinger en ophængning af malede portrætter, først og fremmest af C. A. Lorentzen, C. W. Eckersberg og C. A. Jensen.

I vinterhalvåret forberedes derpå to større udstillinger, der begge åbnede i forsommeren 1971. Den første - og største - arrangeredes i anledning af Sønderborg Skipperlaugs 400-års jubilæum, og den placeredes i sydfløjens 1. sal i fire rum på ialt ca. 230 m². Her vises den meget rige samling af skibsbilleder og modeller samt laugsklenodier, der på grund af restaureringen har været magasineret i en årrække. Alt forsynedes med tekster og desuden fortæltes på plancher og kort om laugets og om Sønderborgs søfarts historie gennem de firehundrede år. Den anden udstilling er placeret i to rum på 2. sal og fortæller om Sønderborg slots bygningshistorie. Fire modeller i samme størrelsesforhold viser fire faser af bygningens udvikling, fire montrer rummer fund fra slottet, og en halv snes tekst- og billedplancher fortæller indgående om slottets historie fra før 1200 til i dag.

Med disse udstillinger er næsten hele sydfløjen igen taget i brug, og museet råder nu over det største udstillingsareal i de sidste fem år, selvom hele vestfløjen stadig mangler. Denne udvidelse har også muliggjort andre arrangementer: Sønderjyllands blæser-orkester med B. Lylloff som dirigent

har givet tre aftenkoncerter i slotsgården, ved den store Sønderborg-regatta afholdt kommunen d. 28. aug. en reception med præmieoverrækkelse i søfartsudstillingen, og samme sted holdt Sønderborg Skipperlaug d. 18. sept. sin fødselsdagsreception.

Da den russiske boligminister var på Danmarks-besøg i juni, fik han sammen med boligminister Hastrup og følge slottet forevist, og i forbindelse med en udflugt til Sønderjylland ved årsmødet i den tyske bygningsfredningsforening foretog henved 30 europæiske specialister under ledelse af overinspektør H. Langberg en grundig gennemgang af slottets restaurering.

Fra adskillige givere har museet modtaget en lang række værdifulde genstande. Det gælder ikke mindst tekstilafdelingen, der har modtaget adskillige dragtdele samt gamle vævede og broderede ting. Blandt de mange gaver til den kulturhistoriske afdeling kan nævnes en samling is- og marcipan-forme fra et bageri og en stor samling skomager-modeller. Til den historiske afdeling er modtaget forskellige uniformsdele. Den fornemste gave er imidlertid et stort, udsåret alsisk egetræsskab, der sandsynligt er udført her på egnen i midten af 1700-tallet. Som testamentariske gaver er dels modtaget et mahognimøblement, dels en samling kopper, tallerkener, fade og kander af porcelæn og fajance, samt endelig en malerisamling med bl. a. tre malerier af Alfred V. Jensen. Ved køb er erhvervet en stor tinkande (med støtte fra ministeriets dispositionsfond) og et fornemt barok-egetræsskab (med støtte fra Fonden til Fædrelandets Vel). Desuden er købt bl. a. nogle Sønderborg-sølvskeer, et ur samt forskellige våben, bl. a. nogle forstøper fra 1864.

Den forholdsvise nye mønt- og medaillesamling har også modtaget en del værdifulde gaver, nemlig et sølvseksemplar af Grundtvig-medailen fra 1861, Jens Jensen-medailen i bronze, en Chr. IV-mark fra 1616 og 4 danske guldmønter. Til denne afdeling er købt meget, dels ældre danske mønter (bl. a. Valdemar Sejr-penning, Frederik II-skilling 1566 og et rigsbanktegn for 16 skilling 1814), dels flere medailler (bl. a. sølvmedaille for professor O. G. Tychsen, 1813, en slesvig-holstensk mindeplakette 1848-1923 og Ørbæk sogns genforeningsmedaille). Endelig har kunstafdelingen købt tre malerier og et par stik af C. A. Lorenzen. Fra kunstafdelingen har fire malerier været udlånt til den store C. A. Lorenzen-udstilling på Thorvaldsens museum og to malerier til en portrætudstilling på museet i Flensborg.

I årets løb har museumsinspektøren deltaget i forskellige museums møder, herunder en weekendkonference på Lakolk, møder med drøftelse af de nordslesvigske museumsforhold samt i byggemøderne vedrørende slottets restaurering. I aug.-sept. deltog han i 14 dage i ICOM's kongres og generalforsamling i Paris og Grenoble og foretog i tilknytning hertil en række museumsbesøg. Museumspædagog fru Inge Adriansen deltog i kulturhistorisk museumsforenings årlige kursus i Vester Vedsted og i Dansk Historisk Fællesforenings kursus om købstadundersøgelser.

J. S.

Tønder museum og Sønderjyllands kunstmuseum.

Forhandlingerne om nye styrelsesformer for de fire nordslesvigske museer og om dannelsen af et femte, ført mellem hhv. Sønderjyllands amtskommune og de 4 primærkommuner og Sønderjyllands amtskommune og Ministeriet for kulturelle anliggender, synes i det store og hele afsluttede.

For Tønder museums vedkommende betyder det, at de rum, der forud var anvendt til kunstafdelingen, nu kan frigøres til fordel for et udstillingsrum for kniplinger og andre tekstiler, for folkekunst og for kirkelige genstande, og kunstsamlingen overgår til det omsider konfirmerede *Sønderjyllands kunstmuseum*.

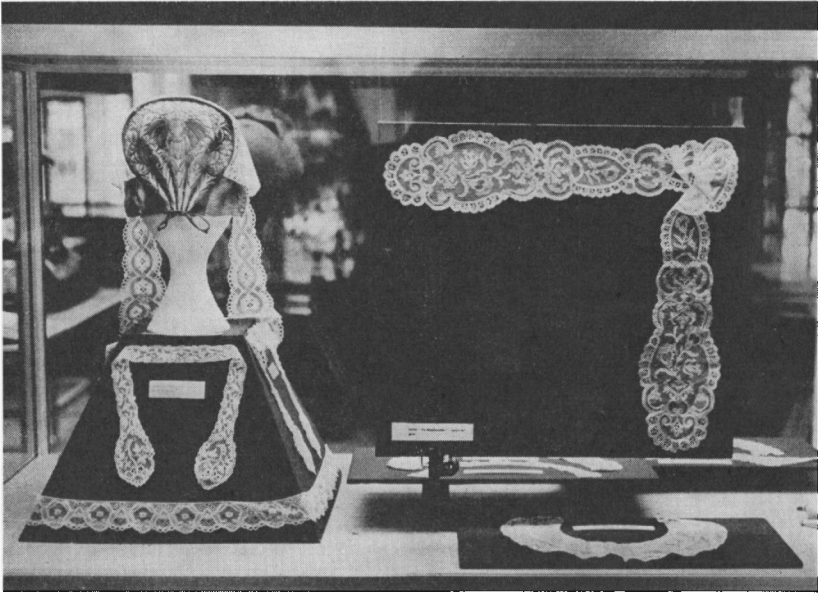

Fra rejsegildet på Sønderjyllands kunstmuseum 24. marts 1971. Amtmand Tyge Haarlov, kontorchef Eugen Ibsen, bankbestyrer G. Fücksel, arkitekt Th. Helleberg, borgmester S. Kirchheiner og bager Otto Jensen. (Tonhalle-Foto, Tønder).

Det oprindelige Tønder museum bliver et rent kulturhistorisk museum, ejet og drevet af Sønderjyllands amtskommune og Tønder købstadkommune i forholdet 3:1, med en bestyrelse på syv medlemmer, fire udpeget af amtsrådet, to af byrådet og et af samme uden for dets midte.

Sønderjyllands kunstmuseum, der får lokaler i den nye bygning på slotsbanken i Tønder, bliver et landsdelmuseum, ledet af amtets undervisnings- og kulturudvalg + fire udefra valgte særlig kunstinteresserede, én fra hver af de fire primærkommuner.

Byggeriet af det nye kunstmuseum nærmer sig sin afslutning. I forhold til de oprindelige planer er der en forsinkelse på henved syv måneder, bl. a.

Handelsbankens kniplingsudstilling i Vestergade 14, 24. juni til 20. september 1971.

forårsaget af Nationalmuseets udgravninger på byggetomten, hvorved frigjaldes et murparti af indkørslen over den ældste voldgrav, som vil være synligt i de nye kældre. Rejsegildet fandt sted 24. marts 1971.

En omfattende restaurering af den gamle museumsbygning fra 1923 og af porthuset fra o. 1570 forestår, hvorfor man må påregne en lukning af museet i henved 5 måneder, før den nye bygning kan indvies til sit formål omkring 1. maj 1972.

Besøgstallet 1970 var officielt 8.506, og til trods for byggeriet i 1971, som begribeligvis greb ind i det gamle museums rytme, har besøgstallet for 1971 indtil 1. november været stigende, nemlig 8.260, hvortil kan føjes, at Københavns Handelsbank i sin smukke ejendom i Vestergade 14 i tiden fra 24. juni til 20. september 1971 foranstaltede en fornem udstilling af Tønder museums kniplinger, som aldrig har været udstillet smukkere end ved denne lejlighed. Denne udstilling var besøgt af henved 4.500 personer.

I godt et år virkede lærer Sven Petersen som udstationeret civil værnepligtig på museet, første gang museet har haft en sådan ordning. Der blev af Sven Petersen ydet et fremragende arbejde i forbindelse med registrering og udstillingsvirksomhed. Et omfattende fotografisk arbejde såvel for det kulturhistoriske museum som for kunstmuseet blev gennemført.

Af Tønder museums ny erhvervelse kan fremhæves et landskabsbemalet fyrretræsskab fra Nibøl-egnen (se Sdj. Månedsskrift aug. 1971), et dito

skabspanel fra Ballum, en sukkerbakke af Nicolay Hansen, Tønder, en kanelbøsse af Frende H. Frendesen, Tønder, en tabatiere af Christopher Hiller, Løgumkloster, en snes spiseskeer af guldsmede fra museets virkeområde, Kellinghusen-fliser og Rieter/Senn-dragtstik.

Af kunstmuseets nyerhvervelser kan anføres oliemalerier af Knud Agger, Harald Giersing, Reinhardt Heinemann og Niels Leergaard.

Biblioteket er forøget med en række betydelige håndbøger og vil i 1972 blive offentligt tilgængeligt.

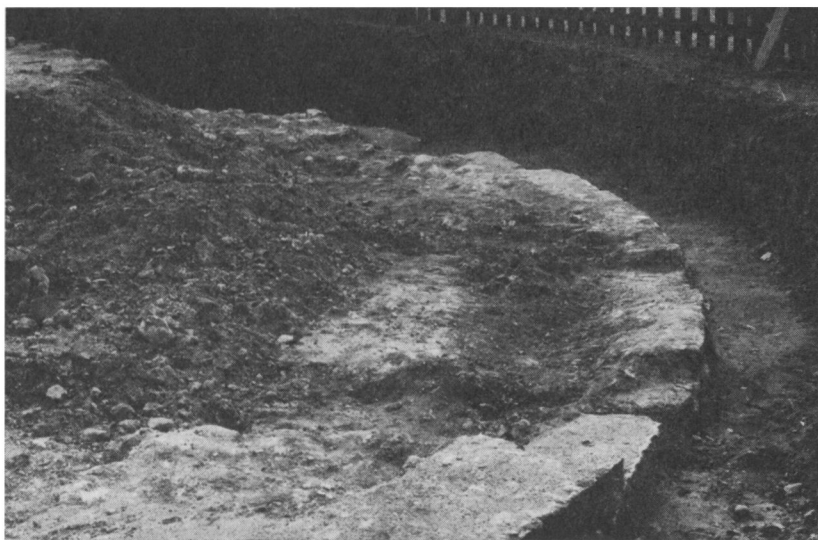
Tønder kirkemuseum, som havde til huse i konfirmandsalen ved kirken, er nedlagt og påtænkes genopsat i et rum i Tønder museum.

Den 8. marts 1971 holdt den nystiftede Vesteregnens kunstforening sin stiftende generalforsamling på Tønderhus, og i maj måned arrangeredes foreningens første udstilling på Tønder museum i den gamle kunstafdeling (Willumsen). Museets nyerhvervede udstillingsvægge anvendtes her for første gang.

S. Sch.

Restaureringen af Sønderborg slot.

I løbet af det sidste år er de ydre restaureringsarbejder i det store og hele afsluttet. Tagene er færdige, det ydre murværk er overalt repareret, og senest er alle fire fløjes sokler istandsat. I forbindelse hermed er nedlagt dræn langs alle facader, både udvendig og indvendig. I sydfløjen nåede arbejdet i vinterens løb så vidt, at museet havde mulighed for at arrangere

Det afdækkede fundament fra slottets sydvestlige tårn. September 1971.

På vestsiden af slottet afdækkedes et fundament, der tidligere er tolket som rester af et vagthus under Christian II's jangenskab. September 1971.

den store søfartsudstilling på første sal. Den indre vindeltrappe i sydøsthjørnet har fået nye trin, og arbejdet her ventes afsluttet i år. Kældrene i nordvesthjørnet er blevet hovedreparererede, og gulvene delvis nylagt, og de øvrige kældre skal nu istandsættes. Museet har derfor måttet rømme rummene under nord- og sydfløj, der hidtil har været magasin, og det har været så heldigt, at det var muligt at skaffe tørre og velegnede lokaler i toldbygningen lige ved siden af.

I vestfløjen er de store indvendige arbejder i gang. Samtlige lofter og gulve udskiftes, og enkelte bjælker fornyes, samtidig med at væggene repareres, og el- og varmeinstallationer bringes i orden. Tømmerarbejdet har været særlig omfattende i denne fløj, da der her er særlig meget indvendigt bindingsværk. I nordvesthjørnet gjorde man i stuen et uventet fund ved nedbrydningen af den gamle loftforskalling, idet man fandt de originale, hvidkalkede, lerklinede lofter fra Chr. IIIs tid. Desværre er de i en temmelig medtaget stand, men det er nu besluttet at redde så meget som muligt og at supplere, så hjørnerummene igen får et loft, som de fik det i 1550'erne. Over dette loft var endda i to mindre rum bevaret det gamle flisegulv, det eneste sted på slottet, hvor det er lykkedes at finde et helt gulv med 1500-tals fliser. Også det vil blive sat i stand, så man får genskabt det gamle gulv. Sammen med kapellet og de genskabte slotsrum i nordfløjens anden etage vil dette komme til at fremhæve nordfløjens særlige værdi som dronninge- og hertugfløj.

For den resterende del af restaureringen er lagt en tidsplan, der skal sikre færdiggørelse i 1973 — hertil kommer så dels museets nyindretning, dels nyordningen af slottets nærmeste omgivelser.

J. S.

Egnumseet på Lille Kolstrupgård, Åbenrå.

Den 9. november 1971 holdtes årsmøde i den selvejende institution »Samlingen af gamle arbejdsredskaber og bondemøbler« på Jacob Michelsens gård i Kolstrup. Formanden, apoteker Niels Chr. Michelsen, aflagde beretning, og kassereren, Børge Nielsen, oplæste regnskabet, som viste en kassebeholdning på 3.329 kr. Støttekredsen talte 75 medlemmer.

Jes P. Caspersen og Anne-Helene Michelsen, som var på valg, blev genvalgt og ligeledes revisor O. C. Thaysen. Formanden omtalte i sin beretning, at museets samlinger havde været godt besøgt i årets løb, og særlig havde museets specialudstilling af hørredskaber og hørrens bearbejdning på fælleslandboforeningens dyrskue den 16. - 17. juli vakt publikums interesse. Den 23. september var museet vært for 65 gæster fra civilforsvaret, som havde årsmøde i Åbenrå.

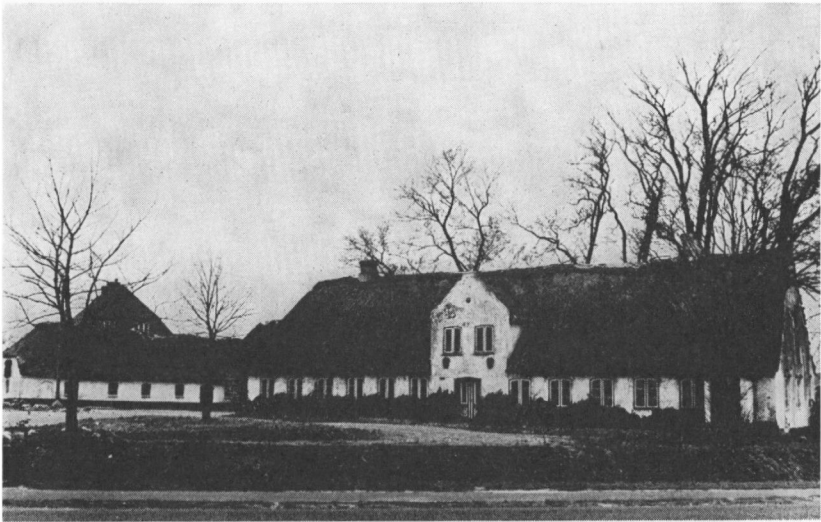
Traditionen tro holdtes en udstilling på Lille Kolstrupgård den 27. - 28. november, denne gang under mottoet: »Julebagværk fra den tid, da man ikke kendte kagetallerkener«.

A. H. M.

Bov sogns museum.

I januar 1970 stiftedes en forening med navnet »Historisk forening for Vis herred, Bov sogns museum«. Hovedformålet med foreningen var at få oprettet et hjemstavnsmuseum på den gamle frigård »Oldemorstoft« i Padborg, som Bov kommune havde overtaget. Museet skulle dels være et lokalmuseum, hvori der også indgik ting fra de forskellige korps, der har været knyttet til egnen, og dels være et hærvejsmuseum, idet der har været hærvejskro på gården. Fra Nationalmuseet har man stærkt anbefalet at bevare gården og anvende den til museum.

Siden sin oprettelse har foreningen ihærdigt arbejdet på at realisere museumsplanerne og skabe den økonomiske baggrund for en istandsættelse af bygningen. Bov kommune har lovet at støtte, og den ydre del af bygningen bliver istandsat i slutningen af i år af kommunen. Der skulle være gode udsigter til, at museet skulle blive en realitet i 1972. I øjeblikket findes en museumsstue på Bov bibliotek. Den bliver flyttet til »Oldemorstoft«. Man har løfter på mange andre ting, så det vil blive let at etablere selve museet. Foreningens virke er i hele Vis herred, så man har også en repræsentant i bestyrelsen for den del af herredet, der ligger syd for grænsen. I årets løb er der blevet afholdt foredragsaftener med emner af lokalhistorisk art, f. eks. om hærvejen og om det gamle Hanved sogn. Hver sommer

„Oldemorstofet“ i Padborg. (Photo Press, Genner).

holdes historiske aftenudflugter pr. bus. I år gik turen til Kluesgård, Nyhus slot, Kobbermøllen og Kobbermølle-Skolen med deltagelse af ca. 200 mennesker.

H. B.

Kunstmuseet »Holmen«, Løgumkloster.

Den 21. maj i år indviedes kunstmuseet »Holmen«, Løgumkloster — et museum, hvor man først og fremmest skal vise Olivia Holm-Møller-arbejder fra et langt liv, men også i kortere og længere perioder skal give mulighed for at vise andre kunstneres værker.

Med dette museum er endnu en af refugiets formålsparagraffer ført ud i livet — den, der tager sigte på at fremme det kulturelle liv i grænselandet. Af refugiets store vennekreds dannedes for nogle år siden Løgumkloster Kulturforening, og det er denne med fhv. forstander J. Th. Arnfred som formand, der har stået i spidsen for museumsarbejdet.

Forbindelsen mellem Olivia Holm-Møller og Løgumkloster Kulturforening blev etableret så tidligt som i 1968, hvilket resulterede i et gavebrev på en del af kunstnerens arbejder mod, at der blev bygget et museum, og efter Olivia Holm-Møllers ønske udarbejdede professor Knud Friis, Århus, derpå et projekt til en ny museumsbygning. Den følgende licitation sprængte dog det lagte budget, og planen måtte henlægges.

Sideløbende med museumsplanerne var der i Løgumkloster arbejdet med tanken om at indrette en bolig med atelier og udstillingslokale for en

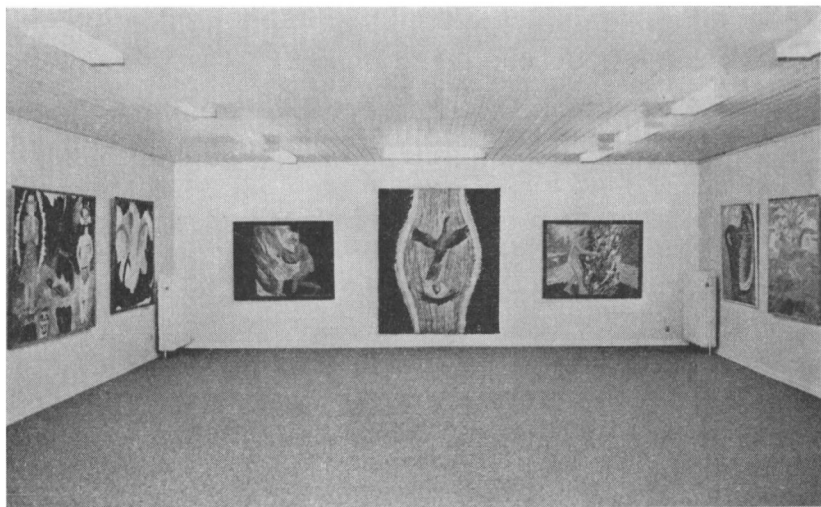

Kunstmuseet „Holmen“ på åbningsdagen. (Hanna's Foto, Løgumkloster).

kunstner, der i et begrænset tidsrum skulle kunne gæste stedet. Denne plan var muliggjort ved en gave fra Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger, der havde købt en ældre landbrugsejendom »Holmen« i byens midte med det formål der at opføre en ny brugsforening. Dette nybyggeri måtte på grund af jordbundsforholdene lægges så langt mod øst, at den gamle hovedlænge med stuehus, lo og stald vestligst i gårdanlægget kunne bevares i hele sin længde, hvilket skete ved medvirken af »Fonden for Bygnings- og Landskabskultur«. F. D. B. skænkede derefter bygningen til kulturforeningen, og da man på det tidspunkt havde måttet henlægge planerne om et nybyggeri for museet, blev det besluttet i stedet midlertidigt at benytte hele den resterende del af landbrugsejendommen til udstillingslokaler.

Vanskelighederne var dog ikke overstået endnu. Det viste sig, at Olivia Holm-Møller tidligere havde udstedt et gavebrev til sin hjemkommune, Homå, der dog ikke havde magtet den store opgave. Utålmodig efter at se en del af sine arbejder samlet i et museum var det, hun havde udstedt gavebrev til Løgumkloster, hvilket gav anledning til utilfredshed i det udvalg, der havde arbejdet for at få samlingen til Homå; men denne strid er heldigvis bilagt, således at Homå kan låne billeder fra »Holmen« efter nærmere fastsatte regler.

Endelig i august 1970 kunne restaureringsarbejdet påbegyndes, men da havde bygningen stået delvis ubenyttet mere end et år med store »sår« i facade og tag, hvor de tidligere udlængere havde været bygget til. Opgaven

Fra Olivia Holm-Møller-samlingen. (Hanna's Foto, Løgumkloster).

var meget bundet. I det ydre skulle facaderne så vidt muligt bibeholdes, og det indre skulle ved meget små forandringer kunne føres tilbage, så den første plan: »Bolg og udstillingslokale for en kunstner« hurtigt kan realiseres.

Hele efteråret 1970 blev arbejdet fremskyndet så meget som muligt, for at museet kunne have været åbnet i vinterens løb af hensyn til kunstnerindens høje alder, men få dage før, Olivia Holm-Møller kunne have holdt sin 95-års fødselsdag den 5. november, kom meddelelsen om hendes død. Lige til det sidste levede hun med i planerne omkring museet, der optog hende lige så meget, som det skabende arbejde tidligere havde gjort. I foråret 1971 har hendes arvinger skænket en stor del af de efterladte værker, så takket være denne storslåede gave ejer Kunstmuseet »Holmen« nu så mange arbejder, at Olivia Holm-Møllers udvikling som billedhugger, grafiker og maler kan følges.

Samlingen omfatter ialt ca. 80 større og mindre malerier, ca. 200 akvareller og grafiske arbejder samt 10 skulpturer. Da museet kun rummer plads til at udstille en mindre del heraf ad gangen, er det tanken årligt at foretage nyophængninger. Dette, kombineret med gæsteudstillinger af andre kunstners værker, skulle give mulighed for at gøre museet levende og dermed frelse Olivia Holm-Møllers kunst fra at føre en hensygnende tilværelse i et »støvet« museum.

Fra åbningsdagen og indtil 1. oktober har museet været besøgt af ca. 3.500 gæster. Indtil 1. september har åbningsstiden dagligt været fra kl. 10-12 og 14-18. Efter 1. september kl. 15-17 — mandag lukket. — Grupper på mere end 10 personer kan aftale besøg udover denne tid: Telf. (047) 4 41 65.

Ester Kappelgaard.

Udgravningerne ved Solvig.

Ved gården Solvig, som ligger otte kilometer øst for Tønder, hvor vejen mod Haderslev krydser Arnå, tog man sig i sommeren 1964 for at afvande og opdyrke et stykke af den sumpede ådal, og derunder traf man tæt vest for gården på pæle og brandlag.

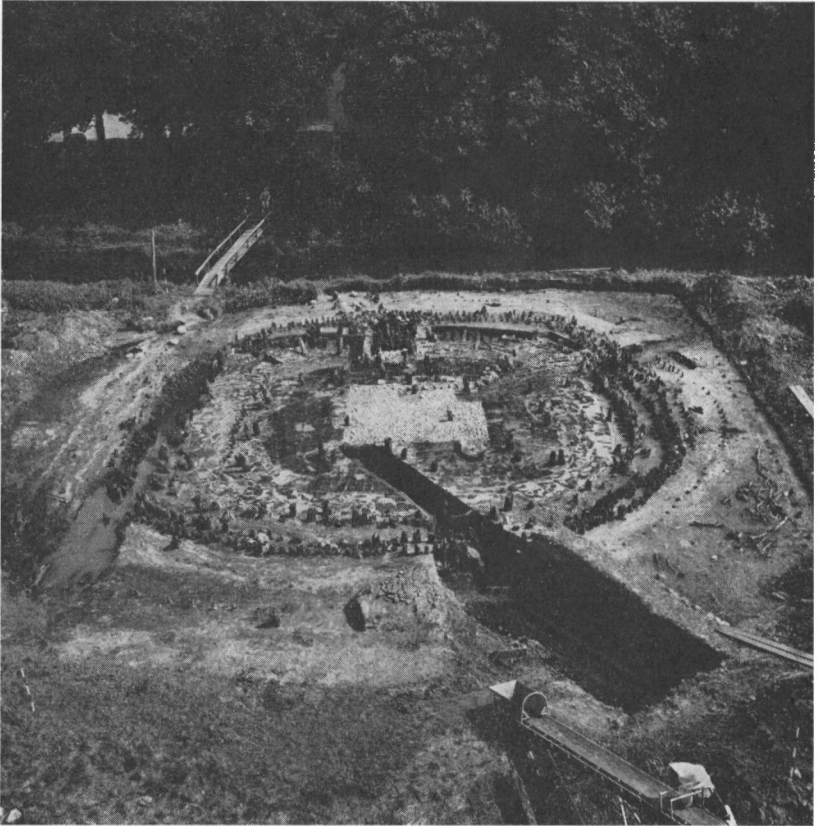

Fig. 1. Solvig, ø nr. 1, set fra en høj brandstige under udgravningen 1969. I billedets midte tørvehusets brolagte gulv og uden om dette tørvevæggen som en mørk ring. De pæle, som omgiver øen, tilhører fire forskellige byggeperioder.

Fundet blev af gårdens ejer, lensgreve Hans Schack, indberettet til Nationalmuseet, og det blev begyndelsen til mange års arkæologiske undersøgelser. Takket være bevillinger fra Statens almindelige videnskabsfond — senere det humanistiske forskningsråd — kunne der efter en forundersøgelse i 1965 fortsættes i 1966, 68, 69, 70 og i år 1971. Der må regnes med endnu

Fig. 2. Solvig, et udsnit af den udgravede flade af ø nr. 1. Yderst til højre foroven ses det brolagte gulv fra det ældste hus, tørvehuset. I midten et udsnit af tørvevæggen og længst til venstre en del af det stolpeværk, som støttede indersiden af randvolden fra 2. byggeperiode.

2–3 års udgravning. Her skal gives en kort oversigt over de hidtidige resultater.

Fundkomplekset består af fire kunstige øer. De fremtrådte før udgravningen som omkring 30 cm høje »polde«, der viste sig at være opført af grene og tørveblokke og så at sige har flydt på ådalens svære dyndlag. Hidtil er to af disse øer blevet udgravet. Den sydligste og mindste, kaldet nr. 1, har i sin første skikkelse målt omtrent 15×15 m, senere er den tre gange blevet udvidet og noget forhøjet. I hver af disse fire byggeperioder har øen kun båret en enkelt bygning.

Af første periodes bygning er bevaret en brolagt gulvflade, $4,5 \times 5,0$ m, og rester af henvend 3 m svære vægge bygget af blokke af lyngtørv. Væg-

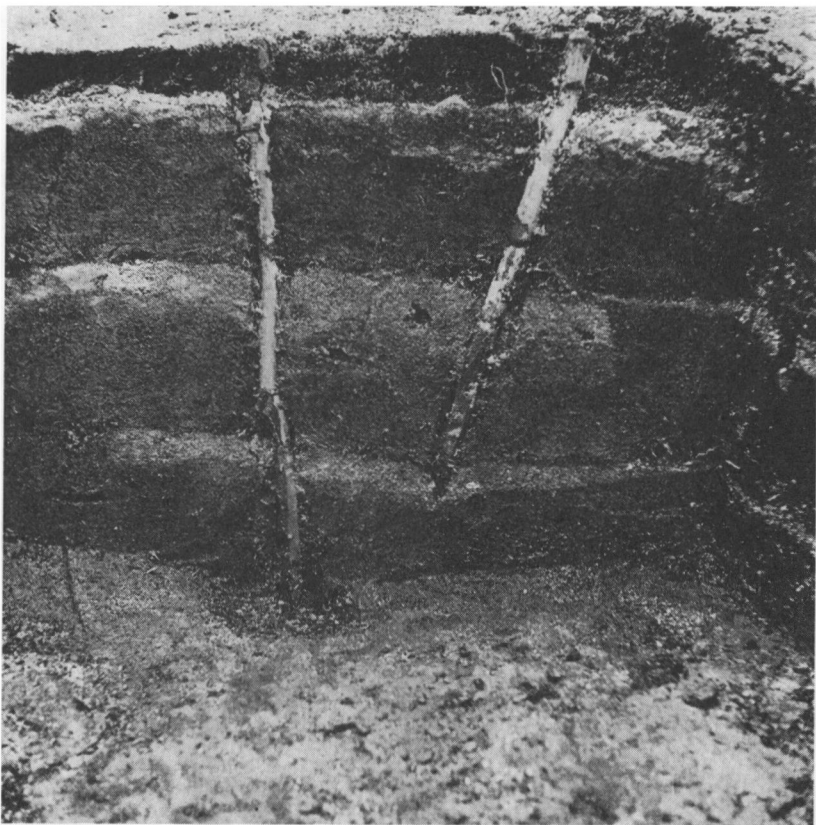

Fig 3. Blokke af tørv har til alle tider været benyttet som byggeemne, men sjældent er det set brugt så konsekvent som i det middelalderlige Solvig. Her ses et snit i tørvevæggen fra det ældste hus på ø nr. 1. Tørvene holdes sammen med lange, spidse træpløkke. Disse to pløkkers længde er ca. 25 og 30 cm.

genes tykkelse og de seks kraftige, bærende stolper lader formode, at huset har haft mere end den ene etage, det modsvarer formentlig de barfred eller kernetårne, som kendes fra andre middelalderlige voldsteder, men her unægtelig i et usædvanligt materiale. Øens kanter var i denne byggeperiode forstærket med vandrette stammer og pæle og beskyttet mod angreb ved hjælp af skråt udad hældende palisader.

Tørvebygningen nedbrændte og afløstes af en lille træbygning, vist nok på stolper hævet over terræn og omgivet af en jordvold. »Styltetårnet«, som man kan kalde træbygningen, har været beklædt med halmblandet ler, og da også dette hus brændte, blev lerlaget tilbage som et rødbrændt lag,

som har spillet en vigtig rolle ved undersøgelsen. Mod øst, hvor øen er nærmest fast land, har den været forsynet med en vindebro.

Begge disse første, meget forsvarsprægede faser af ø nr. 1 synes at tilhøre 1300-tallet, men øen må have været i brug til midt i 1500-tallet og har i sine senere faser udgjort en ganske statelig beboelse at dømme efter fund, bl. a. af ornamenteret vinduesglas og glaserede ovnkakler.

Af de øvrige tre øer er der især blevet gravet på den største, kaldet ø nr. 2, nordv. for nr. 1. Ø nr. 2 er ligeledes opført af grene og tørv og delvis kantet med pæle, den er nærmest rektangulær og måler omtrent 23×30 m. Der er fundet to oprindelige bygninger på øen; den ene måler 4×5 m indvendig, har $1\frac{1}{2}$ m tykke ydervægge af tørv og tagbærende hjørnestolper. Den anden bygning er stor: 10×20 m og har en mængde svære vægstolper. Det er iøvrigt for tidligt at redegøre nærmere for denne bygning, og for at fastslå dens anvendelse bør man nok kende eventuelle bygninger på de sidste to øer og forholdet mellem øerne iøvrigt.

Foreløbig vil vi nøjes med at fastslå, at vi står over for en befæstet gård, som har eksisteret engang i 1300-tallet. I en usikker kilde omtales Solvig i forbindelse med året 1362. Der er dog grund til at tro, at gården er endnu ældre. I bunden af alle fire øer findes mængder af tømmer fra bygninger, som må have eksisteret, før »øerne« blev til. Disse bygninger må have stået på fast land. Meget tyder på, at gården i begyndelsen af det urolige 1300-tal er blevet flyttet ud i den ugæstfri, men beskyttende sump. Først i 1580'erne bliver gården endeligt flyttet tilbage til fast land, hvor Melchior Rantzau må have opført det dobbelthus, som ses på Braun-Hogenbergs prospekt af Tønder by og dens omgivelser. En stor staldbygning og en del af voldgravene fra dette anlæg er endnu bevaret.

Solvigs ensomme beliggenhed fjernt fra anden bebyggelse skal sikkert ses i forbindelse med passagen over Arnå. En gravning i dette efterår i engen tæt syd for voldstedet har bekræftet, at der her findes rester af en vejdamning opbygget af tørv og træ på samme måde som øerne. Langt op i nyere tid har vejfarende måttet betale bropenge til herremanden på Solvig.

Johns. Hertz.

Haderslev byhistoriske Arkiv gennem 25 år.

Den 17. december 1946 vedtog Haderslev byråd efter henstilling fra en kreds af borgere, at der oprettedes et byhistorisk arkiv, og selv om arkivet først trådte frem for offentligheden i maj 1947 ved et opråb i den lokale presse, vil det være rimeligt allerede nu at gøre status over indsamlingsarbejdet gennem de forløbne 25 år. Den første gave modtog arkivet den 17. maj 1947, da landsretssagfører Andreas Thulstrup skænkede det seks gamle Haderslev-tryk, og siden da er gavernes antal vokset til 847, omfattende fra en enkelt lille ting, et billede, et borgerbrev eller en vandrebog til store samlinger af billeder og arkivalier, som f. eks. Hjorte Apotekets velbevarede og righoldige arkiv fra 1583 til ca. 1935 (dog afskrifter til 1660).

Arkivet har tidligere været omtalt i årbøgerne i 1957 og i 1962, hvor der er berettet om de første 15 år. Siden da er modtaget følgende protokoller:

Havekolonien Fælleslykke 1931-51 og Fremtidshåb 1934-51, Kegleklubben Palæ 1939-44, Gewerkschaftskartel 1898-1921, Foreningen af Gottorp Kammerater 1915-1916, 1935-66, Gammel Haderslev Asyl 1863-1912, Haderslev Børnefilmklub 1958-63, Haderslev By og Amts Skomagerlaug 1892-1949, Den sønderjyske Borgerforening 1925-52, Haderslev Bys Spare- og Laanekasse 1819-1921, Haderslev Automobilklub 1929-67, Haderslev Amts Frugtsalgsforening 1934-62, Øsby-Halk-Grarup Sygeplejeforening 1949-71, Moltrup-Bjerring-Aastrup-Gl. Haderslev Sygeplejeforening 1934-71, Haderslev Korforening 1923-68, hvorefter arkivet rummer op mod 150 protokoller (forhandlings- og medlemsprotokoller, regnskabs- og kassebøger m. v.).

Af større samlinger af arkivalier kan nævnes Haderslev Slotsvandmøllens arkiv 1827-1961, dele af advokat Sophus Erichsens arkiv, der indeholder en række skøder, testamenter m. v. fra tiden 1882-1950, Cathrine Asyls arkiv 1865-1942 samt enkelte større privatarkiver, der også rummer en række Haderslev-erindringer, hvoraf skal nævnes erindringer fra viceskoleinspektør Jens Andersen, skatteopkræver Søren Olesen, redaktør Nis Petersen, provinsialskolerråd Julius Wassner og fattiggårdbestyrer Ferdinand Zimmermann samt skatteinspektør Willy Reinmanns dagbogoptegnelser fra 1923-65.

Billedsamlingerne tæller nu over 1000 portrætter omfattende mere end 800 personer samt 125 gruppebilleder, medens den kulturhistoriske afdeling rummer over 1400 billeder, hvoraf enkelte dele skal fremdrages med angivelse af antal: besættelsestiden 207, genforeningen 187, Haderslev amts jernbaner 78, håndværk 50, brande og brandværn 38, interiørs 31 og mindesmærker 27, og endelig den topografiske afdeling med over 1000 billeder, hvortil kommer over 900 prospektkort, eller en billedsamling på op mod 4500 stk. Langt de fleste billeder er fra den gamle købstad, men der er dog også i de sidste år tilkommet en del fra oplandet. Ud over de nævnte billeder rummer samlingerne 19 fotoalbums med kendte og ukendte personer og fem postkortalbums samt enkelte negativer, bl. a. bogbinder Heinrich Münsters fra tiden omkring 1900-10, medens en stor samling af plader, som fotograf Arling tilbød arkivet, og som havde tilhørt hans forgængere, på grund af pladsmangel blev overladt museet.

Desuden skal det nævnes, at arkivet har fået foræret 27 bind Haderslev-aviser: Folkebladet 1886-95, Dagbladet 1914-19, Schleswigsche Grenzpost 1914-18 og Haderslebener Zeitung 1. 10. 1920 til 18. 1. 1921, medens indsamlingen af trykte ting iøvrigt har indskrænket sig til småtryk, idet egentlige bøger og pjecer er overladt biblioteket.

Arkivets lokaleforhold er stadig meget dårlige og vanskeliggør arbejdet, hvorfor de stadig hovedsagelig indskrænker sig til indsamlingsopgaver, men arkivet har dog kunnet yde bistand til forskere på forskellig måde, ligesom det af sin billedsamling har bidraget ved illustreringen af en lang

Et billede fra den kulturhistoriske afdeling med en af de første biler i Haderslev. Ved rattet ses mekaniker Johann Georg Weppeler, mens gæstgiver Hans Hansen er passager.

række bøger og artikler, som gennem de forløbne år er udkommet om Haderslev by og egn.

Den af arkivet i 1956 udsendte af Olav Christensen forfattede bibliografi: Litteratur om Haderslev, der rummer 3040 henvisninger trænger i høj grad til en afløser eller i alt fald et supplementsbind, idet der siden 1956 er udsendt så megen ny litteratur og fundet frem til tidligere oversete arbejder, så en ny udgave vil komme til at rumme mere end 3500 numre alene om den gamle købstad, men det ville desuden være rimeligt, at en ny udgave også kommer til at omfatte hele Haderslev kommune.

Haderslev købstads sammenlægning i 1966 med Gammel Haderslev kommune og i 1970 med Grarup, Halk, Hoptrup, Moltrup, Starup, Vilstrup, Vonsbæk, Øsby og Åstrup kommuner samt Sillerup af Fjelstrup kommune og en lille bid af Bjerning kommune, fra hvilke områder der allerede er indgået enkelte arkivalier og en hel del billeder, vil gøre det naturligt, at arkivet for fremtiden fører navnet Haderslev lokalhistoriske Arkiv.

O. C.

Den store egnsvandring.

Efter fire år i træk at have forlagt egnsvandringen til Sydslesvig og Holsten holdt vi os denne gang i Danmark og lod turen gå til Sydvestfyn. Formanden for Historisk Samfund for Fyns Stift, konsulent Aage Lauritsen,

Østrupgård. Kik gennem portbygningen mod Karen Brahes stenhus.

Ulbølle, havde hjulpet med at tilrettelægge en særdeles smuk tur i de sydfynske alper. I alt deltog ca. 150 i turen, som gik over Als, med færgen til Bøjden og langs Helnæsbugten til den gamle herregård Østrupgård, hvor lektor Fasmer Blomberg gav en orientering om gårdens historie og de slægter, som havde ejet den.

Efter at have beset det gamle stenhus og de vidtstrakte avlsbygninger fortsattes forbi slottene Sandholdt, Arreskov, Brahe-Trolleborg og Holstenshus til Fåborg.

Middagen blev indtaget i Rasmussens hotel. Lektor Fasmer Blomberg holdt her et interessant foredrag om de forbindelser, der gennem tiderne har været mellem Sydfyn og Sønderjylland. Herefter besøgte en gruppe Fåborg byhistoriske arkiv, hvor provisor Hans Brandt foreviste sine meget interessante samlinger. En gruppe besøgte museet »Den gamle gård«, medens en anden så den imponerende samling af »de fynske malere« på Fåborg museum. Den fjerde og sidste gruppe tog på byvandring i Fåborgs gamle gader. Fra Fåborg kørte man til Horne kirke, en af Danmarks to rundkirker vest for Storebælt, hvor sognepræsten, H. O. Larsen, bød velkommen og gav en orientering om kirken, dens historie og dens inventar.

Tilbageturen gik med færgen kl. 6 fra Bøjden, så alle deltagerne kunne nå at komme hjem tidligt på aftenen.

Prisopgave.

Historisk Samfund for Sønderjylland har modtaget et beløb fra Ingrid-Fondet til løsning af en konkret forskningsopgave. Foreningen har herefter besluttet at udskrive en prisopgave om et emne med tilknytning til Gråsten. Som eksempler på egnede emner til besvarelsen kan nævnes: Gråstens ældste historie under slægten Ahlefeldt indtil 1725, forholdet

mellem herskab og undersætter efter 1725, godsdriften, håndværkets udvikling, slottets bygningshistorie, flækkens udvikling, nationale forhold før og efter 1920 og på tilsvarende vis kommunale forhold.

Besvarelsen skal indsendes uunderskrevet og anonymt, med forfatterens navn og adresse vedlagt i lukket kuvert, inden 1. september 1971 til Historisk Samfund for Sønderjylland, adr. Landsarkivet, Åbenrå.

Besvarelsen skal være videnskabeligt dokumenteret, den må være skrevet på dansk i let tilgængeligt sprog, og den må have et omfang på mindst 150 A-4 sider.

Blandt de besvarelser, der opfylder de nødvendige kvalitetskrav, uddeles hovedprisen på 15.000 kr., medens der for to andre besvarelser kan uddeles mindre priser på hver 5.000 kr. Historisk Samfund for Sønderjylland forbeholder sig retten til at trykke de præmierede besvarelser i deres helhed eller i uddrag.

Historisk Samfund for Sønderjylland nedsætter ved fristens afslutning et bedømmelsesudvalg, der kan supplere sig med særligt sagkyndige, hvis det skønnes nødvendigt.

Komiteen til uddeling af Chr. Paulsen-prisen.

Komiteen til uddeling af Christian Paulsen-prisen udskriver følgende prisopgave:

»Der ønskes en redegørelse for det tyske mindretals politik under besættelsen med særligt henblik på forholdet til de tyske myndigheder«.

Besvarelser af opgaven sendes i to maskinskrevne eksemplarer inden 1. sept. 1972 til: universitetslektor Lorenz Rerup, Lundevej 16, 8300 Odder. Besvarelserne indsendes under mærke eller motto, mens forfatterens navn og adresse anføres på en seddel i en vedlagt, lukket konvolut, der er forsynet med samme mærke eller motto som besvarelsen. Adgangen til at besvare opgaven står åben for enhver.

Besvarelserne vil blive bedømt af et sagkyndigt udvalg. Den, hvem prisen tilkendes, får på Christian Paulsens fødselsdag, den 10. jan. 1973, overrakt en sølvmedalje samt 5.000,- kr.

Amtskredsens arbejde

Haderslev amtskreds.

Som eneste arrangement holdtes byvandring i Haderslev d. 16. oktober 1971. Det var 10 år siden, at vi sidst havde været rundt i den gamle by. Også denne gang blev turen ledet af Olav Christensen, som tog os med ud og ind i gamle gårde og porte, hvor fordums storhed kan fornemmes. Ca. 50 havde fulgt indbydelsen. Vi sluttede med kaffebord på Harmonien, hvor

Olav Christensen fortalte levende træk af byens gamle historie. Her blev også amtsgeneralforsamlingen afviklet. Formanden gav i sin beretning et lille udblik over de 15 år, amtsudvalget har eksisteret, og hvor han havde fungeret som formand. Han begrundede, at han nu måtte bede sig fritaget for hvervet, som han ikke mente at kunne bestride tilfredsstillende længere. I stedet for pastor Holm valgtes lærer Helge Jacobsen, Haderslev.

T. H.

Åbenrå amtskreds.

Den 11. november 1970 havde amtskredsen indbudt til et foredrag om Ejderkanalen eller den slesvig-holstenske kanal, som foredragsholderen ønskede den navngivet. Overarkivar Aage Rasch, København, illustrerede sit foredrag med gode billeder og fængslede tilhørerne ved at levendegøre stoffet på en egen humørfyldt måde.

Ved generalforsamlingen den 4. maj 1971 på restaurant Viking valgtes Senius Tiedemann ind i stedet for Jes Holdt, der af helbredshensyn ønskede at fratræde. Han lovede dog, at han også fremtidig ville stå til rådighed med sin rige viden og erfaring. Efter generalforsamlingen holdt museums-pædagog, mag. art. Erik Jørgensen, Haderslev museum, et fængslende foredrag om udgravningerne ved Årupgård, en »tuegravplads« fra den ældste jernalder. Erik Jørgensen viste en samling ualmindelig fine lysbilleder til illustrering af sit foredrag.

Den historiske søndag, den 1. august 1971, blev begunstiget af godt vejr, og man kunne aflægge besøg på øen Kalvø i Genner bugt, hvor Jes Holdt fortalte om øens storhedstid, da kgl. agent Jørgen Bruhn i midten af forrige århundrede anlagde et skibsværft på øen; på Åbenrå museum kunne man i tilslutning til besøget på øen se billeder af skibe bygget der og andet fra søfartens storhedstid. Uden særlig orientering kunne man besøge Urnehoved festplads og Povlsbroen, under ledelse af lærer Holm Jacobsen Kliplev kirke, Oldemorstoft (hærvejsmuseet) ved overlærer R. P. Sørensen og overlærer Hans Bang, broncealderhøjene ved urhærvejen ved arkæologen Andreas Wortmann, og endelig kunne gården Simondys og den gamle skole, hvor den »gamle smed« Johan Meyer fortalte på sin fængslende og levende måde, besøges.

H. J.

Sønderborg amtskreds.

Den 28. oktober 1970 holdtes efterårsmødet i Forsamlingsgården i Vester Sottrup. Formanden, rektor D. Keller Hansen, holdt foredrag om H. P. Hanssen.

Efter foredraget redegjorde Olav Bonfeld som formand for »Udvalget til afstemningsfestens afholdelse« for opsætning af mindeplade for H. P. Hanssen på gavlen til Nørremølle og for plade i Forsamlingsgården.

Det afsluttende regnskab herfra blev fremlagt og godkendt. Fhv. gård-ejer Peter Clausen, Lundsgårdsmark, fortalte erindringer fra krigens sidste år og fra afstemningstiden. Tidligere karetmager Niels Thuesen fortalte træk fra tiden efter 1920. Mødet var godt besøgt.

Den ordinære generalforsamling holdtes den 26. juni 1971 på hotel Tønderhus. Gårdejer Jacob Jørgensen fratrådte efter mange års medlemskab af bestyrelsen. Nyvalgt blev skoleinspektør J. P. Ditlefsen, Langesø. Beretning og regnskab godkendtes.

Museumsinspektør, dr. phil. S. Schoubye holdt derefter et interessant foredrag om Tønder museum, dets historie og dets værdifulde samlinger.

Bagefter besøgte museet under Schoubyes kyndige ledelse. Deltagerantallet var desværre beskedent.

D. K. H.

Tønder amtskreds.

Efter aftale med museumsinspektør, arkitekt Johs. Hertz mødtes 35 medlemmer af Historisk Samfund d. 25. sept. 1970 ved udgravningerne på Solvig ved Jejsing, hvor arkitekt Johs. Hertz orienterede og viste rundt.

Den 12. nov. 1970 var der på Tønderhus lysbilledforedrag ved overarkivar Aage Rasch fra Rigsarkivet om den gamle slesvig-holstenske kanal. Der var ca. 60 interesserede tilhørere, hvoraf mange gav udtryk for at have haft en meget god og indholdsrig aften.

Ligeledes på Tønderhus holdtes den 30. marts 1971 amtsgeneralforsamling med lysbilledforedrag af kontorchef Franz Wingender, Flensborg, om studevej og studehandel fra Tønder til Husum. Der var godt 70 deltagere.

Egnsvandringen holdtes den 12. juni og gik fra Tønder til Trelstorp under ledelse af pastor Tappe, Læk. Efter kaffebordet i Trelstorp uddybede Tappe betragtningerne fra turen for de 50 deltagere.

De lokale historiske foreninger i Rejsby, Brøns og Skærbæk har hver især holdt et møde, og nu sidst den 25. sept. holdtes der en egnsudflugt til Rømø med 70 deltagere. Det er imponerende at se alt, hvad Skærbæk historiske forening har samlet af gamle brugsgenstande fra hus, stald og mark. De er nu samlet i den forhenværende kommunalbygning i Kongsmark.

S. N.

Sydslesvigsk amtskreds.

Torsdag den 22. oktober 1970 holdt vi vort efterårsmøde i Slesvig i samarbejde med Gottorp amts Lærerkreds.

Professor, dr. phil. Troels Fink talte om »Hvordan 2. zone blev til«. Vi havde valgt dette emne i forbindelse med 50 års dagen for genforeningen, og det kan nok påstås, at vi fik en meget interessant diskussion i tilslutning til professorens redegørelse. Dette arrangement i forbindelse med Gottorp amts Lærerkreds har foranlediget, at bestyrelsen vil foreslå, at vi

laver en fast ordning, så at efterårsmødet holdes i Slesvig med lærerkredsen.

Fredag den 13. november holdt vi møde på centralbiblioteket i Flensborg. Overarkivar Aage Rasch talte om »Ejderkanalen«. Det viste sig, at der var interesse for dette emne. Besøget var tilfredsstillende i betragtning af det store tilbud vi har i Sydslesvig med hensyn til foredrag og kulturelle arrangementer.

Torsdag den 25. marts 1971 holdt amtskredsen generalforsamling på centralbiblioteket i Flensborg. Års- og kasseberetningerne blev godkendt. Pastor Tappe og pens. skoleinspektør Dinsen Hansen blev genvalgt. Efter kaffebordet talte professor ved Århus universitet Jørgen Weibull om »Rigsdagsbranden i Berlin 1933«.

Fredag den 11. juni 1971 gennemførtes aftenvandringen i Flensborg. Trods regnvejr samledes en pæn flok på 32 personer på Havretorvet for at se på resterne af de gamle huse og den store forandring, der er ved at foregå i hele Havretorvsområdet. Lars Schubert fortalte ud fra bogen »Og de troede, at hjertebånd kan bryde« af Ingeborg Møller. Heri skildres på en meget interessant måde den betydning, Havretorvet har haft for slægten slagtermester Partsch, samt den indsats, familien har ydet i national henseende. Wilhelm Iversen, Satrup, der er opvokset i Sankt Hans-kvarteret, fortalte om Skt. Hans kirken og de gamle huses historie.

Onsdag den 30. juni 1971 samledes vi syd for Danevirke i landsbyen Lille Reide. Der var overvældende stor tilslutning med 80-100 deltagere. Lærer Horst Hoop, som er født i Lille Reide, fortalte om landsbyens udvikling og gav i sin redegørelse et levende billede af Lille Reide som bysamfund. Herfra kørte vi over Kurborg-Ellingsted til Hollingsted, hvor lærer Hermann Henken fortalte om kirken. I Treja skole stod kaffebordet parat. Her sluttede professor Troels Fink aftenen med et foredrag om Trejas skolehistorie.

Søndag den 29. august 1971 holdtes eftersommerturen. Vi var heldige med vejret! Det bevirkede, at ca. 100 medlemmer og interesserede om eftermiddagen mødtes ved Vedelspang vandmølle. Bibliotekslektor Poul Kürstein gav en fyldig redegørelse for Vedelspangs betydning for slaget på Isted hede den 25. juli 1850. Fra vandmøllen kørte vi over Sønder Farensted, forbi Læssøes høj og Schleppegrells mindesten til Stolk – Isted – Gammellund og Solbro.

I Jydbæk forsamlingshus bød vandrelærer Werner Christiansen velkommen. Også her blev det til et hyggeligt samvær. Poul Kürstein fortalte om Burchardt Johannsen, der var lærer i Sylvester og fader til politikeren Gustav Johannsen. I Jydbæk forsamlingshus hænges en fotokopi af den trokabsed, som B. Johannsen aflagde til den danske konge, og som han holdt. Det resulterede i, at han i 1864 blev afskediget af prøjserne. Landbrugs-konsulent Henning Jensen, Hatsted, fortalte om N. F. S. Grundtvigs to sønner, Svend og Johann, der begge deltog i Isted-slaget.

Lars Schubert sluttede mødet med at rette en tak til alle dem, der havde bidraget til at gøre turen til en stor oplevelse for Historisk Samfunds medlemmer.

L. H. Sch.

Årsberetning og regnskab 1970-71

Ved *Troels Fink, Peter Kr. Iversen og Hugo Lildholdt.*

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt årsmøde søndag den 16. maj 1971 på Nørherredhus i Nordborg. Mødet begyndte kl. 14, og der var mødt omkring 100 medlemmer.

Formanden, professor Troels Fink, bød velkommen og foreslog som dirigent formanden for Sønderborg amtskreds, rektor D. Keller Hansen, hvilket fik forsamlingens bifald. Dirigenten takkede for valget, og efter at have konstateret, at årsmødet var lovligt indvarslet, gav han ordet til formanden, som indledningsvis meddelte, at han på forrige årsmøde havde ladet sig genvælge for et år, men nu ønskede at trække sig tilbage. Oprindeligt havde professor Fink indvilget i at beklæde formandsposten i to år. På grund af landsarkivar Peter Kr. Iversens sygdom var de to år blevet til fem år. Da landsarkivar Iversen nu var så restitueret, at han mente at kunne genovertage formandsposten, bød professor Fink ham hjertelig velkommen tilbage til arbejdet. Herefter gav Fink et resumé af den omdelte beretning:

Beretningsåret 1970/71 har i første række været præget af stor bogproduktion og stort bogsalg. Ikke nogensinde før har vi et enkelt år udsendt så mange sider på tryk, over 2400 sider, og ej heller har vi nogensinde før haft så stor en indtægt ved salg inden for et enkelt regnskabsår. Salget af bøger indbefattet moms har, som der nærmere vil blive redegjort for ved regnskabsaflæggelsen, alene indbragt 300.000 kr., og i medlemskontingent og abonnementsindtægt for Sønderjysk Månedsskrift har vi modtaget 100.000 kr. Med tilskuddene, som i år på grund af de omfangsrige skrifter har været store, har vi for første gang i vor omsætning passeret den halve million.

Medlemstallet ligger pr. 1. april en smule højere end sidste år ved samme tid, 2932 mod 2921. Ca. 50 medlemmer har dog »glemte« at betale deres kontingent for 1970, og hører vi ikke snart fra dem, bliver de slettet i vort medlemskartotek. Til brug for S sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger har vi ladet udarbejde en statistik over erhvervsfordelingen inden for medlemskredsen, og denne afslører med al tydelighed, at lærerne med et medlemstal på 608 udgør langt den største gruppe af medlemmerne, me-

dens landmændene, som vi før har regnet for vor største medlemsgruppe, nu er rykket ned på andenpladsen med et tal på 244. Erhvervsudviklingen har sat sit præg på sammensætningen af Historisk Samfunds medlemskreds, således at den overvejende del nu bor i byerne. Formentlig vil dette forhold også med tiden komme til at sætte sit præg på indholdet i Sønderjyske Årbøger. Med mellemrum har der inden for styrelse og redaktionsudvalg været drøftet, om man burde udsende Sønderjyske Årbøger i et årligt bind og ikke som nu i to hæfter om året. Man har vejet pro et contra. Ved udsendelsen af to halvbind kommer man to gange i kontakt med medlemmerne, og man kan undgå at udsende særskilt indbydelse til årsmødet, medens man ved udsendelsen af Sønderjyske Årbøger i et bind vil kunne lade dette udkomme indbundet, hvilket mange medlemmer sikkert vil sætte pris på. Redaktionsudvalget har endt sine overvejelser ved at indstille til styrelsens godkendelse, at Sønderjyske Årbøger fra 1972 udsendes i et bind, der udkommer tidligt på efteråret, og at der i maj udsendes en tryksag til medlemmerne indeholdende oplysninger om planerne for sommerhalvårets arrangementer og om nye bøger m. v. Samtidig har redaktionsudvalget indstillet til styrelsens godkendelse, at rektor Fanø aflastes i det krævende arbejde, redaktionen og korrekturlæsningen medfører, ved, at arkivar Dorrit Andersen tilknyttes redaktionen, foreløbig som hjælpesekretær. Med mellemrum må der ske fornyelse og udskiftning indenfor styrelse og redaktioner, og det er af afgørende betydning for foreningens trivsel fremover, at den unge generation inddrages i arbejdet, så at der kan komme nye impulser, og at nye kontakter til historikere kan knyttes.

Også for Sønderjysk Månedsskrifts vedkommende sker der, og er der sket forandringer. Sidste år kunne vi ved årsmødet med en vis stolthed nævne, at 1969-årgangen havde et omfang på 392 sider. I 1970 er rekorden allerede slået med 32 sider, og i 1971 vil sidetallet yderligere stige, idet styrelsen har besluttet, at de månedlige hæfter skal have et omfang på 40 sider. En af årsagerne hertil er, at Vilh. la Cour har standset udgivelsen af Grænsevagten, og for til dels at udfylde det tomrum, der herved er opstået, er der efter aftale med ham besluttet, at nogle af Grænsevagtens traditionelle stofområder, som f. eks. dokumentarisk stof samt grænselandsnoter (ved Fr. Rudbeck) og nationalpolitiske oversigter skal videreføres i Sønderjysk Månedsskrift. Men for at undgå enhver misforståelse skal her understreges, at det sædvanlige folkeligt historiske stof bibeholdes i månedsskriftet. Det stof er tidsskriftet skabt på, og det har båret det gennem snart 50 år. Det har tidligere været nævnt, at Historisk Samfund for et par år siden af forsikringsselskabet Hafnia fik stillet en garanti på 50.000 kr. til rådighed for udgivelsen af billedbogen Nordslesvig 1920-70 med løfte om, at disse penge ville blive udbetalt til Historisk Samfund som jubilæumsgave i 1972. Det gode salg af billedbogen har bevirket, at vi ikke har behøvet at lægge beslag på denne garanti, og styrelsen har derfor besluttet, at pengene skal stilles til rådighed for udvidelse af Sønderjysk Månedsskrift inden for en 3-årig periode. Trods forhøjelsen af abonnementsprisen til 30 kr. om

året regner vi med, at månedsskriftet vil give underskud i et par år, og håber på øget fremgang. Takket være det nye stofområde, en bedre kvalitet såvel i indhold som i ydre fremtoning, er holdertallet siden sidste årsmøde øget fra 1321 til 1435 — en fremgang på 114. Redaktionen, især dens sekretær, fru Inger Bjørn Svensson, fortjener stor tak for en god og meget tidkrævende indsats.

På sidste årsmøde nævntes nogle bøger, der var under forberedelse. Først og fremmest den nye billedbog om Nordslesvig 1920-70 under redaktion af Ole Bech og Eskild Bram. Bogen udkom noget forsinket i slutningen af juni og er foreløbig solgt i godt 6000 eksemplarer. Da der samtidig er solgt op imod et par tusind eksemplarer af den »gamle« billedbog, Sønderjylland indtil 1864, har vi kunnet klare den økonomiske belastning, som en udgivelse af et sådant format jo altid må være for en forening. Tredie udgave af Sønderjylland indtil 1864 er ved at være udsolgt; der er kun 1000 eksemplarer tilbage, og det tidspunkt begynder vel igen at nærme sig, da det må tages under overvejelse, om et nyt oplag skal trykkes. Foreløbig vil det dog være rimeligt først at tænke på det bind, der skal omfatte tiden 1864-1920.

Inden for serien *Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland* har Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i Sønderjylland kunnet udsendes i to halvbind på tilsammen 936 sider. Udgiveren, seminarielektor H. V. Gregersen, har lagt et kæmpearbejde i dette bogværk, ikke mindst i det omfattende notestof, som tillige med brevene bringer meget nyt og værdifuldt stof til belysning af forholdene i tiden fra omkring 1840-1864. Der fremtræder af bogen et mere nuanceret billede af bonden og politikeren Laurids Skau, end vi kendte det i forvejen. Landsarkivar, dr. Harald Jørgensen har i bogen Genforeningens statspolitiske baggrund (417 s.) kastet nyt lys over begivenhederne 1918-20, og Historisk Samfund har også med udsendelsen af denne bog været med til på en værdig måde at fejre mindeåret 1970. Den i sidste årsberetning omtalte udgivelse af Pistorius' brevbog fra 1500-tallet ved pastor A. Andersen er nu så vidt fremskreden, at den vil kunne foreligge færdig i løbet af et par måneder. Foreløbig er 300 af bogens 400 sider xeroxkopieret i 200 eksemplarer. Som nævnt sidste år regnes der på grund af værkets specielle karakter kun med et lille salg til biblioteker og videnskabelige institutioner og vel enkelte kirkehistorikere og andre særligt interesserede. Det er et imponerende arbejde, pastor Andersen her har præsteret. Et af vore smertensbørn, 3. bind af Åbenrå Bys Historie, har været lovet færdig i indeværende kalenderår, men da de sidste manuskripter endnu ikke foreligger, må der beklageligvis nok sættes et spørgsmålstejn ved løftet.

I serien »*Sønderjyske levnedsløb*«, tidligere kaldt den lille serie, har vi i december ved arkivar Dorrit Andersen udgivet J. N. H. Skrumsagers skildring af hans første hustru, Ane Marie f. Kloppenborg. Det er en bog, der er blevet solgt og læst. Nu til jul håber vi at kunne udsende museumsinspektør Hanne Poulsens bog om Åbenrå-maleren Jes Jessen. Det vil for

kunst- og kulturhistorisk interesserede blive en lækkerbidsken. I serien er tidligere udsendt 1. del af fhv. folketingsmand Jens Bladts interessante erindringer fra tiden, før han indvalgte i Folketinget. Nu foreligger i korrektur under redaktion af overbibliotekar G. Auring 2. del, som kan ventes udsendt efter sommerferien. I serien Sønderjyske levnedsløb har vi også et par andre bøger under forberedelse, og vi har vel derfor lov til at konstatere, at den serie, som vi påbegyndte uden navn og med nogen betænkelighed for godt 15 år siden, er blevet en succes. Flere af de små bøger er udsolgt, og andre har måttet genoptrykkes.

Af andre bøger, der er under forberedelse, kan nævnes en lille bog med nogle af de vigtigste taler, der blev holdt i jubilæumsåret 1970, deriblandt naturligvis alle Dybbøl-talerne. Bogen, der udkommer i nær fremtid, redigeres af et udvalg bestående af amtskontorchef J. P. Caspersen, rektor A. Feilberg Jørgensen, rektor D. Keller Hansen og landsarkivar Peter Kr. Iversen med cand. mag. G. Tybjerg som redaktionssekretær. Under forberedelse er også et manuskript, som givetvis vil vække opsigt langt ud over Historisk Samfunds medlemskreds, nemlig en bog af dr. Sig. Schoubye om sønderjysk sølv, men bogen kan dog nok først ventes færdig ad åre. I forbindelse med omtalen af bogudgivelserne kan naturligvis nævnes, at Historisk Samfund i november havde den store glæde og ære at modtage en gave på 25.000 kr. fra Ingrid-Fondet for Sønderjylland. Beløbet skal anvendes til en konkret forskningsopgave, og redaktionsudvalget for skrift-rækken, som har fået sagen overdraget til behandling, har besluttet at lade udskrive en prisopgave over et emne med tilknytning til Gråsten slots og flækkes historie. Førsteprisen er på 15.000 kr., og der er to præmier på 5.000 kr. Besvarelserne skal være afleveret anonymt inden den 1. sept. 1973. H. M. dronningen har billigt den foreslåede anvendelse af pengene.

Af den øvrige oplysende virksomhed kan nævnes, at målet for den såkaldte »store egnsvandring«, der som sædvanligt var arrangeret af næstformanden, viceskoleinspektør Chr. Stenz, var Flensborg og omegn. Den fandt sted den 5. september, og mange kyndige gav vejledning til de ca. 200 deltagere. Desuden har der i amtskredsene været arrangeret 12 møder med ca. 680 tilhørere og 8 udflugter, aftenvandring m. v. med ca. 560 deltagere. Overarkivar ved Rigsarkivet Aage Rasch talte ved de tre af møderne i Flensborg, Tønder og Åbenrå om den slesvig-holstenske kanal og viste lysbilleder i tilknytning hertil. Et vejledende kursus i personalhistorisk arbejde var arrangeret sidste efterår med arkivar Viggo Petersen som leder. Der var 14 deltagere.

Historiske Samlinger for Sønderjylland har takket være tilskud fra Dansk Kultursamfund kunnet fortsætte arbejdet stort set uændret, dog har lærer Jens Kristensen på det sidste meddelt os, at han nu må afvikle indsamlingen af traditionsstof. Vi benytter lejligheden til at takke ham for mange års godt og interesseret medarbejderskab. Indsamlingen af billeder er i beretningsåret nået op på ca. 3500 eller 1000 flere end det sidste par år. Der er modtaget en meget stor gave af frk. Gudrun Brink Schmidt, Egernsund, på ca. 700 billeder, især fra familien Schmidt, Øster-Lindet.

Endvidere er der ved køb erhvervet mange billeder fra Skærbæk, Brede, Sønderborg og Åbenrå. Fotograferingen af gamle gårde og huse i Tønder amt har været fortsat omend i et noget mindre tempo. I år er der afleveret billeder fra Tønder landsogn samt fra Emmerlev og Rabsted sogne. Fru Vibeke Gribsvad har som hidtil ordnet og registreret billedmaterialet.

Historisk Samfund deler med Historiske Samlinger en assistent, hvis lønning afholdes af tilskud af den sønderjyske amtskommune. Tilskuddet var oprindeligt før kommunalreformen 10 øre pr. indbygger, men er fra 1. april 1971 forhøjet til 15 øre. Styrelsen retter en hjertelig tak til Sønderjyllands amtskommune, der derved sikrer lønnen til den pågældende assistent. Når Historiske Samlingers lokaler er udvidet og nyindrettet efter landsarkivets udvidelse om et par år, kan der forhåbentlig skaffes midler til ansættelse af en videnskabeligt uddannet leder af Historiske Samlinger, som også gerne skulle kunne tage sig af visse opgaver inden for Historisk Samfund.

Et år er gået, og der er igen holdt status. Som indledende bemærket synes vi selv, at det har været et godt år. Det er dog i en tid, hvor der ofte klages over manglende tilslutning til folkelige og kulturelle aktiviteter, værd at lægge mærke til, at vore medlemmer, abonnenter og andre købere sidste år har villet modtage vore tilbud og kunnet betale over 400.000 kr. i abonnement og for vore skrifter. Vi har grund til at være taknemmelige for tilskud fra fonds, amtskommune og stat, men vor tak må i første række rettes mod vor trofaste medlemskreds og vore gode medarbejdere, hvad enten de er beskæftiget på vort kontor eller leverer bidrag til vore tidsskrifter og skriftserier. Uden denne hjælp og uden denne medhu kunne foreningen ikke eksistere.

I tilslutning til beretningen holdt professor Fink et foredrag om historiens betydning for mennesket i grænselandet 50 år efter genforeningen (trykt i Sønderjysk Månedsskrift 1971, s. 201 ff.).

Beretningen godkendtes, og derefter gav dirigenten ordet til kassereren, bankdirektør H. Lildholdt, som aflagde regnskabet (jvf. omstående), der enstemmigt blev godkendt af forsamlingen.

Under punkt 3, valg, meddelte dirigenten, at Troels Fink, W. Christiansen, Knud Fanø, Johan Hvidtfeldt, H. Neumann og H. Lildholdt var på valg. Formanden meddelte, at der fra H. Neumann, Haderslev, var indgået en skrivelse, hvori Neumann meddelte, at han efter ca. 30 år i styrelsen fandt det på tide ikke at lade sig genvælge. I stedet for Neumann foreslog formanden lærer Tage Madsen, Bylderup, som valgtes. W. Christiansen, Fanø, Lildholdt og Hvidtfeldt genvalgtes.

Næstformanden, viceskoleinspektør Chr. Stenz, takkede formanden og H. Neumann for en god indsats for Historisk Samfund for

Sønderjylland og foreslog professor Troels Fink og museumsinspektør H. Neumann udnævnt til Historisk Samfunds æresmedlemmer, hvilket skete ved akklamation.

Under »Eventuelt« redegjorde Chr. Stenz for planerne for egnsvandringen, som skulle gå til Sydfyn og afholdes den 6. september.

Da ingen andre ønskede ordet, takkede dirigenten forsamlingen for ro og god orden.

I umiddelbar tilslutning til årsmødet holdt styrelsen konstituerende møde. Til forretningsudvalget valgtes landsarkivar Peter Kr. Iversen (formand), viceskoleinspektør Chr. Stenz (næstformand), bankdirektør Hugo Lildholdt (kasserer) og lærer Tage Madsen (sekretær).

Valgene til redaktionsudvalg og øvrige udvalg var genvalg. Den nye formand præsenterede efter at have takket for valget den nye sekretær for årsmødets deltagere.

Efter kaffebordet fortalte museumsinspektør Poul Kærum, Forhistorisk museum, Århus, om dysserne i Blomeskobbøl, hvortil der efter årsmødet var arrangeret en udflugt.

Regnskab for året 1. april 1970 til 31. marts 1971

<i>Indtægter:</i>	<i>Udgifter:</i>
Beholdning pr. 1/4 1970 ... 55.521,65	Sønderjyske Arbøger 61.491,04
Medlemsbidrag 58.102,98	Skrifter 278.113,41
Salg af skrifter 267.013,05	Sdj. Månedsskrift 42.301,06
Tilskud til skrifter 87.325,00	Kontorhold 13.643,94
Sdj. Månedsskrift 27.471,35	Lønninger 28.425,02
Tilskud 43.325,90	Møder o. l. 4.855,17
Renter 7.773,16	Repræsentation 1.572,38
Egnsvandring 608,36	Amtskredsene 4.345,00
Moms o. l. 20.943,42	Kontingent S.L.F. 1.749,50
	Forsikringer o. l. 748,20
	Porto o. l. 6.956,20
	Diverse 7.619,27
	Beholdning pr. 31/3 1971 ... 116.264,68
<u>Kr. 568.084,87</u>	<u>Kr. 568.084,87</u>

Status pr. 1. april 1971

<i>Aktiver:</i>	<i>Passiver:</i>
Beholdning 116.264,68	Ingrid-Fondet for Sdj. 25.000,00
Udestående for salg 3.000,00	Henlagt til skrifter,
→ balance 8.821,25	moms o. l. 100.000,00
	Egnsvandringsfond 3.085,93
<u>Kr. 128.085,93</u>	<u>Kr. 128.085,93</u>

Åbenrå, den 1. maj 1971.

Hugo Lildholdt.

Regnskabet er eftertalt og revideret og sammenholdt med de foreliggende bilag og fundet i orden.

Beholdningerne er konstateret.

Åbenrå, den 10. maj 1971.

Sv. Lyck.

C. O. Henningsen.

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1970 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som de foregående år i afgangslisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til vort kendskab, medens tilgangslisten omfatter alle nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge.

Pr. ultimo oktober 1971 udgør medlemstallet 2916, der fordeler sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Haderslev by	197	Åbenrå by	274
Haderslev amt	364	Åbenrå amt	268
Sønderborg by	101	Sydslesvig	180
Sønderborg amt	177	Storkøbenhavn	309
Tønder by	152	Øvrige Danmark	593
Tønder amt	275	Udland	26

Afgang ved død

Andersen, Emilie, arkivar ved Rigsarkivet, Brønshøj	Larsen, L. P., tømrermester, Næsbyskov
Andersen, Nicolai, gårdejer, Fjelby, Skovby, Als	Laursen, Jens Chr., kontrolassistent, Bovrup
Boeck, Holger, overretssagfører, Åbenrå	Lorenzen, Cathrine, Ballum
Gødert, H., overlærer, Charlottenlund	Lykkebo, T. A., læge, Sommersted
Hansen, Chr., sognefoged, Fole	Møller, Jesper M., gårdejer, Skrydstrup
Hansen, Per, præst, Valby	Madsen, M. Merrild, skoleinspektør, Over Jerstal
Heick, Fr., direktør, Overlund	Neumann, Marcus, gårdejer, Sdr. Vilstrup
Holst Jens, gårdejer, Høgslund	Nielsen, Hans, fhv. gårdejer, Sdr. Hostrup
Hugger, Ernst P., vandrelærer, Flensborg	Rasmussen, Hans, salgschef, Haderslev
Jensen, Thomas, komm. undersøger, Haderslev	Timmermann, Helene, fru, Gram
Kaufmann, Thomas, fhv. væver, Bovrup	Volquardsen, Johan R., digegreve, Tetenbøl
Kirchhoff, Johs., kgl. aut. translator, Åbenrå	Wulf, Claus, konrektor, Rendsborg.

Tilgangsliste

Andelsbanken, Rødding	Asmild, Sven, statsaut. revisor, Åbenrå
Andersen, K. James, Herning	Asmussen, Margot, børnehaveleder, Flensborg
Andersen, Aage, stenhugger, Gundsømagle	Asmussen, Tinne, fru, Øster Lindet
Andresen, Antoni, Jejsing	Ballhorn, Fritz, overassistent, Herlev

- Bergholt, Hans Henning, togbetjent,
Fredericia
- Brodersen, Erik, gårdejer, Tødsbøl
- Bundgaard, T., boghandler, Højer
- Carstensen, Carl H., stud. mag.,
Åbyhøj
- Christoffersen, Arne Krogh, lærer,
Svogerslev
- Christensen, Jens I. P., seniorsergent,
Bevtoft
- Christensen, Niels, gårdejer, Stenderup
- Christensen, Ole Barfod, lærer, Åbenrå
- Christiansen, Peter, smedemester,
Ørsted
- Duus, Nis, Haderslev
- Ebbesen, Johannes, fhv. gårdejer,
Harreby
- Frandsen, Viggo, ingeniør, Tønder
- Fredslund, Hans, fhv. gårdejer,
Hygum
- Frisberg, Claus, journalist, Varde
- From, Knud, Hvinderup
- Gad, G. E. C., boghandler, København
- Gammelgaard, Magnus, Doverholm
- Gamborg, Steen, adjunkt, Sønderborg
- Gustafsson, Nils, Hillerød
- Hansen, Else, kontorassistent,
Løjt Kirkeby
- Hansen, Else Heien, fru, Nakskov
- Hansen, O. Storm, bibliotekar,
Augustenborg
- Hansen, P. Gram, gårdejer,
Enderupskov
- Heine, Verner, værkfører, Åbenrå
- Henken, Herman, skoleleder, Treja
- Henriksen, Vagn Bo, overmontør,
Åbyhøj
- Holm, C., boghandler, Horsens
- Hørder, Kirsten, læge, Århus
- Jacobsen, Arnold, landmand, Rødding
- Jensen, Bodil, økonoma, Gram
- Jensen, Chr. H., Gram
- Jensen, Ingeborg, Slangerup
- Jensen, Jens Klarlund, installatør,
Bevtoft
- Jensen, Knud, amtsvejinspektør,
Tønder
- Jensen, Ole, stud. mag., Hobro
- Jeppesen, A. E., ingeniør, Brovst
- Johannsen, Andreas, læge, Vejle
- Junker-Hansen, Lene, lærer, Treja
- Juul, Jørgen, overlæge, Åbenrå
- Jørgensen, Jørgen, fhv. gårdejer,
Sdr. Busholm
- Kasse, Emanuel, Åbenrå
- Klausen, Peter, Farris
- Knoop, Lizzie, Tønder
- Knudsen, Mogens, installatør, Hygum
- Kock, Jens Christensen, bibliotekar,
Sønderborg
- Kock, M., grosserer, Vejle
- Kolpen, Povl Martin, lærer, Rendsborg
- Kristiansen, Bodil, lærer, Sommersted
- Kromann, Hanne, lærer, Bøl,
Sydslesvig
- Kuhr, Karl, bogtrykker, Gråsten
- Kværnø, Anne Marie, lærer, Rødding
- Langmaack, Bernd, dr. med.,
Flensborg
- Larsen, Johannes, toldkontrollør,
Rungsted Kyst
- Lassen, Marie, fru, Virum
- Lassen, Peter, arbejder, Skodborg
- Lehmann, Peter, Sdr. Hygum
- Lemwich-Müller, Bent, prokurist,
København
- Lock, Carl, København
- Lorenzen, Amalie, fru, Bov
- Lorenzen, Asmus, Fiskebæk
- Lund, Edith, fru, Gram
- Lund, Peter, regnskabsassistent,
Rødovre
- Madsen, Otto, København
- Madsen, Ove, boghandlerelev, Ribe
- Morsing, Knud, skoleinspektør,
Flensborg
- Mortensen, Lis Hejner, lærer,
Sommersted
- Müller, Ursula, Rinkenæs
- Mølgaard-Larsen, Jens, gårdejer,
Mojbøl
- Nielsen, Arne, landbrugslærer,
Kærhusgård
- Nielsen, Erik B., forstfuldmægtig,
Kollekolle
- Nielsen, H. C., mejeribestyrelse, Bevtoft
- Nielsen, Sonja Kahr, fru, Rødding

- Nielsen, Troels, Sønderborg
 Nissen, Hans, stud. scient., Galten
 Olsen, Annelise, apoteker, Åbenrå
 Paulsen, Frederik, docent, Alkersum, Føer
 Petersen, Alis, fru, Åbenrå
 Petersen, L. Bjerregaard, kontor-assistent, Vejen
 Petersson, Orla S., ingeniør, Kolding
 Ploug, Birgit, fru, Rødding
 Poulsen, Knud, lærer, Ellund, Sydslesvig
 Rasmussen, Knud, landinspektør, Toftlund
 Rasmussen, Rasmus, proprietær, Hoptrup
 Rosenkilde, Aage, Horsens
 Ross, Gunnar, ingeniør, Åbenrå
 Simonsen, T., viceskoleinspektør, Nustrup.
 Sorgenfrei, Leif, lærer, Haderslev
 Stannow, Karen, børnehavelærerinde, Flensborg
 Steg, Asmus, landmand, Fiskebæk
 Svendsen, Valborg, læge, Odense
 Søberg, Dagmar, Nustrup
 Sørensen, Fr., skoleinspektør, Sønderborg
 Sørensen, Marianne, børnehaveleder, Flensborg
 Sørensen, Viggo, urmager, Rødding
 Therkildsen, Therkild, Rejsby
 Thomsen, H., Gråsten
 Thomsen, Hans, gårdejer, Bovlund
 Thomsen, Hans Jørgen, gårdejer, Fole
 Thomsen, Inger Sophie, stud. mag., Århus
 Thomsen, Peter, gårdejer, Sdr. Hostrup
 Tychsen, Max, mejerist, Flensborg
 Uerkvitz, Grethe, lærer, Treja
 Uldall, Sten, journalist, København
 Valbjørn, Jørgen, fotograf, Gram
 Vase, Kirsten og C. E., lærere, Sommersted
 Vedel-Smith, Henrik, stud. mag., Århus
 Vennitz, Harvey, overlæge, Åbenrå
 Wilcke, Birger, politiadvokat, Charlottenlund
 Witt, Bente, lærer, Øster Lindet
 Wive, Hans Christiansen, cand. mag., Uppsala
 Work, Hans P., Oksenvad.

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland

1. Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*. Udsolgt.
2. P. J. Refshauge: *Bonden, der blev landråd*. Udsolgt.
3. *Tønder gennem tiderne*. Under redaktion af M. Mackeprang. Udsolgt.
4. M. H. Nielsen: *Fra slesvigsk fattigvæsens fortid*. Udsolgt.
5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie*. Udsolgt.
6. *Navneregister til H. P. Hanssens værker*. Udg. af Johan Hvidtfeldt.
7. *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse*. Udsolgt.
8. Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere*. Udsolgt.
9. Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*. 2. udg. revideret og udvidet af Hans H. Worsøe. Indb. kr. 8,00 (16,00).
10. *Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark*. Red. af Claus Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Kr. 10,00 (20,00).
11. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavlelitteratur*, 2. udg. m. tillæg: Manuskripter vedrørende sønderjysk personalhistorie i landsarkivet, Åbenrå, ved Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 10,00 (20,00).
12. *Nordslesvig efter genforeningen*. 7 radioforedrag. Udsolgt.
13. Thorvald Petersen: *Fra Als til Tønder*. Udsolgt.
14. N. Black Hansen: *Åbenrå annaler, 1524, 1584–1694*. Kr. 4,00 (8,00).

15. Peter Kr. Iversen: *Kniplingskrammer Jens Wulffs dagbog*. Udsolgt.
16. A. Svensson: *Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis*. I uds., II kr. 10,00 (20,00), III kr. 15,00 (30,00).
17. H. V. Gregersen: *Niels Heldvad*. En biografi. Udsolgt.
18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: *Kaptajn Hans Bruhns erindringer*. Udsolgt.
19. Asger Nyholm: *Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogeskripter-nes tid*. Udsolgt.
20. Knud Kretzschmer: *Den sønderjydske fond*. Kr. 10,00 (20,00).
21. H. V. Gregersen: *Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier*. Kr. 10,00 (20,00).
22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: *Borgmestre, rådmænd, byfogder og byskriver i Flensborg 1550–1848*. Indb. kr. 10,00 (20,00).
23. G. Japsen: *Den nationale udvikling i Åbenrå 1800–1850*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
24. Sigurd Schoubye: *Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønderegnet 1550–1900*. Udsolgt.
25. *Åbenrå bys historie*. Under redaktion af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Bd. I kr. 16,50 (33,00), i skindbind kr. 31,00 (62,00). Bd. II kr. 25,00 (50,00), i skindbind kr. 38,00 (76,00).
26. Harald Jørgensen: *To ungdomsvenner. H. P. Hanssen, H. V. Clausen*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
27. H. Hejselbjerg Paulsen: *Sønderjydske psalmesang 1717–1740*. Indb. kr. 22,00 (44,00).
28. H. V. Gregersen: *Den lüneburgske saltoktroi. Et bidrag til salthandelens historie i hertugdømmet Slesvig*. Indb. kr. 17,00 (34,00).
29. Johan Hvidtfeldt: *Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795–1805*. Indb. (Udsolgt).
30. *Tønder seminarie-stat 1788–1963*. Udarb. af Jens Lampe under medvirken af Asger Nyholm og Erik Larsen. Indb. kr. 25,00 (50,00).
31. Peder H. Smidt: *Hverdag og fest. Vestslesvigske minder*. Udsolgt.
32. *Jacob Fabricius d. Yngres optegnelser*. Udgivet af A. Andersen. Indb. kr. 30,00 (60,00).
33. H. V. Gregersen: *Lawrids Skaus brevveksling med politiske venner i København. C. F. Allen, H. N. Clausen, Orla Lehmann, J. W. Marckmann, Carl Ploug*. Indb. kr. 30,00 (60,00).
34. *Johannes Oldendorphs selvbiografi*. Udgivet ved A. Andersen. Indb. kr. 10,00 (20,00).
35. L. S. Ravn: *Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
36. M. Favrholt: *Haderslev Latinskoles historie 1567–1967*. Indb. kr. 25,00 (50,00).
37. Jens Engberg: *Det slesvigske spørgsmål 1850–1853*. Indb. kr. 30,00 (57,50).
38. Mourits Mørk Hansen: *Livs-erindringer*. Udgivet ved H. V. Gregersen. Indb. kr. 25,00 (49,50).
39. Peter Kier: *Min rejse gennem jordelivet*. Udgivet ved Jens Holdt og Hans Hejselbjerg Paulsen. Indb. kr. 25,00 (49,50).
40. G. Japsen: *Det danskesprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814*. Indb. kr. 30,00 (57,50).
41. G. Japsen: *De nordslesvigske sparekassers historie*. Indb. kr. 35,00 incl. moms (60,00).
42. H. V. Gregersen: *Lawrids Skaus brevveksling med politiske venner i Sønderjylland*, to halvbind. Indb. kr. 60,00 incl. moms (90,00).
43. Harald Jørgensen: *Genforeningens statspolitiske baggrund*. Indb. kr. 36,00 incl. moms (60,00).

- Sønderjylland. Historisk Billedbog*. Tiden indtil 1864 ved Jørgen Paulsen og Poul Kürstein. 3. oplag. Indb. kr. 31,00 incl. moms (54,00).
- Nordslesvig 1920–70. Historisk Billedbog* ved Ole Bech og Eskild Bram. Indb. kr. 36,00 incl. moms (70,00).
- Nicolai Svendsen: *I genforeningens tjeneste*. Sønderjyds Skæbne III. Kr. 18,00 (36,00).
- Johannes Pistorius: *Quattuor Centuriæ Epistolarum*, Provst Johannes Pistorius' Brevsamling 1541–1605 (1614). Udgivet ved A. Andersen. Indb. kr. 60,00.
- Sønderjylland 1970*. Taler i jubilæumsåret. Indb. kr. 10,00 (15,00).
- Hans Andersen: *En dansk sydslesvigsk livsgerning (A. Edsen Johansen)*. Kr. 10,00.

*

Sønderjyske levnedsløb

- Marie Boesen: *Agnes Smidt fra Lundsmark*. Træk af en livshistorie. Udsolgt.
- Hans Hansen: *Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste*. Kr. 5,00 (10,00).
- Morten Kamphövener: *Skrumsager. En sønderjysk fører*. Udsolgt.
- Johan Meyer: *Det gamle Frøslev*. Udsolgt.
- Th. Kaufmann: *Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet*. Indb. kr. 8,00 (16,00).
- Frederik Høyberg: *Gennem 80 år*. Indb. kr. 8,00 (16,00).
- Andreas Øster: *Barn i Herrnhuternes Christiansfeld*. 2. oplag. Indb. kr. 9,75 (19,50).
- Jens Bladt: *Alsiske minder*. Indb. kr. 10,50 (21,00).
- H. Gjessing: *Drengear og manddomsvirke i Tønder*. Udgivet ved Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 11,00 (22,00).
- I. J. I. Bergholt: *Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig*. Indb. kr. 11,00 (22,00).
- J. N. H. Skrumsager: *Ane Marie Skrumsager*. Udgivet ved Dorrit Andersen. Indb. kr. 12,00 (21,00).
- Jens Bladt: *»... og så blev jeg folketingsmand«*. Indb. kr. 15,00 (25,00).
- Hanne Poulsen: *Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå*. Indb. kr. 18,00 (31,00).

*

*Bøgerne fås ved henvendelse til Historisk Samfunds ekspedition.
Hvor andet ikke er anført, er medlemsprisen excl. moms.
Normalprisen (incl. moms) er angivet i parentes.*

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

har følgende styrelse:

Formand: landsarkivar Peter Kr. Iversen,
Åbenrå

Næstformand: viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Åbenrå

Kasserer: bankdirektør Hugo Lildholdt, Åbenrå

Sekretær: lærer Tage Madsen, Bylderup

Amtsudvalgsformænd:

gårdejer Kr. Hansen, Højvang, Skodborg
rektor D. Keller Hansen, Sønderborg
gårdejer Søren Nissen, Harres
fuldmægtig Holger Jacobsen, Åbenrå
kontorchef Lars Schubert, Flensborg

Styrelsesmedlemmer iøvrigt:

viceskoleinspektør W. Christiansen, Tønder
rektor Knud Fanø, Flensborg
rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt,
København
amanuensis, dr. phil. G. Japsen, Lystrup
arkivar Viggo Petersen, Mjølss
apoteker, dr. pharm. Hans-Iver Toft, Tønder
cand. polit. fru Inger Bjørn Svensson,
Haderslev
seminarielektor, dr. phil. S. Schoubye, Tønder

**Formanden, næstformanden, kassereren og
sekretæren danner forretningsudvalget**

Æresmedlemmer:

generalkonsul, professor, dr. phil. Troels Firsiroti
og museumsinspektør Hans Neumann

Sekretariat og ekspedition:

Landsarkivet, 6200 Åbenrå,
tlf. (046) 2 46 83. Giro 4 26 82
Åben kl. 9-16 - Lørdag lukket

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger: Knud Fanø,
box D, Sydbank A/S, 6340 Kruså,
tlf. (021) 2 23 31

Sønderjysk Månedsskrift:
Inger Bjørn Svensson,
H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev,
tlf. (045) 2 17 37

Skriftrækken: Viggo Petersen,
Landsarkivet, 6200 Åbenrå,
tlf. (046) 2 27 04

Kassererens adresse:

Hugo Lildholdt,
Sydbank A/S, 6200 Åbenrå

Giroindbetalinger foretages på giro 4 26 82
Historisk Samfund for Sønderjylland,
kassereren, 6200 Åbenrå

Sønderjyske Årbøger er Historisk Samfunds
medlemsskrift. Medlemskontingentet er
f. t. 20,00 kr. + forsendelse

Indmeldelser modtages af sekretariatet,
af alle styrelsesmedlemmer og
de lokale tillidsmænd

Sønderjyske Årbøger og skrifterne
er i kommission hos
Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,
Siljngade 6-8, 2300 København S.

PORTO

LANDBOHISTORISK SELSKAB

Rigsarkivet

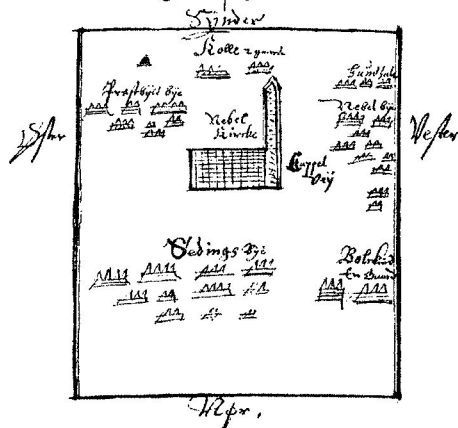
Rigsdagsgården 9

1218 København K

PRÆSTEINDBERETNINGER TIL OLE WORM

- I. Indberetninger fra Ålborg og Ribe stifter
1625-42 (udkommet)
- II. Indberetninger fra Århus, Fyn og Lunde
stifter 1622-25 (under forberedelse)

Nebell Sögen.

Sognekort over Nørre Nebel fra 1638

Indberetningerne udgives af Landbohistorisk Selskab
ved arkivar, cand. mag. Frank Jørgensen under tilsyn af
professor, dr. phil. John Kousgård Sørensen

Undertegnede

navn _____

stilling _____

adresse _____

bestiller herved Præsteindberetninger til Ole Worm, I Alborg og Ribe stifter 1625-42 (XXXXIX + 295 sider) til en pris af 44 kr. (bogladepriis 58,50 kr.)

Jeg ønsker 2. bd. tilsendt, når det foreligger (sæt kryds).

Gennem de antikvariske og topografiske indberetninger til Ole Worm fra 1620'erne og 1630'erne får vi en ganske detailleret beskrivelse af Christian 4.s Danmark. Sogn for sogn har præsterne beskrevet eller nævnt gårde, byer, søer, høje og dale, antikviteter, men tillige også i enkelttilfælde fortalt sagn og historier. Sognebeskrivelserne kunne også være forsynet med kortskitser, tegninger af runestenene, gengivelser af indskrifter, mønter, formodede gravsten, afskrifter af epitafier. Ganske vist forelå der en udførlig instruktion fra 1622, udsendt af Danske Kancelli til alle bisper i Danmark og Norge, men ikke alle tog den lige alvorligt.

Ideen til denne indsamling stammer sandsynligvis fra Worm selv, men må være støttet af kansleren Christian Friis. Ikke alle indberetninger er bevaret, således mangler beskrivelser fra Viborg, Sjælland og Slesvig stifter, men de bevarede indberetninger har næsten alle været udgivet tidligere, dog meget spredt og i nogle tilfælde ufuldstændigt. I denne udgave er alle indberetninger fra det nuværende danske område samlet, og de udgives ubeskåret. Desuden er samtlige latinske afsnit af teksterne oversat i noterne, og alle kort og tegninger er gengivet i auto- eller stregkliché.

1. bind indeholder indberetninger fra Ålborg og Ribe stifter, mens 2. bind vil medtage materialet fra Århus og Fyns stifter samt Bornholm. 2. bind vil blive afsluttet med et sted- og personnavneregister til begge bind.

Billigt tilbud på smuk bog fra Historisk Samfund for Sønderjylland

HANNE POULSEN:
JES JESSEN . MALEREN FRA ÅBENRÅ

Historisk Samfund for Sønderjylland
Adr.: Landsarkivet
6200 Åbenrå

Postbesørges
ufrankeret
modtageren
betaler
portoen

94

Hans Andersen: En dansk Sydslesvigers Livsvej. Historisk Samfund for Sønderjylland har erhvervet et mindre parti af den lille bog om tegneren og pædagogen Andreas Edsen Johannsen, som er skrevet af Hans Andersen, Kongsbørg. Bogen kan ved henvendelse direkte til Historisk Samfund fås for kr. 10,-.

Benyttede vedlægningens bestillingskort!

HANNE POULSEN: JES JESSEN. MALEREN FRA ÅBENRÅ

208 sider, rigt illustreret (delvis i farver), indbundet. Færvørpris kr. 18,00 (normalpris kr. 31,00).

Maleren Jes Jessen, der blev født i Åbenrå i 1743, var en meget alsidig mand, og fra hans hånd findes derfor både kirkelige arbejder, portrætmalerier, skildrerier, prospekter, skibsportrætter, dekorationsmaleri og meget mere, og måske på grund heraf er han blevet en meget kendt og yderst populær skikkelse i Sønderjylland. Han var en meget benyttet maler ved islandsættelser af kirker i omegnen af Åbenrå, og derfor ejer mange af disse kirker stadig altertavler, prædikestole, stolestader o.s.v., der er udsmykket af Jes Jessen. I de senere år er der ved nyrestaureringer i høj grad taget hensyn hertil. Hans verdslige portrætter er vel næppe af særlig fremragende kunstnerisk kvalitet, men deres kulturhistoriske værdi er overordentlig stor. Deres mere end ganske overfladiske registrering af modellens daglige arbejde og fortløbet har ligget maleren på sinde, det har været ham en fornøjelse, og han har formået at bibringe i det mindste en af sine elever den samme interesse, nemlig C. W. Eckersberg, der i den henseende er enestående blandt de malere, der gik ud fra Akademiet. Sin mest selvstændige indsats ydede Jes Jessen med sine blomsterbilleder på møbler og panelværk, og ingen anden, hverken i kongeriget eller hertugdømmene, har på bondemøbler malet blomster, der kunstnerisk står på højde med de bedste af Jes Jessens brogede buketter på sort bund.

Om denne kunstner har museumsinspektør Hanne Poulsen nu skrevet en fængslende bog, som Historisk Samfund har udgivet i serien *Sønderjyske Levnedsløb*. Bogen er rigt illustreret, også i farver, men alligevel kan medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland og foreningerne, der er tilsluttet D.H.F., erhverve den for kun kr. 18,-. Normalprisen er kr. 31,-.

Undertegnede bestiller følgende bøger til favørpris ved omgående bestilling:

(Sæt kryds eller angiv antallet af eksemplarer)

- Hanne Poulsen: Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå* à kr. 18,00
- Jens Bladt: — — —* og så blev jeg folketingsmand à kr. 15,00
- Sønderjylland — Historisk Billedbog* à kr. 31,00
- Nordslesvig 1920—70 — Historisk Billedbog* à kr. 36,00
- Hans Andersen: En dansk Sydslesvigers Livsvej* à kr. 10,00

Tydeligt navn:

Stilling:

Postnr.:

Adresse:

Skriv tydeligt!